

**POSEBNOSTI IN
ZNAČILNOSTI NOB
NA SLOVENSKEM**

JANKO PLETERSKI

UVODNI POUDARKI

Slovenski odpor ali narodnoosvobodilni boj Osvobodilne fronte se je razvil v ozemeljski, zemljepisni osami od protiokupatorskega gibanja na drugih delih ozemlja okupirane Kraljevine Jugoslavije. Imel je svoj lasten razvoj, s kakršnim je primerljiva le Makedonija. Tudi vpliv razvoja v sosednji Hrvaški je ostal dejansko teritorialno omejen.

Slovenski odpor Osvobodilne fronte je edini naletel (zopet s podobno izjemo Makedonije) na domače nasprotnike, ki so bili do jeseni 1943 v svojem javnem nastopanju politično neposredno vezani na okupatorja kot neposreden del sistema njegove državne oblasti, torej po pravnem sistemu okupatorja niso imeli kvislinškega položaja oziroma statusa, kot ga je imela na primer Nezavisna država Hrvatska. Nemška postavitev kolaborativne slovenske pokrajinske uprave v »Ljubljanski pokrajini« – po okupatorjevem nazoru še vedno italijanski – je kvislinški položaj dopustila še vedno le manjšemu delu okupiranega ozemlja Dravske banovine. V vojaškem pogledu pa slovenski nasprotniki odpora Osvobodilne fronte niso dosegli samostojne ustanovitve slovenske kvislinške vojske niti v Ljubljanski pokrajini. Kljub pobožnim željam je Slovensko domobranstvo tudi v Ljubljanski pokrajini ostalo na ravni pomožnih enot, utelešenih v nemško policijsko vojno silo, daleč od položaja, ki bi bil primerljiv z Nedićevo državno stražo v Srbiji ali z »domobrani« v Nezavisni državi Hrvatski.

Glavnina Slovencev je po mednarodnem pravu pripadala jugoslovanski državi, ker zavezniki niso priznali debelacije Kraljevine Jugoslavije. Določeno posebnost v tem položaju so si Slovenci pridobili tako, da so se s sklepom Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte dne 16. septembra 1941 odločili za ustanovitev Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora kot vrhovnega organa samostojne slovenske države, ki pa ni preklicala svoje pripadnosti jugoslovanski državi. Begunska jugoslovanska vlada je ostala organ centralistično zgrajene države in zato v svoji strukturi ni postavila ničesar podobnega nasproti temu organu slovenske države v nastajanju. Temu posebnemu položaju Slo-

venije pred obličjem unitarno zasnovane begunske vlade so drugi narodni deli Jugoslavije sledili šele v letu 1943. Poskus Srbije, da bi že v začetku novembra 1941 storila podobno kot Slovenija, je obtičal z razbitjem »Užiške republike«.

Slovenska partizanska Narodnoosvobodilna vojska ni nikoli zapustila slovenskega narodnega državnega ozemlja. Ni sledila nasvetom, da bi se v kritičnih situacijah umaknila na druga območja Jugoslavije, kot je to s pomembnimi negativnimi posledicami storila partizanska vojska v Srbiji. Slovenska odporniška Narodnoosvobodilna vojska je posamezne kritične situacije reševala s premiki znotraj Slovenije, tudi na vojaški ravni je uveljavljala načelo Zedinjene Slovenije¹ in je tudi na ta način ostajala dejansko samostojna skoraj do zadnjih tednov vojne. To samostojnost razvoja narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji je s posebnim zanimanjem opazovala tudi britanska misija.

Politična struktura slovenskega odpora, izkazana v Osvobodilni fronti, je najočitnejša in tudi perspektivno najpomembnejša posebnost slovenskega razvoja. V času vojne je Sloveniji dajala večjo trdnost v odnosu do osrednjega vodstva narodnoosvobodilnega boja v Jugoslaviji, ki se je dejansko oblikoval ob Centralnem komiteju Komunistične partije Jugoslavije. Ideja »Narodne OF« je doživela posebno vlogo v povojni postavitvi političnega sistema v Jugoslaviji kot celoti. To stvarno ozadje očitka Moskve v letu 1948, da se je Komunistična partija Jugoslavije utopila v Narodni OF, je danes nekako pozabljeno. Gre za dejstvo, da se Komunistična partija Jugoslavije (KP Slovenije) v političnem življenju tistih let sploh ni pojavljala s svojim imenom, marveč je kot politični subjekt nastopala izključno le Narodna OF. O tem zdaj s poudarkom piše Dušan Bilandžić.²

Ista posebnost je pripomogla tudi k večji odpornosti Slovenije do obnovitvenih teženj četniškega gibanja Draže Mihailovića, ki se je konec 1941 uveljavljalo v Srbiji in je pobudo za lažno državljansko vojno vnašalo tudi v Slovenijo. Lažno, ker je bila dejansko odvisna od okupatorja, neposredno ali posredno. V Srbiji prek Nedićeve vlade. Na italijanskem območju pa je bila z okupatorjem povezana pogodbeno, tako v Črni gori, Dalmaciji (okupirani ali anektirani), v delih Hrvaške ter Bosne in Hercegovine, kjer je nastopala z italijanskim imenom MVAC (t. i. Prostovoljska protikomunistična milica). Četniški element MVAC se je v anektirani Dalmaciji tako rekoč brez pridržka prilagajal priznanju italijanske državne pripadnosti tega jugoslovanskega ozemlja. S posebno prisego se je zato že v prvih mesecih 1942 obvezal k zvestobi italijanski državi. Prisega je izraz dejstva, da je italijanska oblast na »svojem«, anektiranem ozemlju priznavala četniškim pripadnikom v MVAC nekakšen kvi-

slinški izvor. Nasprotno temu italijanska oblast v Ljubljanski pokrajini ni zahtevala prisege slovenskih pripadnikov MVAC, priznanih sredi poletja 1942, ker jih je imela za neposredno svojo stvaritev brez kakršnegakoli kvislinškega izvora.

Posebnost Slovenije je bil njen položaj ob meji z Nemčijo, Italijo in Madžarsko, z agresorskimi državami, ki so vključevale dele etnične Slovenije. Posebnost boja za nove državne meje je določala posebnost slovenskega narodnoosvobodilnega boja in nastajajoče slovenske države v jugoslovanski federaciji morda še bolj kot pluralni značaj Osvobodilne fronte. S tem je bila povezana tudi posebna odprtost slovenskega narodnoosvobodilnega boja do protifašistov v sosednjih agresorskih državah. Protifašistični apel slovenske Osvobodilne fronte na okupacijske vojake (celo še pred nemškim napadom na Sovjetsko zvezo) je ostal posebnost Slovenije vse do kapitulacije Italije. To je bil specifični kriterij, s katerim si je narodnoosvobodilni boj v Sloveniji prizadeval za ločevanje slovenskih ljudi od Draže Mihailovića, ki je prek Slovenske zaveze posredoval maksimalističen program teritorialnega širjenja jugoslovanskih meja z Italijo in Nemčijo, izrecno povezan z geslom etničnega čiščenja manjšin. Osvobodilni fronti v Sloveniji so njeni nasprotniki očitali, da sodeluje z italijanskimi in nemškimi (avstrijskimi) protifašisti, ki da so narodni sovražniki. Podobnih problemov z državnimi mejami ni bilo ne v Srbiji ne v Črni gori ne v Hrvaški, razen v Istri. Tradicija sodelovanja s prebivalstvom sosednjih držav na podlagi njegovega protifašizma je bila po vojni trajen dejavnik odpiranja meja.

Slovenija se je razlikovala zlasti od Srbije, Črne gore ter Bosne in Hercegovine po svoji problematični izkušnji z zahodnimi demokracijami po prvi svetovni vojni, ki so jo na mirovnih konferencah razkosale z novimi državnimi mejami. Opisani pomisleki do imperializma zahodnih držav, ki naj bi bili pozabljeni že samo zaradi nastajajočega protinacifašističnega zavezništva, zato niso bili kar neutemeljeni. Po drugi strani pa je to pomenilo večja pričakovanja od Sovjetske zveze. Zahodne države so sicer bile ugledne, ker so se v vojni postavile proti hitlerizmu in s tem na stališče, ki je bilo ugodno za slovensko narodno varnost, toda glede bodočih meja niso bile prav nič obetavne. Slovenci niso dobili z Zahoda nobenega poziva k večji protiosni aktivnosti, ki bi se opiral na zagotovila glede meja. V nobenem trenutku bi invazija »Angležev« ne prinašala Slovincem kaj posebno ugodnega za njihove zahodne in severne državne meje, pač pa veliko dvoumnosti. To so občutili tudi begunski slovenski politiki v Londonu, ki so v trenutku, ko je jedro nasprotnikov Osvobodilne fronte v Ljubljani zatrdno sklenilo ubrati smer oborožene kolaboraci-

je, posvarili Slovence pred kakršnimikoli utvarami glede meja in jih opozarjali, da je najpomembneje, da pred zavezniki ostanejo neomadeževani.

V naših današnjih razpravljanih ostaja trdovratno spregledano (ali zamolčano) dejstvo, ki ga je 1994 razkrila objava »Dosjeja« Mačkovšek.³ Natanko v trenutku, ko so nasprotniki Osvobodilne fronte sporočili iz Ljubljane, da začenjajo »izvestno kolaboracijo«, se je podpredsednik jugoslovanske vlade v Londonu in predvojni prvak Slovenske ljudske stranke Miha Krek 6. septembra 1942 oglasil po radiu in svojim naivnežem v Ljubljani natočil čistega vina glede mej. V Mačkovškovem zapisu se je to glasilo takole: »a) definitivne meje bodo pozne; b) zavezniška okupacija spornega ali revendiciranega ozemlja – Trst – Koroška; c) Zato izredno važni pogoji premirja.«⁴ Istočasno je Krek po drugi poti sporočal liberalcem v Slovenski zavezi: »Najbolj važno je, da ostanejo Slovenci brez madeža v očeh zaveznikov zaradi bodočnosti.«⁵ To pomeni, da kolaboracija ni bila dopustna v nobenem primeru! Kajti predvideno je bilo, da bodo meje določene pozno, šele po vojni; da bodo pred koncem vojne vsa ozemlja, ki so jih zahtevali Jugoslovani, zasedli najprej zahodni zavezniki sami, izrecno Trst (Julijsko krajino) in Koroško, tj. o mejah se bo odločalo šele v okviru mirovne konference, ne da bi Jugoslovani že imeli kaj v rokah. Nasprotniki Osvobodilne fronte pa bi lahko imeli v rokah vsaj to, da bi v očeh zaveznikov ostali brez madeža, da se ne bi umazali s kolaboracijo, če se že niso vzdignili v odpor proti okupatorju. Krek je namreč že vedel, da je njegov račun na odpor, ki naj bi omečil Britance glede meja, ostal brez krčmarja. Za dokaze o odporu je namreč spraševal svoje zaupnike v Ljubljani tako rekoč isti dan, ko so na Sv. Joštu – kakor njemu v posmeh – že ustanovili prvo kolaborantsko vojaško enoto.⁶

Končno naj omenim še eno posebnost, ki je sicer staroznana, a je javna polemika pri nas kar nekako pozabila nanjo in jo je predlani (nehote) v pozornost spet priklicala knjiga Aleksandra Bajta Bermanov dosje. Iz otrplosti začaranega kroga je namreč iztrgala tiste Slovence, ki so se prepustili luščenju vprašanja, kdo je začel spor – slovenski komunisti ali nasprotniki Osvobodilne fronte. Pod vplivom tega vprašanja je naša široka javnost pozabljala, da je Slovincem v letu 1941 operativne momente v političnem procesu določalo dogajanje v daljni Srbiji. Iskra vojaškega spopada med okupiranimi jugoslovanskimi državljani v Sloveniji je semkaj preskočila iz Srbije po oboroženi protipartizanski akciji Draže Mihailovića! Sprožil jo je ta, mnogim tudi v Sloveniji vsega spoštovanja vreden gospod že prav v začetku novembra 1941. Tam je bil začetek tistega, kar je Draža Mihailović potem predstavljal Zahodu kot »državljansko vojno«.

Opombe:

- 1 O takem reševanju v času roške ofenzive 1942 glej *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, knj. 2, Ljubljana 1962, str. 374, 386; *Jesen 1942*, Ljubljana 1963, str. 315–316n, 522–524. Prim. še študijo podpisanega »OF in program Zedinjene Slovenije«, v: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 6, 1966, št. 1–2, str. 242.
- 2 Prim. Dušan Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb 1999.
- 3 Prim. Jera Vodušek Starič: »*Dosje*« *Mačkovšek*. Ljubljana 1994.
- 4 Prav tam, str. 50.
- 5 Prav tam, str. 121.
- 6 Prav tam, str. 115.

DAMIJAN GUŠTIN

**BISTVENE RAZLIKE MED RAZVOJEM
NOB NA VOJAŠKEM PODROČJU V
SLOVENIJI IN DRUGIH JUGOSLOVANSKIH
POKRAJINAH TER SOSEDNIJH NARODIH**

Odporniška gibanja, ki so nastala v okupirani Evropi kot odpor zoper nacistično zasedbo in nasilje med njo, so bila enovit politično-vojaški odziv, v katerem je vojaška plat imela pomemben, a bolj odvisen položaj od političnih kril teh gibanj. Le dobro organizirana in močna gibanja so se povzpela prek vzpostavitve gverilskih enot do zgrajene vojaške organizacije. Vojaški del odporniških gibanj je nastal predvsem v tistih odporniških gibanjih, ki so dosegla zadostno politično trdnost, odzivno množico in so imela vsaj osnovne vojaške predpogoje – ustrezen kader, teren, oskrbne zveze, orožje in opremo, vsekakor pa je bila pomembna tudi subjektivna volja vodstva oziroma udeleženi v odporniškem gibanju.

Na območju okupirane in razdeljene Kraljevine Jugoslavije se je takoj po napadu na Sovjetsko zvezo pod političnim vplivom Komunistične partije Jugoslavije razvilo več med seboj skoraj neodvisnih odporniških jeder, ki so bila deloma zgrajena na nacionalni osnovi ali na lokalni identifikaciji prebivalstva, njihovo povezanost in postopno enotnost pa je vzdrževala ista politična sila, Komunistična partija Jugoslavije. Gibanja so bila prvenstveno celo vojaško usmerjena, saj je vsako nastalo iz specifičnega položaja, iz konkretnega okupacijskega režima. V nekaterih pokrajinah prejšnje države so se razvila tudi odporniška jedra izven nadzora Komunistične partije Jugoslavije, ki so temeljila na srbski vojaški tradiciji odpora proti zavojevalcem, vendar so se v konfliktu s strukturno drugačnim odporniškim gibanjem že pozno jeseni 1941 oziroma spomladi 1942 približala okupacijskim oblastem in postopoma prešla na njihovo stran.

Slovensko osvobodilno gibanje se je stikalo na eni strani s hrvaškim, ki je bilo tako kot slovensko del jugoslovanskega odporniškega gibanja, na drugi

strani pa po kapitulaciji (premirju) Italije z odporniškim gibanjem, ki je nastalo na območju severne in srednje Italije in je bilo situacijsko enako tistemu na Hrvaškem, saj se je borilo tako z nemškimi okupacijskimi silami kot tudi z domačo kvislinško državo – Italijansko socialno republiko. Medsebojni stik, ki je sicer temeljil v sodelovanju, pa je obremenjevalo vprašanje Julijske krajine, bodoče državne pripadnosti tistega dela slovenskega (in hrvaškega) nacionalnega ozemlja in Trsta, ki je kot nasledek mirovnih pogodb po prvi svetovni vojni pripadel Italiji. Takšno razmerje je obremenjevalo tudi sodelovanje na vojaškem področju, ki je bilo za obe strani v osnovi pozitivno.

Primerjava razvoja vojaških sistemov v drugih jugoslovanskih pokrajinah s slovenskim nosi v sebi pomemben zadržek – gre za sisteme, ki izhajajo že od začetka, od poletja 1941, eksplicitno pa od jeseni 1941 (posvetovanja v Stolichah) iz enotne politično-vojaške idejne in organizacijske osnove. Takšno stanje je bilo pomemben dejavnik izenačevanja moči in organizacijskih prijemov med posameznimi vojaškimi formacijami, medtem ko so bile razlike na vojaškem polju predvsem v njihovi izvedbi in so bile pogojene z različnostjo družbenih okolij (materialno in družbeno razvitostjo), z deloma različnim političnim razvojem in z geopolitičnim položajem. Razlike med vojaškimi formacijami so poglobljale razlike, ki niso bile odvisne od notranje moči gibanja, pač pa so bile plod zunanjih dejavnikov, predvsem vrste okupacijskega režima.

Oboroženo odpornišstvo v Italiji je, nasprotno, izhajalo iz svojih lastnih izhodišč, neodvisno od stičnih s slovenskim (in hrvaškim) narodnoosvobodilnim bojem, tako da primerjamo med seboj neodvisne sisteme. Razlike med obema vojaškima deloma, slovensko partizansko vojsko in odporniškimi vojaškimi enotami v Italiji, so s tem pogojene tako z medsebojno neodvisnostjo političnih okolij kot tudi z zunanjimi okoliščinami, od geografskih danosti, političnih razmer, strukture družbe, gospodarskih razmer do okupacijskih sistemov.

Ob tem se je potrebno zavedati, da so bile hitrost in tudi oblike razvoja oboroženega odpornišstva zelo različne tudi znotraj posameznih jugoslovanskih pokrajin oziroma Italije, kar relativizira primerjave. Ali je mogoče trditi, da je bil razvoj oboroženega odpornišstva enak na vsem Slovenskem? Ali je osnova za primerjave razvoj v Ljubljanski pokrajini, ki je precejšen del vojnege časa prednjačila po oblikah in množičnosti partizanskih enot, ali pa je to primerjava povprečja vseh slovenskih pokrajin? Enako vprašanje velja tudi za ostale pokrajine.

Vsa primerjana odporniška gibanja so svoja vojaška, oborožena krila oblikovala v strukturnem smislu kot »revolucijsko vojsko«, kot oborožene sile z

izrazito politično komponento, kot sile za doseg določenega družbenega cilja (osvoboditev, družbene spremembe). S tem so bile te oborožene formacije tudi nosilke političnih vojnih ciljev, bile so politično usmerjane in vodene. Poleg domoljubja je bila političnost pomemben motivacijski dejavnik. Razmerje med političnim in vojaškim delom odporiških gibanj se je razlikovalo od klasičnega vojaško-civilnega razmerja in je bilo daleč od pojmovanja vojske kot zgolj družbenega podsistema, kjer vodi običajna pot od civilne, politične odločitve k strokovni (vojaški) izpeljavi. Moč političnega dela gibanja je praviloma pogojevala tudi lokalno in globalno množičnost vojaškega dela, moč vojaškega dela pa je pogosto spodbujala politično zasidranost gibanja.

Osvobodilna gibanja so se burno razvijala, tako da so pogosto (navzgor in navzdol) spreminjala parametre množičnosti, razprostranjenosti, kvalitete in formacij. Posledično so se zato spreminjali njihovi nameni in dometi. Vse to še bolj velja za vojaške organizacije teh gibanj. Vojaška krila osvobodilnih gibanj so praviloma težila k širjenju, k vojaški rasti v silo, ki bo v določenem smislu zagotovitev zadanih si ciljev po spremembi v družbi v trenutku osvoboditve. Konkretne okoliščine so določale, koliko so si odporiška gibanja prizadevala, da bi svoje oborožene sile vključile kot oborožene sile nove države v rastočo vojaško strukturo. Vsekakor pa je razvoj vojaških formacij potekal iz oblike gverilske vojske v manevrsko/teritorialno vojsko, od te v vojaško strukturo nove države in od več horizontalnih vojaško-političnih sistemov v hierarhični vojaški sistem.

1.

Oborožene sile osvobodilnih gibanj na vsem jugoslovanskem prostoru v letu 1941 in v Italiji jeseni 1943 in spomladi 1944 so nastale neposredno za boj z okupacijskimi silami, gradile so se med bojevanjem, zato so bile tudi formacijsko različno razvite. O številčnosti vojaških formacij so zaradi prostovoljnosti odločali osebni razlogi vsakega posameznika, medtem ko je bila moč teh formacij odvisna od dosegljivega orožja in vojaške opreme. Vojni cilji, zaradi katerih so nastale oborožene sile, so se skozi vojno razvijali od upora, pomoči Sovjetski zvezi do osvoboditve državnega (nacionalnega) ozemlja in sodelovanja pri končni zmagi nad Nemčijo. Vsi ti, tudi težko merljivi vzroki, od psihosocialnih do objektivnih, so povzročili, da je v dinamiki tega razvoja prišlo do velikih razlik v razvoju in operacijski sposobnosti odporiških oboroženih formacij. Gverilska taktika, ki je ustrezala razmeram v prvem obdobju oboroženega odpora, je povsod vodila do podobnih organiza-

cijskih oblik, v katerih so nastopale majhne, fleksibilne enote neizdelane formacije. Velika razlika je bila le v tem, koliko časa so vojaške enote ostale v tem stadiju, ali nekaj mesecev leta 1941 ali pa kar pretežni del vojnih let. Želja po rasti in preraščanju v višje oblike vojaške organizacije je skupna tako vsem jugoslovanskim kot tudi italijanskemu partizanstvu, vendar so bili pogoji za uresničevanje te želje zelo različni.

Čeprav je mogoče za položaj v vsakem od številnih okupacijskih območij v Jugoslaviji trditi, da je različen od drugega, je potrebno ločiti tri tipe izvedbenih razhajanj:

- Na območju Nezavisne države Hrvatske, kjer je del prebivalstva dojemal marionetno državo kot nacionalno državo, torej je oblast, ki niti ni bila okupacijska, dojemal pozitivno ali vsaj nevtralno.
- Na območju Srbije in Črne gore, kjer je prebivalstvo dojemalo okupacijsko oblast sicer kot okupacijsko, negativno, vendar je leta 1941 nastalo ob komunističnem tudi drugo odporniško gibanje.
- Na območju ostalih pokrajin, kjer je odporniško gibanje pomenilo nacionalno osvobodilno gibanje zoper tradicionalne narodne sovražnike: na Slovenskem zoper Nemce in Italijane, v Makedoniji zoper Bolgare.

Razvoj partizanskih enot na Slovenskem (Glavno poveljstvo Slovenskih partizanskih čet, Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Slovenije, Glavni štab Jugoslovanske armade za Slovenijo) je mogoče tako po organizacijski rasti kot po številčnosti in učinkovitosti oceniti kot postopno, od začetka do konca vojne neprekinjeno rast z le dvema bolj izraženima nihanjema: jeseni 1942 navzdol, kot posledica italijanske in nemške poletno-jesenske ofenzive, in jeseni 1943, po kapitulaciji Italije, navzgor. V nasprotju s tem je mogoče opaziti v jugoslovanskem prostoru tudi razvoje partizanskih enot z izrazitimi prelomi: v Srbiji bliskovit porast poleti 1941, umik glavnine v Bosno in popoln propad partizanskih enot v sami Srbiji pozimi 1941/42, od katerega si niso opomogle do leta 1944, nazadovanje v letih 1942–1943, postopno rast in, končno, ponovno skokovit porast med operacijami za osvoboditev vzhodnega dela države jeseni 1944, ki pa je potekal že skoraj kot mobilizacija v armado nove Demokratične federativne Jugoslavije. V Makedoniji so se partizanske enote razvile šele jeseni 1941, imele so šibko rast, nato pa je med ali neposredno po zaključnih operacijah prišlo do skokovitega porasta jeseni 1944. Tudi razvoj italijanskih partizanskih enot ni bil enakomeren: močni rasti enot od jeseni 1943 do jeseni 1944 je sledil zimski

upad, nato ponoven skokovit porast med operacijami za osvoboditev severne Italije aprila 1945.

2.

Različen geografski in geopolitični položaj posameznih pokrajin je vplival na obliko in razvoj vojaških organizacij odporiških gibanj. Tako je bil v Sloveniji manj ugoden v primerjavi z območji v globini Balkana (z delno izjemo Srbije in Makedonije, kjer je vodila strateško pomembna moravsko-varcarska smer in kjer sta bila surovinsko pomembna rudnika Bor in Trepča). Slovensko ozemlje je bilo geopolitično pomembnejše za okupatorja, ker sta se na njem srečevali strateški smeri sever-jugozahod (prehod iz Nemčije v Italijo; Gradec-Trst, manj Beljak-Trst) in sever-jugovzhod (prehod na Balkan; Gradec-Zagreb; Beljak-Zagreb). Politično se je pomembnost slovenskega prostora kazala v trdnejši vključenosti v okupacijski red Nove Evrope, saj so bila slovenska območja bodisi priključena bodisi je okupacija vsebovala elemente priključitve, medtem ko so ostala jugoslovanska območja bila le deloma priključena, pretežno pa okupirana ali pod popolno prevlado obeh evropskih sil Osi vključena v ta red, kot denimo Nezavisna država Hrvaška. Kljub temu so bili Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Slovenije poleg hrvaške partizanske vojske tista vojaška sila, ki ji je uspelo zanesti oboroženi odpor tudi na predvojna ozemlja dveh držav okupantk, poseljena s hrvaškim oziroma slovenskim prebivalstvom, in sicer najprej na ozemlja Italije (Primorska in Istra) in nato Nemčije (Koroška).

Italijansko ozemlje, na katerem so se razvile odporiške partizanske enote, je bilo za Nemčijo bistveno kot zaledje ene od pomembnih front, na katerih je nemška vojska zadrževala prodor zahodnih zaveznikov proti srednji Evropi, ki bi ogrozil tudi njene položaje na Balkanu. Zato je bilo odporiško gibanje pod ostrejšim pritiskom nemških sil zlasti ob komunikacijah, pa tudi v predalpskem svetu severne Italije.

Z umikanjem nemške vojske z Balkana se je od jeseni 1944 večal strateški pomen hrvaškega in zlasti slovenskega ozemlja, ki je vedno bolj postajalo frontno zaledje. Osvoboditev vzhodnega in južnega dela Jugoslavije pred zimo 1944/45 ni bila zgolj posledica vojaške moči narodnoosvobodilnega gibanja, pač pa širših strateških premikov, umika nemške vojske z Balkana in prodora Rdeče armade v spodnje Podonavje in na Balkan. V Makedoniji, Srbiji in na Kosovu ter v Vojvodini pa je omogočila povsem neprimerljiv razvoj vojske v primerjavi z Bosno, Hrvaško in tudi Slovenijo. Izoblikovanje Jugoslo-

vanske armade na teh območjih, oborožene sile nove, Demokratične federativne Jugoslavije, je določilo tudi vlogo in celo usodo Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije ob koncu vojne, saj so ti ostali na ravni partizanske vojske in so jih le integrirali v Jugoslovansko armado – nominalno marca in dejansko maja 1945.

Roben geopolitični položaj glede na jugoslovanski center je Slovensko partizansko vojsko prisilil, da se je vse do zaključnih operacij borila le z lastnimi silami, vendar s strateško podporo Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. Partizanske formacije v Bosni in Hercegovini, na Hrvaškem so delovale v osrednjem operativnem območju, v katerem so potekale obsežne vojaške operacije, zato so domače sile v različnih obdobjih dobile okrepitev iz drugih pokrajin, torej je šlo za koncentracijo sil s širšega območja (operativna skupina Vrhovnega štaba), bodisi iz lastne strateške pobude ali prisilno, kot posledica vojaškega pritiska okupatorjev in njihovih kolaborantov. Zlasti operativna skupina Vrhovnega štaba je s svojim manevriranjem narekovala prenose operativnih težišč Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije iz vzhodne Bosne proti zahodu poleti 1942 in nazaj v vzhodno Bosno in Črno goro 1943 ter še bolj izrazito v Srbijo leta 1944, kjer so partizanske enote iz osrednje operativne skupine odločile o pripadnosti le-te. V zaključnih operacijah Jugoslovanske armade pa je prišlo do osvoboditve zahodnih delov Jugoslavije v obliki vojnega pohoda, v katerem so zaledne partizanske vojaške formacije dobile vlogo oviranja sovražnikovega zaledja.

Vse oborožene formacije narodnoosvobodilnega gibanja v jugoslovanskem prostoru so delovale pod samostojnim vodenjem in poveljevanjem. Njihove strategije in operacij jim ni določala nobena sila izven gibanja samega, upoštevala pa so tako zavezniško politično usklajevanje kot potrebe po operativnem sodelovanju. V strateškem položaju italijanskega oboroženega odporništva pa je od začetkov do konca zaznati soodvisnost pri določanju in izvajanju oboroženega boja tako od zavezniških poveljstev kot od na zavezniški strani delujočega italijanskega državnega sistema v srednji in južni Italiji. Partizanske enote, ki so se razvile v salòjski Socialni republiki Italiji, ki je bila hkrati območje pod nemško okupacijo, so bile le del oboroženih sil bodoče enotne Italije. Imele so le omejen cilj delovanja, njihova funkcija je bila predvsem zagotavljanje »mehčanja zaledja fronte« in dejansko so bile za to nekajkrat tudi naravnost uporabljene. Njihovo dejavnost so deloma usmerjala zavezniška poveljstva. Omenimo samo najbolj razvpiti razglas »rodoljubom onkraj Pada« generala Alexandra 13. novembra 1944, da je zavezniška vojska prešla v zimsko fazo bojevanja in naj zato po njenem zgledu tudi

partizani preidejo v defenzivo. Poleg obsežnih nemških operacij proti partizanom je s tem povzročil tudi dvome med partizani in veliko krizo partizanskih enot.

3.

Nekatere od jugoslovanskih pokrajin so bile hkrati nacionalni prostori z lastnimi nacionalnimi interesi, podedovanimi iz predvojnega časa in deloma oblikovanimi na novo. Prav v tem je naslednja velika razlika med njimi v razvoju narodnoosvobodilnega gibanja, ki sega širše kot zgolj na vojaško področje. Razlika, ki je sicer pogosto subtilna in komaj opazna, je v vprašanju, kako si je vsako od teh politično-geografskih okolij prizadevalo opredeliti in uporabiti vzpostavljeno oboroženo silo.

Slovenska partizanska vojska je bila od začetkov julija 1941 do maja 1945 mišljena in tudi prikazovana kot zlitje revolucionarne vojske in nacionalne »narodnoosvobodilne« armade. Poudarjanje nacionalne komponente nika-
kor ni bilo le propagandni prijem, namenjen množičnejšemu vstopanju ljudstva vanjo. Zato so jo vse do pomladi 1945 poskušali ohraniti, kolikor so jim to dopuščale ideološka vpetost in tudi zunanje prilike, kot v sebi zaključen, avtonomen vojaški organizem.

Če so si slovensko in podobno tudi hrvaško gibanje prizadevali izoblikovati kot v sebi izpolnjen nacionalni sistem (z vsem, od države do vojske), so bila taka prizadevanja drugod le občasna. Take situacije ni bilo v osrednjih jugoslovanskih pokrajinah bodisi zaradi nezmožnosti obstoja enega nacionalnega okvira, kot denimo v Bosni, Hercegovini, Sandžaku in na Kosovu, bodisi zaradi neaktualnosti, kot je to bilo v Srbiji. Še najbolj slovenskemu podobno razumevanje partizanske vojske je bilo na Hrvaškem, toda tam sta opredeljevanje v smeri nacionalne vojske ovirali dvonacionalnost hrvaškega prostora, torej prečanski Srbi, ki so se le s stisnjenimi zobmi šteli za hrvaško vojsko, še bolj pa kompromitiranost hrvaškega nacionalnega gibanja zaradi dejanj Nezavisne države Hrvatske (ustašev) kot hrvaške nacionalne (nacionalistične) države. Plod sila različnih silnic in položajev v posameznih jugoslovanskih pokrajinah je bila tudi strogo centralizirana in osrednjemu vodstvu popolnoma podrejena Jugoslovanska armada. Kakršnokoli nacionalno obeležje jugoslovanske oborožene sile je bilo ob reorganizacijah vojske januarja, marca, maja in vse do julija 1945 skrbno preseženo, celo najbolj formalno, ne glede na prejšnje zamisli in celo obljube v letu 1943. Ostaja pa odprto vprašanje, koliko je na enovit organizacijski model Jugoslovanske ar-

made vplivala potreba po močnem centralnem (nacionalnem) vodstvu, ki naj bi držalo v rokah vzvode za uspešno izvedbo revolucije v prvem povojnem času, koliko pa nakazane nepremostljive razlike v položajih in pogledih samih sestavnih delov, federalnih enot in poznejših republik.

Italijanski partizani so svoje italijanstvo lahko postavljali kot samoumevno, saj ni nihče postavljaj pod vprašaj same državne organiziranosti območja, z izjemo robnega območja Julijske krajine. Tako so se partizani osredotočali na vsebinska vprašanja svojega boja, tako glede notranje-državnih (vprašanje kraljevine ali republike), družbenih in političnih okvirov bodoče Italije.

4.

Italijansko odporništvo, združeno v enotnem osvobodilnem gibanju, je bilo politično pluralno, kar je odražala tudi njegova organizacijska struktura: osnovne politične stranke v odporu so tvorile le skupna koalicijska vodstvena telesa, od najvišjega Nacionalnega komiteja za osvoboditev Italije (CLNI) navzdol. Partizanstvo je bilo kot posledica politične pluralnosti odporništva organizacijsko in celo operacijsko pluralno. Posamezne politične skupine ali stranke so oblikovale svoje posebne osnovne in velike enote, sicer združene v Vrhovnem poveljstvu prostovoljnega osvobodilnega zbora (CVL) in njemu podrejenih pokrajinskih in conskih poveljstvih, ki so na istih operativnih območjih delovala razmeroma neodvisno. Številčna razmerja med njimi so bila po pokrajinah različna, odvisna od lokalnih okoliščin in moči. Vojaške enote so imele vse politične skupine, ki so sodelovale v odporništvu: komunisti so imeli garibaldinske brigade, socialisti brigade Mateotti, Stranka akcije enote Pravica in svoboda, krščanski demokrati Ljudske brigade, poleg teh pa so obstajale tudi politično neodvisne formacije, na primer enote Osoppo v Furlaniji in Karniji. V vsaki je bila politična vzgoja moštva specifična, vezana na programske in ideološke cilje politične skupine. Izoblikoval se je torej od slovenskega in jugoslovanskih povsem različen vojaški organizacijski model. Pluralna situacija je sicer redka v vojaških strukturah, saj ovira hierarhičen red in s tem linijo poveljevanja. Seveda je to pomenilo manjšo vojaško učinkovitost, kot bi bila mogoča ob enotnem vodstvu, in izjemoma je prišlo celo do medsebojnega spopada vojaških enot skupin, hkrati pa so pomembno širile mobilizacijsko bazo partizanstva.

Odporniška gibanja v jugoslovanskih pokrajinah so se poleti 1941 razvila pod bolj ali manj neposrednim vplivom Komunistične partije Jugoslavije, ki

je imela v njih edina politično pokroviteljstvo. Le v Sloveniji se je oboroženo odporništvo vezalo na širšo politično organizacijo, Osvobodilno fronto slovenskega naroda, v kateri so bili komunisti le vodilna politična skupina. Toda koalicijski značaj politične organizacije (do spomladi 1943) ni vplival – razen v podrobnostih – na organizacijski model vojaške organizacije, saj je ta v osnovi izhajala iz enakih premis kot v ostalih jugoslovanskih pokrajinah.

Ob levem (komunističnem) odporništvu se je razvilo še nacionalno (nacionalistično) odporništvo – četništvo, ki je imelo povsem drugačno zamisel odpora, saj je temeljilo na pripravi in čakanju z uporom na primeren trenutek, ki bi nastopil ob posegu sil Združenih narodov v jugoslovanski prostor, poleg tega pa sta njegov »jugoslovenarski« integralizem in celo srbska nacionalna filozofija vzbudila le majhen odziv nesrbskih narodov. V Srbiji, kjer sta bili obe obliki odporništva najbolj razviti, sta le-ti jeseni 1941 vendarle dosegli dogovor o sodelovanju na vojaškem področju, ki pa je razpadel med ofenzivo nemške vojske v osrednji Srbiji. Gibanji sta se spopadli med seboj, se poskušali vse do končnega poraza četništva leta 1945 uničiti, spopad pa se je prenesel tudi v ostale jugoslovanske pokrajine, tudi v Slovenijo. Izključnost enega in drugega gibanja sta si obe strani poskušali izboriti tako z vojaškimi, političnimi kot propagandnimi sredstvi, med njimi tudi z zahtevo podreditve partizanskih enot begunski jugoslovanski vladi oziroma s prepovedovanjem organiziranja vojaških enot izven Vrhovnega štaba (v Sloveniji Glavnega poveljstva). V tem spopadu je bil položaj partizanstva razmeroma olajšan, ker je četništvo (»jugoslovanska vojska v domovini«) v svoji poziciji samoohranitve od zime 1941 sodelovalo tako z italijanskim kot z nemškim okupatorjem. Za premagovanje te izključnosti je partizansko gibanje ustvarilo že v začetku leta 1942 obliko »prostovoljskih« enot, ki naj bi bile brez ideološko-politične zavezanosti, vendar jih v slovenskem partizanstvu ni bilo, najbrž prav zato, ker je bila formalna nosilka političnosti partizanske vojske Osvobodilna fronta in ne Komunistična partija Slovenije.

Osnovna oblika pridobivanja moštva odporniških enot je bilo prostovoljno vključevanje z obvezo za čas boja. Prostovoljci so se vključili vanje zaradi domoljubnih ali političnih pobud. Vendar je takrat, ko je italijansko odporništvo šele nastajalo na osnovi doslednega prostovoljstva, narodnoosvobodilno gibanje že uvedlo vojaško obveznost: partizanske enote Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov so se popolnjevale tudi s pritiskom, čeprav z omejeno možnostjo izvajanja sankcij. Precej doslednejši pa je bil tako rekoč splošen vpoklic v vzhodnih pokrajinah Jugoslavije od pozne jeseni 1944. Ta je bil še eden od izrazov preraščanja partizanske vojske v oboroženo

silo nove države, ki jo je narodnoosvobodilno gibanje gradilo že med bojem – ne le na vojaškem področju.

Literatura:

- Zdravko Klanjšček: *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945*. Ljubljana 19783.
- Metod Mikuž: *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji*, I–V. Ljubljana 1960–1973.
- Janko Pleterski: *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. Ljubljana 1986.
- Nikola Anić, Sekula Joksimović, Mirko Gutić: *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije. Pregled razvoja oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta 1941–1945*. Beograd 1982.
- Jovan Marjanović, Pero Moraća: *Naš oslobodilački rat i narodna revolucija 1941–1945 (Istoriski pregled)*. Beograd 1958.
- Vlado Strugar: *Jugoslavija 1941–1945*. Ljubljana 1980.
- Pero Moraća: *Narodnooslobodilačka borba Jugoslavije 1941–1945*. Beograd 1975.
- Pero Moraća: *Jugoslavija 1941*. Beograd 1971.
- Damijan Guštin: Vloga in pomen oborožene sile v narodnoosvobodilnem boju v Sloveniji 1941–1945, *Zgodovinski časopis*, XLV, 1991, št. 3, str. 461–478.
- *Osvoboditev Slovenije*. Ljubljana 1977.
- Branko Petranović: *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. Druga knjiga: *Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941–1945*. Beograd 1988.
- Roberto Battaglia: *Odporniško gibanje v Italiji: 8. september 1943–25. april 1945*. Ljubljana 1971.
- *La resistenza Italiana. Corpo volontari della Libertá*. Milano 1947.
- Giampaolo Gallo: *La resistenza in Friuli 1943–1945*. Istituto friulano per la storia del movimento di liberazione. Udine 1988/1989.
- *L'Italia nella seconda guerra mondiale e nella resistenza* (ur. Francesca Ferratini Tosi, Gaetano Grassi, Massimo Legnani). Istituto nazionale per la storia del movimento di liberazione in Italia. Milano 1988.

BOJAN GODEŠA

**NEKATERI VIDIKI RAZMERJA MED
VSEJUGOSLOVANSKIM IN
SLOVENSKIM RAZVOJEM V
ČASU DRUGE SVETOVNE VOJNE**

Za izhodišče svojega prispevka sem si izbral trditev srbske zgodovinarke Nataše Milićević, ki je lani v zgodovinski reviji *Tokovi istorije* v primerjalni razčlembi dela ljubljanskega Inštituta za novejšo zgodovino in beograjskega Inštituta za noviju istoriju Srbije v sklepu ugotovila, da se slovenski inštitut ukvarja v pretežni meri z »lokalno zgodovino, če se upoštevajo obči procesi v jugoslovanskem okviru«.¹ Čeprav ta trditev verjetno ni bila mišljena s kakršnimikoli zavestnimi predsodki, vseeno odraža način razmišljanja, ki v preteklosti vendarle ni bil tako redek. Če za trenutek odmislimo že samo uporabo izraza »lokalen«, ki je morda najbolj sporen – ustrežnejši bi bil nacionalna zgodovina –, je mogoče prenekateremu prispevku slovenskih zgodovinarjev vsekakor upravičeno očitati pomanjkanje upoštevanja jugoslovanskih vidikov. Toda po drugi strani se za tem pomanjkanjem upoštevanja domnevno širšega okvira lahko skrivajo tudi druge stvari.

Taka opredelitev mlade srbske zgodovinarke me je spomnila na dopisovanje med Edvardom Kardeljem in Ivom Lolo Ribarjem na začetku leta 1943, ko sta razgrnila svoje poglede na nadaljnji razvoj osvobodilnega boja. To je bil čas po javnem sporu Izvršnega odbora Osvobodilne fronte z načelnikom štaba Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije Arso Jovanovićem, ki je jeseni 1942 prišel v Slovenijo iz Bosne, kjer se je tedaj nahajal vrhovni štab. Z vsebino Arsovih posegov se nista strinjala niti Kardelj niti celoten Centralni komite Komunistične partije Slovenije nasploh. Ivo Lola Ribar, ki se je tedaj nepričakovano pojavil v Sloveniji, je potem, ko je razbral razsežnost spora slovenskega vodstva z Arso Jovanovićem, sicer deloma pritrdil ugotovitvi slovenskih komunistov, da je zares neprimerno mehansko prenašati bosenske razmere v slovensko okolje, kar je počel načelnik štaba Narodnoosvobodilne

vojske Jugoslavije, a je v isti sapi zapisal: »Medutim, bilo bi istotako pogrešno ne pogledati razvoj u Sloveniji u svetlosti naših osnovnih iskustava u drugim zemljama Jugoslavije i gledati ga isključivo iz uže slovenačke perspektive.«² Ribarjev koncept (v bistvu Titov oz. koncept osrednjega jugoslovanskega vodstva, zbranega okoli vrhovnega štaba), predstavljen v nekaj pismih slovenskemu partijskemu vodstvu, je v veliki meri izhajal iz izkušenj v bojih v osrednjem delu Jugoslavije in je bil bolj ideološko tog in razredno pogojen ter nestrpen do drugih političnih skupin (izrazito je izpostavljal vodilno vlogo Komunistične partije Jugoslavije), predvsem pa je temeljil na pomenu vojaške moči in na težnji po nasilnem poenotenju, ne glede na specifične razmere v posameznih predelih Jugoslavije. Kardeljev pogled, razgrnjen v pismih Titu in Centralnemu komiteju Komunistične partije Jugoslavije januarja 1943, je bil v primerjavi z njim manj sektaški, vloga Komunistične partije Slovenije, ki je bila sicer dejansko vodilna sila osvobodilnega gibanja v Sloveniji, ni bila navzven pretirano poudarjena, predvsem pa je Kardelj bolj upošteval nacionalne značilnosti in je odločno zagovarjal formalno pravico do samoodločbe narodov ter dajal prednost politični akciji pri širjenju svojega vpliva. To je pomenilo, da so v tistem času obstajale med osrednjim jugoslovanskim in slovenskim vodstvom pomembne razlike v nadaljnji strategiji političnega in vojaškega delovanja, in to ne le glede razvoja v Sloveniji, kot bi lahko sklepali po Ribarjevem očitku o pogledu iz ozke slovenske perspektive, saj je pri razgrnitvi načrtov imel Kardelj pred očmi celoten jugoslovanski in celo širši mednarodni okvir. Pokazalo se je, da pri primerjavi pogledov ne gre v prvi vrsti za vprašanje razmerja med upoštevanjem na eni strani zgolj »lokalnega« oziroma, povedano natančneje, nacionalnega okvira in na drugi strani »občega«, vsejugoslovanskega, temveč da sta od jeseni 1942, vse od dokončne odločitve, da obnovijo jugoslovansko državo, dejansko obstajala dva pogleda na celotno problematiko njene ureditve in se v mnogih vidikih niti nista razlikovala od temeljnih dilem, ki so se postavljale ob nastanku jugoslovanske države – kljub jasnemu distanciranju od predvojne države in predvsem njene ureditve in kljub obveznemu deklarativnemu priseganju na enakopravnost narodov, kot se je izkristaliziralo po vojni.³

Tudi rezultat izmenjave mnenj v pismih ni bil zgolj enosmeren, temveč je imel zelo protislovne učinke. Zaradi vedno bolj naraščajoče težnje osrednjega jugoslovanskega vodstva po poenotenju gibanja in partijske linije je bilo slovensko partijsko vodstvo po eni strani prisiljeno prilagoditi značaj Osvobodilne fronte strukturi osvobodilnega gibanja na jugu, kar je bilo doseženo s podpisom Dolomitske izjave.⁴ Tudi na vojaškem področju je sledil predlog za

prenos pravice imenovanja slovenskega glavnega poveljstva z Izvršnega odbora Osvobodilne fronte na Vrhovni štab Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. Toda po drugi strani je drugo zasedanje Avnoja v Jajcu v pogledu nacionalnega vprašanja in notranje ureditve države pomenilo prevlado Kardeljevega koncepta. Pogled na oblikovanje nove jugoslovanske države se je namreč v marsičem spremenil v času med obema zasedanjema Avnoja. Če je bil po prvem zasedanju Avnoja v Bihaću, kjer, kot je znano, ni bilo slovenskih predstavnikov, eden glavnih očitkov osrednjega jugoslovanskega vodstva slovenskemu ta, da je Izvršni odbor Osvobodilne fronte sam imenoval zastopnike v Avnoj, je bilo na drugem zasedanju v Jajcu ravno obratno: kritizirani način, ki je spoštoval formalno pravico narodov do samoodločbe, je postal pravilo.⁵ Največje zasluge za ta preobrat so imeli prav slovenski komunisti, pri čemer velja posebej izpostaviti Edvarda Kardelja, ki je bil s svojim položajem najbolj vpliven v partijski hierarhiji. Poleg tega je bil kasneje uresničen tudi Kardeljev predlog, izražen v omenjenih januarskih pismih, da je potrebno tudi v drugih jugoslovanskih pokrajinah ustanoviti poleg obstoječih partijskih in vojaških organizacij, po zgledu Osvobodilne fronte v Sloveniji, tudi ustrezne politične organizacije.

Predstavljeni primer opozarja, da je lahko pri obravnavi jugoslovanske zgodovine vprašanje razmerja med občim in specifično nacionalnim precej bolj zapleteno in protislovno, kot se zdi na prvi pogled. To velja še posebej v omenjenem primeru, ki ga sicer ni mogoče posploševati, a vendarle prikazuje okoliščine nastanka druge jugoslovanske države in s tem enega izmed ključnih elementov za razumevanje povojne zgodovine. Zdi se, da je bil ta vidik sovplivanja in prepletanja obeh dejavnikov, katerega intenzivnost se je sicer lahko spreminjala, pogosto premalo upoštevan, še zlasti pri obravnavi razmer v jugoslovanskem prostoru med drugo svetovno vojno.

Opombe:

- 1 Nataša Miličević: Uporedna analiza radova Inštituta za novejšu zgodovinu i Instituta za noviju istoriju Srbije, *Tokovi istorije*, 2000, št. 1–2, str. 127.
- 2 *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, VI, 89. Pismo Iva Lole Ribarja dne 20. aprila 1943 CK KPS.
- 3 Bojan Godeša: *Osvobodilna fronta slovenskega naroda med posebnostjo in jugoslovanskim razvojem. Slovenija 1848–1998: Iskanje lastne poti*. Ljubljana 1998, str. 326.
- 4 Podrobneje glej Bojan Godeša: Prispevek k poznavanju dolomitske izjave, *Nova revija*, št. 105/106, str. 266–273 (I. del), št. 107, str. 455–460 (II. del) in št. 108, str. 592–608 (III. del).
- 5 Bojan Godeša: Izza kočevskega zbora, v: *Slovinci in država* (zbornik), Ljubljana 1995, str. 248.

VIDA DEŽELAK - BARIČ
AVTONOMNOST OSVOBODILNE
FRONTE SLOVENSKEGA NARODA
IN ODZIVI OSREDNJEGA
JUGOSLOVANSKEGA VODSTVA NOG

Odločitev o ustanovitvi Osvobodilne fronte slovenskega naroda dne 26. aprila 1941, sprva imenovane Protiimperialistična fronta, je bila avtonomna slovenska zamisel, vendar utemeljena na predhodnem povezovanju Komunistične partije Slovenije s skupino krščanskih socialistov, z levim delom Sokola in kulturnih delavcev. Potrdil jo je Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije, usklajena pa je bila tudi z usmeritvijo Komunistične internacionale. Osvobodilna fronta kot organizacija in kot množično gibanje je predstavljala posebnost v jugoslovanskem partizanskem gibanju. Izhajala je iz posebnih slovenskih razmer in zaradi nje je razvoj slovenskega odpora predvsem v začetnih obdobjih potekal razmeroma samostojno, v sebi je združeval tako aktivne kot pasivne oblike zoperstavljanja okupatorju. Slednje so bile značilne predvsem za Slovenijo, še zlasti za Ljubljano. Izražale so se v najrazličnejših, večkrat domiselnih oblikah, njihov razmah pa je omogočala prav Osvobodilna fronta.

Osvobodilna fronta slovenskega naroda je že z imenom poudarjala svoj domoljubni značaj in drugačnost od odporništva v drugih delih Jugoslavije – poleg upora proti okupatorju je močno izpostavljala zahtevo po suverenosti slovenskega naroda in njegovi pravici do samoodločbe.

V osrednjem jugoslovanskem politično-vojaškem vodstvu je Osvobodilna fronta kot slovenska posebnost sprožala različne odzive oziroma so jo različno sprejemali. Sprva je naletela na nerazumevanje – tudi zaradi njenega nepoznavanja –, potem na odobravanje in nazadnje na nezaupanje.

Ustvarjanje širših osnov odporiškega gibanja je namreč v drugih jugoslovanskih pokrajinah potekalo precej drugače kot v Sloveniji. Tam se je Komunistična partija Jugoslavije uveljavljala kot glavna nosilka vstaje in se je nepo-

sredno povezovala z ljudmi na terenu, saj ji ni uspelo pritegniti vplivnejših političnih osebnosti in skupin. Zato se je Komunistična partija Jugoslavije izrazito udeležala kot jedro osvobodilnega gibanja in je neposredno povezovala vsa prizadevanja k uporabi proti okupacijskim razmeram in tragičnim mednarodnim obračunavanjem. Politična avtonomnost odločanja tamkajšnjih komunistov je bila večja, saj se jim ni bilo treba, tako kot slovenskim, ozirati na t. i. »zaveznike« in tudi njihova vloga je bila že na zunaj precej opaznejša. Medtem pa je v Sloveniji, resda pod nespornim vodstvom komunistov, prav Osvobodilni fronti uspelo na osnovi množičnega protiokupatorskega razpoloženja, prizadetosti in ranjenega nacionalnega ponosa Slovencev ustvariti organizacijsko razpredeno mrežo organizacij v obliki odborov Osvobodilne fronte kot političnih jader širšega gibanja njenih privržencev.

Različno vrednotenje značaja in pomena Osvobodilne fronte je prišlo do izraza že poleti oziroma jeseni 1941, in sicer ob vprašanju stopnjevanja oborožene vstaje ter ob procesu preraščanja Osvobodilne fronte iz politične v oblastno organizacijo po tretjem zasedanju Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte 16. septembra 1941, ko se je le-ta razglasil za oblastni organ (Slovenski narodnoosvobodilni odbor) in sprejel prve štiri odloke. Sklepe z omenjenega zasedanja Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte je jugoslovansko vodstvo sprejelo z nezadovoljstvom, z njimi pa je bilo seznanjeno v trenutku, ko si je že tako in tako ustvarilo kritično sodbo o razvoju slovenskega protiokupatorskega boja, ki je bil po njegovi oceni nezadovoljiv, premalo odločen. K takšni oceni je precej prispeval Edvard Kardelj, ki je avgusta 1941 označil slovensko politično vodstvo za politično slabo, ker da nasprotuje partizanskemu načinu bojevanja, se pravi stopnjevanju oboroženega upora, in se zavzema le za izvajanje sabotažnih akcij. Kardelj, ki je nastopal tako v vlogi slovenskega predstavnika kot člana najožjega jugoslovanskega vodstva, je kot najbolj odgovorna izpostavil sekretarja Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije in komandanta Glavnega poveljstva Slovenskih partizanskih čet Franca Leskoška in političnega komisarja Miho Marinka. V zvezi z do Angležev domnevno preveč naklonjenim proglasom, ki ga je pripravil Izvršni odbor Osvobodilne fronte, zaradi česar ga je Kardelj popravil, pa je že v začetku avgusta 1941 opozoril Josipa Broza - Tita, da je v Sloveniji zaradi obstoja Osvobodilne fronte mogoče pričakovati razne politične napake tudi v prihodnje.¹

Jugoslovansko vodstvo, ki se je iz Beograda preselilo na obsežno partizansko ozemlje v zahodni Srbiji, je razmere in razvoj osvobodilnega boja v drugih pokrajinah jeseni 1941 ocenjevalo izrazito z merili razvoja v Srbiji in drugih pokrajinah, kjer je prišlo do množične vstaje. Zato je bilo kritično glede

počasnejšega vključevanja Slovencev v oboroženi upor, kar je prišlo do izraza na vojaškem posvetovanju v Stolicah, na katerem sta Leskošek in Marinko doživela ponovno kritiko in ni nič pomagalo njuno pojasnjevanje o posebnih razmerah v Sloveniji, o pomenu Osvobodilne fronte ter prizadevanjih, ki jih je slovensko vodstvo usmerjalo v širjenje in utrjevanje te organizacije.² Prevladala je ocena, da slovensko vodstvo ni znalo izkoristiti silovitega okupatorjevega nasilja za dvig splošne vstaje.³ V vzdušju, ko se je izrazito favorizirala vojaška akcija, tako slovenska delegata z razlago o političnem pomenu Osvobodilne fronte in nujnosti povezovanja oborožene vstaje s političnim delom nista dosegla razumevanja, vendar se je takšen odnos začel spreminjati oziroma popravljati s skorajšnjim prihodom Kardelja v Srbijo.

Prav hkratno razvijanje vojaške in politične strukture odpora od vsega začetka je bila slovenska značilnost. Slovensko vodstvo je pripisovalo velik pomen tudi politični organiziranosti terena, ker je bilo prepričano, da je le-ta pomemben pogoj za to, da bodo partizanske enote sploh lahko obstale in bile v čim večji meri odraz volje prebivalstva, ki jim bo nudilo potrebno materialno in moralno podporo. Upor je torej slovensko vodstvo snovalo mnogo bolj na temeljih organiziranosti kot spontanosti, v čemer se je razlikovalo od vodstev v drugih pokrajinah. Osrednje vodstvo tega ni takoj razumelo in upoštevalo, zato je sprva cenilo predvsem vojaško aktivnost, ki naj bi se končno kapitalizirala v izbojevanju osvobojenih ozemelj. Takšno usmeritev, ki je gotovo izhajala tudi iz drugačne vojaške tradicije na jugu, je zelo zgodaj zaznal na primer Edvard Kocbek, ki si je že oktobra 1941 zapisal v svoj dnevnik: »Tovariši z juga nas pozivajo, da se je treba z vso silo vreči na vojaško akcijo. Vse drugo je drugotnega pomena.«⁴ Opazil pa je spremembo tudi pri slovenskih komunistih in ugotavljal, da so dogajanja na jugu slovenske komuniste »naravnost pokvarila«, saj so tudi oni začeli izrazito poudarjati vojaške akcije in govoriti, da je »smešno vse programatiziranje«.⁵

Toda v novembrskem poročilu Centralnemu komiteju Komunistične partije Jugoslavije je Boris Kidrič nedvoumno zagovarjal stališče o nujnosti usklajenih političnih in vojaških organizacijsko-akcijskih prizadevanj in dokazoval, da je v Sloveniji »dobro politično delo neobhodno potrebno in predpogoj za uspešnost istočasne oborožene akcije«, kar se je potrdilo na Štajerskem, kjer so partizanski oddelki prišli marsikje v težaven položaj, saj zaradi nezadostnega političnega dela med prebivalstvom niso imeli njegove množične podpore. Nasprotno pa so tiste vasi, kjer je bilo delo Osvobodilne fronte dobro, podpirale tudi partizane.⁶ Enako je dokazoval tudi Leskošek, in sicer da je Osvobodilna fronta osnova za vse – za partizane, za komunistično

partijo, za narodno vstajo, ki da je ne bi bilo mogoče organizirati brez odborov Osvobodilne fronte, zato je vodstvo vztrajno delalo na njeni razširitvi in utrditvi.⁷

Kar zadeva oblastni vidik Osvobodilne fronte, je razvoj v Sloveniji v bistvu samo prehiteval jugoslovanskega, kajti kmalu je tudi jugoslovansko vodstvo izdalo navodila o organiziranju oblastnih organov – narodnoosvobodilnih odborov, katerih avtor je bil Kardelj,⁸ ki pa je obenem avtor znane kritike nekaterih slovenskih septembrskih odlokov kot »operetne zakonodaje«. Ost njegove kritike je bila usmerjena na odloka o narodnem davku in posojilu svobode, saj je menil, da »bo stvar postala smešna«, če ju ne bo mogoče ure-
sničevati.⁹ Kardelj je tu sicer nastopil kot nasprotnik pretiranega normativnega urejevanja zadev, ni pa mogoče spregledati, da je takrat vendarle izrazil tudi določeno zadržanost in nezaupanje do takšnega načina pritegovanja Slovencev v osvobodilno gibanje. Nadaljnji razvoj pa je predvsem v Ljubljani potrdil pomembnost takega načina pridobivanja prebivalstva, kar se je izražalo v množični podpori Osvobodilne fronte, tako da sta odloka postala učinkovito sredstvo politične mobilizacije in izvajanja oblastne funkcije. Tudi zaradi tega je lahko Kardelj ob vrnitvi v Ljubljano marca 1942 kar presenečeno ugotovil, da je razpoloženje Ljubljančanov takšno, »da ti srce prekipeva od zadovoljstva«, da nikjer v Jugoslaviji niso razvili takih oblik boja kot v Sloveniji in da je OF v Ljubljani postala oblast ne samo v propagandnem smislu, temveč tudi dejansko.¹⁰

Podobno odklonilno stališče je Kardelj zavzel tudi ob ustanovitvi Narodnoosvobodilnega sveta za vodenje uprave na osvobojenem ozemlju junija 1942 (tj. nekakšne »vlade«), v katerega ga je Izvršni odbor Osvobodilne fronte v njegovi odsotnosti imenoval za poverjenika za zvezo z južnoslovanskimi narodi. Tudi postavitev Narodnoosvobodilnega sveta je Kardelj označil za »največjo neumnost« in »pomalem smešno opereto«, s čimer da ga je Kidrič »polomil«. Kardelj je bil namreč prepričan, da Narodnoosvobodilni svet ne bo mogel dolgo »vladati«, sam akt njegove postavitve pa je razložil s slovensko mentaliteto.¹¹

Slovensko partijsko vodstvo je Kardeljevo kritiko septembrskih odlokov sprejelo brez ugovora, partijsko disciplinirano, in svoje ravnanje opravičevalo z domnevno splošno nagnjenostjo Slovencev k temu, da vsako stvar začenjajo s pravilniki, zakoni in shemami namesto z delom (sic!), bilo pa je prepričano, da prav zaradi te slovenske značilnosti ti zakoni niso tako »smešno izgledali«.¹² Obenem je zagotovilo, da bo prenehalo z izdajanjem predpisov (nadaljnji predpisi so začeli izhajati šele marca 1942, a v imenu Izvršnega

odbora OF), dejansko pa je delalo naprej v skladu z usmeritvami, sprejetimi na tretjem zasedanju Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte.¹³

Kljub omenjeni kritiki je treba poudariti, da Kardelj nikakor ni podcenjeval Osvobodilne fronte. Nasprotno, že v enem izmed prvih člankov o Osvobodilni fronti nasploh iz avgusta 1941 je zagovarjal in poudarjal koncept hkratnega razvijanja političnega in vojaškega vidika odpora.¹⁴ Ko se je seznanil z razmerami v Srbiji, pa je s pravim zadovoljstvom sporočil slovenskemu vodstvu naslednjo ugotovitev: »V mnogih zadevah ste na boljšem kot naši tovariši tukaj: v pogledu organizacije in enotnosti. Sedaj, ko gledam rezultate slovenske Osvobodilne fronte iz Srbije, kjer našo borbo ovirajo vseh vrst junaki divjega zahoda, se mi vaši uspehi zdijo še bolj pomembni, kakor pa so se mi zdeli v Ljubljani. Glejte, da boste ohranili Osvobodilno fronto! Ona pomeni za nas bazo, kakršne nima noben zatiran narod, glede na njeno proletarsko avantgardo.«¹⁵ Ta ocena, ki je v precejšnjem nasprotju z oceno o slovenskem osvobodilnem gibanju, sprejeto v Stolicah, opozarja na nekatere elemente, zaradi katerih je Kardelj pripisoval Osvobodilni fronti velik pomen: trdnejša organiziranost in red v gibanju, politična enotnost gibanja in na ideološki predpostavki sloneča ocena o delavskem vodstvu.

Slovensko vodstvo je pogosto in že zelo zgodaj poudarjalo, da je Osvobodilna fronta »dejanski predstavnik slovenskega naroda«¹⁶, Izvršni odbor Osvobodilne fronte pa se je nasproti jugoslovanskemu vodstvu od samega začetka uveljavil kot »politično predstavništvo slovenskega naroda«,¹⁷ kakršnega drugi jugoslovanski narodi še niso imeli.

Medtem ko je bila dvojnost značaja Osvobodilne fronte, tj. politično-oblastnega, v vrhu fronte izražena z dvojnim poimenovanjem (IO OF – SNOO), so nižji odbori ohranili ime »Osvobodilna fronta« in v sebi združevali obojni značaj. Ker je jugoslovansko vodstvo poudarjalo predvsem potrebo krepitve oblastne funkcije odborov kot organov nove, jutrišnje oblasti,¹⁸ je celo razmišljalo, da bo mogoče potrebno odbore Osvobodilne fronte v prihodnosti preimenovati v narodnoosvobodilne odbore, če bo slovensko vodstvo preimenovanje ocenilo za primerno. Toda v Sloveniji so se odločili za smer nadaljnjega razvoja dvojnega značaja same Osvobodilne fronte, obenem pa so v ugodnih okoliščinah na partizanskih ozemljih izvajali volitve v narodnoosvobodilne odbore, ob katerih so odbori Osvobodilne fronte še naprej ostajali kot politični organi. Nikoli niso razmišljali o preimenovanju Osvobodilne fronte, česar pa tudi jugoslovansko vodstvo ni zahtevalo in je v tem pogledu puščalo Slovincem prosto izbiro. Ko je Tito obvestil slovensko vodstvo o pripravi na prvo zasedanje Avnoja in sporočil, da bodo takšni sveti ustanovljeni tudi na

nacionalnih ravneh (najprej na Hrvaškem), je za Slovenijo poudaril, da je stvar odločitve samih Slovencev, ali bodo ohranili Osvobodilno fronto, in pribil: »Mislim, da OF lahko mirne duše ostane, prav tako izvršni odbor OF kot oblast za Slovenijo.«¹⁹

Seveda pri tem ni šlo le za formalnost v poimenovanju organizacije, temveč za globlja politična vprašanja odnosov znotraj Osvobodilne fronte, česar osrednje vodstvo ni vedno upoštevalo in je s tem včasih spravljalo slovenske komuniste v politično težaven položaj nasproti ostalim skupinam v Osvobodilni fronti. V takšen položaj je slovenske komuniste spravil na primer odlok Vrhovnega štaba o označevanju političnih komisarjev s komunističnim znakom (srp in kladivo), kar so nekomunisti v Osvobodilni fronti razumeli kot spreminjanje partizanske vojske v partijsko. V zvezi s tem je Kardelj članu politbiroja CK KPJ Ivu Ribarju - Loli sporočil svoje mnenje, da bi bilo mnogo bolje, če bi Vrhovni štab v tem vprašanju pustil Slovincem proste roke zaradi resnično drugačnih razmer v Sloveniji od tistih v drugih delih Jugoslavije.²⁰ Pri tem je opozoril na interes ohranjanja enotnosti Osvobodilne fronte in poudaril: »Sodimo, da je nujno potrebno ohraniti OF, ker je v njej vsa naša moč. Neumno bi bilo, če bi se razbila tako pomembna formacija zaradi znakov.« Ribarju, ki se je takrat zadrževal na Hrvaškem, je naročil, naj sporoči Titu, naj se v bodoče zaradi drugačnih razmer omogoči slovenskemu vodstvu, da posamezne odloke sprejema bolj v »duhu OF, tj. z večjo širino«, da ne bi zaradi mehaničnega prenašanja metod iz drugih delov Jugoslavije zašli v Sloveniji v sektaštvo, kar se lahko »krvavo maščuje«. Hkrati je zagotavljal, da je kljub slovenskim posebnostim vodilna vloga komunistične partije »absolutno zagotovljena«, vendar je potrebno ljudi politično pripravljati na nove etape boja z največjo potrpežljivostjo in prepričevanjem.²¹ Kardeljevo zavedanje pomena Osvobodilne fronte za slovenske komuniste oziroma njihovo medsebojno odvisnost med drugim ponazarja njegova odločitev julija 1942, v trenutku začetka velike italijanske ofenzive, da namreč do nadaljnega ostane v Sloveniji, ker bi si lahko člani Izvršnega odbora Osvobodilne fronte njegov odhod v tistem trenutku napačno razlagali, kot da zapušča sodelavce v najtežjem trenutku.²²

S Kardeljevim svarjenjem pred nevarnim komunističnim sektaštvom, ki pa se ni omejevalo le na nekakšno simbolno raven v zvezi z uvajanjem komunističnih simbolov, temveč se je pojavljalo v mnogo bolj usodnih oblikah, se je Ribar popolnoma strinjal in soglašal s tem, da jugoslovansko vodstvo omogoči Slovincem reševati posamezne zadeve bolj »elastično« zaradi drugačnih razmer v Sloveniji in obstoja Osvobodilne fronte. Pokazal je polno razumeva-

nje pomena Osvobodilne fronte in pritrdil: »Za nas tako dragoceno obliko, kot je OF, ne smemo spraviti v nevarnost zaradi zunanjih znakov itd. – pa tudi zaradi večjih stvari ne! Če to otežkoča notranje odnose v OF in povzroča razne druge zaplete, tedaj je dejansko bolje rešiti takšna vprašanja prožneje in zavarovati enotnost OF.«²³

V istem času je Josip Broz - Tito izrekal vse priznanje slovenskemu vodstvu tako v vojaškem kot političnem pogledu njegovega delovanja. Množično vključevanje Slovencev v Osvobodilno fronto kot odraz širine pritegovanja vseh družbenih slojev v narodnoosvobodilni boj je štel za pomemben uspeh. Svaril je pred sektaštvom, ki je partizanstvu zlasti v Črni gori in Hercegovini prizadejalo ogromno politično škodo, ter naročal obziren odnos do t. i. »srednje struje« v Osvobodilni fronti. Njegovo oceno, da se je vstaja v Sloveniji sicer razvijala postopoma, da pa dobiva čvrst značaj trajnega narodnoosvobodilnega boja, lahko gotovo pripišemo upoštevanju političnega pomena in vloge Osvobodilne fronte.²⁴ Ob prvi obletnici vstaje je Tito zapisal, da OF ustvarja dobro organizirano zaledje, narodovo odločnost in disciplino, kakršno je mogoče redkokje najti.²⁵ Zato je v avgustovskem pozdravu Izvršnemu odboru Osvobodilne fronte izrekel željo, da bi bila OF tudi v prihodnje nosilka enotnosti slovenskega naroda, vendar tudi bratstva z ostalimi jugoslovanskimi narodi.²⁶

Osvobodilna fronta je omogočala stabilnejši razvoj narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji. To je bila za slovenske komuniste pomembna izkušnja, ki jih je navajala k temu, da so Osvobodilno fronto upoštevali, če že ne cenili. Kardeljeva ugotovitev izjemnega pomena Osvobodilne fronte, do katere je prišel v najtežjem trenutku slovenskega partizanstva, tj. med silovito italijansko ofenzivo poleti 1942, in jo sporočil jugoslovanskemu vodstvu, gotovo predstavlja pomembno priznanje tej organizaciji in gibanju, a tudi njegov drugačen koncept vodenja revolucionarnega boja. Kardelj je takrat primerjal težavnost položaja v Sloveniji s tistim v Srbiji po padcu Užic, ob tem pa opozoril na pomembno razliko, ki je izhajala prav iz obstoja slovenske Osvobodilne fronte. Ugotavljal je: »Naš sedANJI položaj je v mnogočem podoben položaju v Srbiji po padcu Užic, s to razliko, da je položaj v množicah samih za nas veliko ugodnejši, kot je bil v Srbiji.«²⁷

Še pred koncem ofenzive je poročal Titu, da se je kljub hudim posledicam ofenzive vendarle pokazal »ves pomen naše OF. Če tega ne bi bilo, bi danes bili v popolnoma istem položaju, v kakršnem je bila Srbija po ofenzivi v preteklem letu. Toda pri nas se množice niso omajale.«²⁸ S političnim pomenom in močjo Osvobodilne fronte na eni strani in na drugi z bojznijo, da bi po umi-

ku glavnine slovenskih partizanskih enot prevladala »bela garda«, tako kot je v Srbiji četništvo, je enako utemeljeval tudi odločitev slovenskega vodstva, da ni sledilo priporočilu Tita o umiku partizanskih enot iz Slovenije v primeru kritičnih razmer, temveč se je med samo ofenzivo odločilo za reorganizacijo vojske v brigade in nato za prehod v ofenzivo. In ponovno je opozoril na pomembno različne razmere: »Toda jaz sem trdno zaupal, da pomembno delo OF ne more ostati brez posledic. V Srbiji smo imeli vojsko, toda nismo imeli OF, ni bilo množične podpore. Pri nas je vse to bilo. (...) zmago pa nam je omogočila OF. V tem je razlika med Srbijo in Slovenijo.«²⁹

Kljub izrazom priznavanja pa je gotovo, da bistva Osvobodilne fronte v jugoslovanskem vodstvu niso nikoli popolnoma doumeli. V tem pogledu je kar osupljiva Titova ocena posledic italijanske ofenzive, v kateri se pravzaprav čudi, da se le-ta ni končala še s hujšimi posledicami (še bolj »katastrofalno«) glede na obstoj slovenske Osvobodilne fronte, ker v njej delujejo poleg komunistov še druge politične skupine. Izhajajoč iz slovenske posebnosti, je menil tudi, da slovenski komunisti s formalnim zagotavljanjem vodilne vloge prevzemajo preveliko odgovornost (takrat je bilo aktualno imenovanje Ivana Mačka na mesto komandanta glavnega poveljstva, s čimer se Tito ni strinjal zaradi neustrezne tozadevne Mačkove usposobljenosti), kajti v primeru neuspehov bi vsa odgovornost padla na komuniste, namesto da bi s postavljanjem svojih »partnerjev« na odgovorne položaje odgovornost porazdelili tudi nanje.³⁰

V emancipacijsko obdobje Osvobodilne fronte je konec leta 1942 prišel posegati postopen proces jugoslovanske centralizacije in unifikacije, ki je med drugim sovpadal z dokončnim sprejetjem jugoslovanskega državnega okvira s strani Komunistične partije Jugoslavije.³¹ Posledica zahtev po uskladitvi politične usmeritve slovenskih komunistov z jugoslovanskimi je bilo poenotenje osvobodilnega gibanja na vseh področjih. Samolastne rešitve, izhajajoče iz posebnih danosti na posameznih območjih, so začele izginjati, posebnosti so postajale vse bolj moteče in nezaželenne. Začele so dobivati celo neupravičene oznake separatističnih in nacionalističnih vzgibov. Posamezni poskusi posegov v drugačnost v Sloveniji so se pojavljali že prej, čemur se ni bilo mogoče izogniti že zaradi dejstva, da je partizanskemu gibanju načelovala enotna, centralizirana, vsejugoslovanska KPJ. Tak je bil tudi poskus uvajanja druge faze revolucije v začetku leta 1942,³² ki pa še ni predstavljal daljnosežnejših posledic v zasnovi osvobodilnega gibanja in s tem vloge Osvobodilne fronte.

Dvom v politiko slovenskih komunistov, udejanjane v okviru Osvobodilne fronte, se je okrepil jeseni 1942, k čemur je svoj delež, čeprav ni bil bistve-

no odločilen, prispevala tudi precejšnja informacijska praznina zaradi pretrganih zvez med slovenskim in osrednjim vodstvom. Na določeni stopnji razvoja notranjih in mednarodnih vojaško-političnih razmer so v jugoslovanskem vodstvu začeli gledati na Osvobodilno fronto kot motečo posebnost v izgradnji jugoslovanske enotnosti, kot zaviralni dejavnik v jugoslovanskem integracijskem procesu. Krečila se je bojazen pred morebitnim prevelikim popuščanjem komunistov svojim »zaveznikom« in s tem nezaupanje v uspešnost Osvobodilne fronte.³³ Nezaupanje je izviralo iz bojazni, da bo z Osvobodilno fronto slovensko osvobodilno gibanje izgubilo revolucionarno usmeritev oziroma da slovenski komunisti z OF, ki je bila zasnovana na koalicijskih in pluralnih elementih tako na organizacijskem kot na programskem področju, ne bodo zmogli slediti revolucionarni usmeritvi in zavarovati revolucionarnih perspektiv.

Globlji in načrtni posegi so se pričeli konec leta 1942. Naznanil jih je prihod načelnika Vrhovnega štaba Arse Jovanovića s skupino oficirjev z velikimi Titovimi pooblastili, pri čemer pa je treba povedati, da so za pomoč v vojaških kadrih prosili Slovenci. Prihod Arse Jovanovića, sicer s prvenstveno vojaško nalogo, je povzročil velik nemir v vodstvu Osvobodilne fronte, slovenske komuniste pa je pred ostalimi v Osvobodilni fronti postavil v zelo neprijeten položaj. Neupoštevanje in omalovažujoči odnos Arse Jovanovića do Osvobodilne fronte, izvajanje ukrepov brez vednosti oziroma soglasja Izvršnega odbora Osvobodilne fronte ter uvajanje komunističnih emblemov – vse to je vzbudilo velik odpor med člani Izvršnega odbora Osvobodilne fronte, in kakor je poročal Kardelj, prvi resni konflikt med vodstvom Komunistične partije Slovenije in nekomunističnim delom članov Izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Le-ti so doživljali ukrepe Arse Jovanovića kot omejevanje nacionalnih pravic in pravice slovenskega naroda do samoodločbe, kot vračanje starojugoslovanske politične prakse in kot napad na slovensko samozavest, utrjeno in potrjeno v okviru Osvobodilne fronte.³⁴ Vodstvo Komunistične partije Slovenije se je nasproti Izvršnemu odboru Osvobodilne fronte ponovno znašlo v nezavidljivem položaju, v precepu med zahtevami z obeh strani.

Odločilen pa je bil prihod Iva Ribarja - Lole z Ratom Dugonjićem januarja 1943 z zahtevo prilagoditve linije slovenskih komunistov jugoslovanskim in poenotenja gibanja. Glavni »očitki« slovenskemu partijskemu vodstvu so razvidni iz pisma, ki ga je Ribar napisal potem, ko je po dveh mesecih zapustil Slovenijo. Zapisal je, da OF nosi v sebi »veliko nevarnost«, ker v sebi ni udeležena dovolj močnega partijskega vpliva, da bi s tem zagotavljala partijske re-

volucionarne cilje. Glavno nevarnost je videl v precej manjši vezanosti ljudi (tudi tistih iz vrst OF) na komunistično partijo, kot je to bil primer v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Komunistična partija Slovenije naj bi se oprijela previdne, zadržane drža in celo skrivanja pred javnostjo. V javnosti ni nastopala v *prvi vrsti*, kot voditeljica narodnoosvobodilnega boja ter hrbtenica Osvobodilne fronte, zanemarjala naj bi utrjevanje in širjenje lastnih organizacijskih osnov. Kljub svoji dejanski vodilni vlogi v Osvobodilni fronti naj bi zato Komunistična partija Slovenije ustvarjala vtis, da jo zanimajo predvsem vprašanja bodočnosti, za razliko od Osvobodilne fronte kot glavne nosilke aktualnega narodnoosvobodilnega boja. Osvobodilna fronta naj bi bila – vključno s KPS – nosilka določenih separatističnih teženj, ki naj bi bile opazne predvsem pred ustanovitvijo Avnoja in naj bi se izražale v premajhnem poudarjanju bojnega sodelovanja jugoslovanskih narodov in izgradnje njihove bodoče državne skupnosti. Ribar je, na primer, posebej opozoril na Kidričevo stališče o ustvarjanju enotne Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije iz nacionalnih vojsk kot »samo vojaške potrebe« in na nekakšen ekskluzivističen vstop Slovencev v Avnoj, kamor so sami delegirali svoje predstavnike (člane Izvršnega odbora OF), medtem ko je predstavnike drugih narodov izbral Vrhovni štab.³⁵

S sprejetjem Dolomitske izjave je Osvobodilna fronta izgubila elemente koalicijskega značaja in se je izenačila s strukturo osvobodilnega gibanja na jugu. Hkrati je potekal proces zmanjševanja slovenske suverenosti, kar je prišlo do izraza že maja 1943 s predlogom, da pristojnost imenovanja slovenskega glavnega poveljstva preide z Izvršnega odbora Osvobodilne fronte na Vrhovni štab Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije.³⁶

Kljub temu je slovenskemu partijskemu vodstvu treba priznati, da je vztrajalo pri formalnem in simbolnem vzdrževanju slovenske samostojnosti in individualnosti, pri čemer so imeli vsaj posredno zaslugo nekomunistični člani vodstva Osvobodilne fronte. Vztrajanje na konceptu Združene Slovenije in federalističnem načelu je imelo po vojni politične in ustavno-pravne posledice in je bilo pomembno za nadaljnji razvoj in uveljavljanje slovenske suverenosti.

Opombe:

- 1 Edvard Kardelj: *Zbrana dela*, knjiga 5 (tipkopis, katerega pripravo je uredil dr. Tone Ferenc, hrani Inštitut za novejšo zgodovino), dokument 2, Pismo Edvarda Kardelja 2. 8. 1941 Josipu Brozu - Titu.
- 2 Miha Marinko: *Moji spomini*, Ljubljana 1974, str. 271–273.
- 3 Josip Broz - Tito: *Zbrana dela*, knjiga 7, Posvetovanje predstavnikov štabov in komandantov narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije, str. 134–136.
- 4 Edvard Kocbek: *Zbrano delo*, šesta knjiga, Ljubljana 1996, str. 598 (Dnevnik 1941).
- 5 Prav tam, str. 685 (Dnevniški zapiski iz leta 1941).
- 6 *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji* (dalje DLRS), knjiga 1, dokument 85, Poročilo Borisa Kidriča iz druge polovice novembra 1941 CK KPJ.
- 7 Prav tam, dokument 86, Poročilo Franca Leskoška konec novembra 1941 CK KPJ in VŠ NOPOJ.
- 8 Edvard Kardelj: *Zbrana dela*, knjiga 5, dokument 9, članek »Narodnoosvobodilni odbori morajo postati resnični začasni nosilci ljudske oblasti«.
- 9 Tone Ferenc: *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945*, knjiga 1, Ljubljana 1987, str. 28.
- 10 DLRS, knjiga 1, dokument 151, Poročilo Edvarda Kardelja 29. 3. 1942 Josipu Brozu - Titu.
- 11 Edvard Kardelj: *Zbrana dela*, knjiga 5, dokument 74, Pismo Edvarda Kardelja 14. 7. 1942 Ivu Ribarju - Loli.
- 12 DLRS, knjiga 1, dokument 94, Pismo Toneta Tomšiča 5. 12. 1941 CK KPJ.
- 13 Tone Ferenc: *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945*, knjiga 1, str. 29–32, 42.
- 14 DLRS, knjiga 1, dokument 23, članek Edvarda Kardelja »Za osvobodilno fronto slovenskega naroda«.
- 15 Tone Ferenc: Pismo Edvarda Kardelja iz Srbije 17. oktobra 1941, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 1971–1972, št. 1–2, str. 361–366.
- 16 Glej npr. poročilo Borisa Kidriča in Franca Leskoška iz druge polovice decembra 1941 CK KPJ (DLRS, knjiga 1, dokument 104).
- 17 *Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija 1941–1945*, knjiga 2, dokument 15 – priloge, Pismo VŠ NOPOJ 17. 11. 1941 IO OF.
- 18 DLRS, knjiga 1, dokument 110, Pismo VŠ NOPOJ 2. 1. 1942 IO OF.
- 19 Josip Broz - Tito: *Zbrana dela*, knjiga 13, Pismo Josipa Broza - Tita 16. 11. 1942 Edvardu Kardelju, str. 15.
- 20 Potem se je Kardelj obrnil tudi na Tita prek Kominterne in predlagal samo znak OF z rdečo zvezdo, kar je bilo tudi sprejeto. Prim. *Dokumenti centralnih organa KPJ*,

- knjiga 6, dokumenta 92 in 111, Depeša Edvarda Kardelja 8. 8. 1942 Josipu Brozu - Titu in depeša Josipa Broza - Tita 13. 8. 1942 Edvardu Kardelju.
- 21 DLRS, knjiga 2, dokument 113, Pismo Edvarda Kardelja 14. 7. 1942 Ivu Ribarju - Loli.
- 22 Prav tam, dokument 132, Pismo Edvarda Kardelja 26. 7. 1942 Ivu Ribarju - Loli.
- 23 Prav tam, dokument 136, Pismo Iva Ribarja - Lole 28. 7. 1942 Edvardu Kardelju.
- 24 Prav tam, knjiga 3, dokument 11, Pismo Josipa Broza - Tita 3. 8. 1942 Edvardu Kardelju.
- 25 Josip Broz - Tito: *Zbrana dela*, knjiga 11, članek »Obletnica narodnoosvobodilnega boja v Jugoslaviji«, str. 111–113.
- 26 Prav tam, knjiga 11, Pozdrav Josipa Broza - Tita 1. 8. 1942 IO OF, str. 103, 104.
- 27 DLRS, knjiga 3, dokument 97, Poročilo Edvarda Kardelja 20. 9. 1942 Josipu Brozu - Titu.
- 28 *Jesen 1942*, Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, Ljubljana 1963, dokument 2, Poročilo Edvarda Kardelja 7. 10. 1942 Josipu Brozu - Titu.
- 29 Prav tam, dokument 206, Poročilo Edvarda Kardelja 7. 12. 1942 Josipu Brozu - Titu.
- 30 Josip Broz - Tito: *Zbrana dela*, knjiga 13, Pismo Josipa Broza - Tita 16. 11. 1942 Edvardu Kardelju, str. 13.
- 31 Bojan Godeša: *Osvobodilna fronta slovenskega naroda med posebnostjo in jugoslovanskim razvojem. Slovenija 1848–1998: Iskanje lastne poti*, Maribor 1998, str. 322.
- 32 Edvard Kardelj: *Zbrana dela*, knjiga 5, dokument 32 (tipkopis), Pismo CK KPJ 10. 1. 1942 CK KPS.
- 33 DLRS, knjiga 4, dokument 170, Poročilo Jožeta Bradeška 15. 12. 1942 Borisu Kidriču; prav tam, knjiga 5, dokument 62, Pismo Edvarda Kardelja 17. 1. 1943 Josipu Brozu - Titu.
- 34 Prav tam, dokument 46, Poročilo Edvarda Kardelja 12. 1. 1943 Josipu Brozu - Titu.
- 35 Prav tam, knjiga 6, dokument 89, Pismo Iva Ribarja - Lole 20. 4. 1943 Edvardu Kardelju in CK KPS.
- 36 O vzrokih, okoliščinah in posledicah sprejetja dolomitske izjave glej mdr. Bojan Godeša: Prispevek k poznavanju dolomitske izjave, *Nova revija*, št. 105/106, 107, 108.

JANKO PLETERSKI **MEDNARODNA UVELJAVITEV NOB SLOVENIJE**

Dejstvo je, da se je protiokupatorski odpor v drugi polovici leta 1941 razvil na celotnem območju Jugoslavije. To se je zgodilo kljub temu, da se je obramba kraljeve vojske nepričakovano razsula že pod prvim navalom fašističnih napadalcev in da je ta vojska v manj kot dveh tednih tudi uradno kapitulirala in prenehala obstajati. Dejstvo novega odpora je imelo velik politični in moralni pomen za Veliko Britanijo. Napad Nemčije na Sovjetsko zvezo je sicer že prekinil njeno hudo nevarno osamljenost v vojskovanju z zmagoslavno Hitlerjevo Nemčijo in njenimi zavezniki, toda nov, zdaj pač gverilski odpor v zasedeni Jugoslaviji, v deželi, ki je v aprilu 1941 vojaško tako razočarala britanske upe, je bil za London politično neprecenljiv. Veliko navdušenje Britancev nad uspehi odpora v Srbiji je pričalo o tem, četudi so imeli napačne informacije, kdo je njegov organizator in nosilec. Junak, nad katerim so se navduševali Britanci, je bil v vstajo prerasli odpor, Draža Mihailović pa le znamka, pod katero se je izvedelo kaj o odporu. O tem priča tudi diplomatsko poročilo o obisku Mihe Kreka pri britanskem veleposlaniku Rendlu 23. decembra 1941: »On [M. Krek] je opozoril, da stoje Slovenci prav toliko »v vojniki kakor domoljubni odredi v Srbiji. Odkar se je začela okupacija Slovenije, se vsak dan dogajajo boji med Nemci, Italijani in Slovenci, ki se skrivajo v gozdovih. V Sloveniji pod nemško okupacijo se boji dogajajo posebno v Julijskih Alpah, v Sloveniji pod italijansko okupacijo pa v območju gore Krim.« Tako povzema Anglež Krekove besede. Ta je tedaj izročil poslaniku tudi štiri tipkane strani dolg seznam slovenskih protiokupatorskih odporniških akcij do vključno 17. oktobra, do dneva, »ko so Nemci ustrelili kot talce 15 moških in eno žensko«. Seznam navaja za dokaze slovenskega odpora tudi justifikacije izdajalcev v Ljubljani. Dokument dolgujemo raziskovanju dr. Dušana Bibra.

Potem ko so nemške enote prve dni decembra 1941 izrinile partizanske enote iz Srbije (drugih odpornikov ni bilo), je obstoj narodnoosvobodilnega

boja v Sloveniji zaveznikom posebej dokazoval, da odpor v Jugoslaviji kot taki ni zadušen in da se nadaljuje, pa naj bo partizanski ali kateri drugi. Za zaveznike je bil realni odpor v Jugoslaviji in v Sloveniji prvenstvenega pomena sam po sebi in z ničimer ga v letu 1942 niso hoteli zavirati. Tako je mogoče soditi tudi po britanskem odgovoru Kreku 8. septembra 1942, ko so gladko zavrnil predlog, da bi protipartizanski slovenski politiki stopili v kolaboracijo z italijanskimi okupatorji – z izgovorom, da bi to obvarovalo njihove privrženice pred represalijami italijanskega vojaštva, ki se angažira v ofenzivi proti partizanom. Dokument, ki govori o tem (tudi tega je odkril D. Biber), navaja, da je Krek na predlog iz Ljubljane potem odgovoril takole: »Vaše sporočilo sem dobil. Prosim, ne storite ničesar, kar bi pomagalo Osi.« Poročilo o isti stvari je dva meseca pozneje, 8. novembra 1942, prejel v Ljubljani po svoji zvezi tudi član Slovenske zaveze Janko Mačkovšek. Glasilo se je: »V Londonu [tj. v emigrantski vladi] vedo, da je položaj doma strašen, toda ne morejo pomagati. Govorili so z vsemi prizadetimi. Miha [Krek] informira vse naše in zaveznike. Najbolj važno je, da ostanemo Slovenci brez madeža v očeh zaveznikov zaradi bodočnosti.«¹ Kdaj in kako izraženo Krekovo sporočilo so prejeli njegovi ljudje v Ljubljani, ni ugotovljeno. Vsekakor pa je Krek na predlog o kolaboraciji posredno odgovoril v duhu britanskega stališča že 6. septembra 1942, ko je po radiu vsem nalil čistega vina glede možnosti za nove slovenske meje.²

Obstoj slovenskega narodnoosvobodilnega boja je za Britance pomenil poleg vojaškega učinka še posebej relevantno dejstvo, ki jim je bilo pomembno tudi iz njihovih lastnih vojaško-strateških razlogov. Gre za zamisel, ki jo je dalj časa gojil tudi predsednik vlade Winston Churchill, da bi udar zaveznikov za poraz Hitlerjeve Nemčije usmerili iz severnega Jadrana proti Dunaju in naprej. Veliko je bilo že napisanega o političnem pomenu jadranske različitve za vse dejavnike, ki so nastopali v vojskovanju na Balkanu in v Sloveniji. Ilustrativen je tudi nedavno objavljeni odlomek dokumenta britanskega zunanjega ministrstva z dne 5. junija 1943: »V Sloveniji, ki je v povsem neodvisni situaciji, ne bomo podpirali partizanov, ki so znani kot komunisti, temveč bomo navezali stike s protikomunističnim slovenskim gibanjem, s katerim je »C« že v kontaktu in ki ga podpira jugoslovanska vlada v Londonu.«³ Dokument opaža posebnost položaja v Sloveniji kot območja narodnoosvobodilnega boja slovenskih partizanov, toda pod vtisom napačnih informacij računa na nasprotnike Osvobodilne fronte kot na realno vojaško konstituiran faktor v Sloveniji v vojni proti Hitlerju. Ta britanska politična utvara glede položaja v Sloveniji se je razblinila že prav kmalu po prihodu njihove vojaške misije in ravno obstoj Narodnoosvobodilne vojske v Sloveniji je postal izhodišče za britansko

prizadevanje, kako vzbuditi protifašistični odpor tudi v sosednji Avstriji, da bi tako olajšali zavezniški udar proti Nemčiji. Podatke o tem je odkrival dr. Dušan Biber, v svoji knjigi pa se s to temo ukvarja tudi Thomas Barker, ki med drugim razkrije, kaj so morali britanski delegati ugotoviti o političnih silah na tem terenu, katere od njih so bile zares voljne in tudi zmožne razvijati oborožen odpor proti okupatorjem, ki je bil pomemben za zaveznike.⁴

Seveda gre še za druga področja in vprašanja, kjer je narodnoosvobodilni boj v Sloveniji imel učinke v mednarodnih odnosih. Naj jih naštejemo le nekaj: ustvarjena je bila možnost za akcijo med Slovenci v izseljenstvu, zlasti v Združenih državah Amerike (Louis Adamič in drugi); sodelovanje z italijanskimi protifašisti ob zahodni narodnostni meji; prispevek Primorcev h kapitulaciji Italije in, seveda, poglavitno: vojaško uspešna potrditev mejnega zahtevka nasproti Italiji, ko sta Slovensko primorje in Istra dočakala mir, osvobojena že pred prihodom zveznikov, in se ni uresničila sicer zelo stvarna napoved Mihe Kreka, sporočena po radiu dne 6. septembra 1942, da ju bodo zasedli in upravljali zavezniki vse do odločitve na mirovni konferenci. Uresničila se ni izključno zaradi dolgoletne in končne storitve slovenskega narodnoosvobodilnega boja!

Posebej je treba poudariti tudi tisto raven mednarodne uveljavitve narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji, ki je bila zgodovinska podlaga za osamosvojitve Republike Slovenije pred desetletjem in načelna podlaga za njeno mednarodno priznanje. Tudi to vprašanje naj prikažem le prav na kratko: narodnoosvobodilni boj v Sloveniji je v mednarodnih odnosih, še posebej v jugoslovanskih notranjih odnosih, utrdil priznanje načela o pravici slovenske narodne samoodločbe kot pravice ne le do zedinjenja, ampak tudi do odcepitve ali zveze z drugimi narodi. S tem je bil bistveno določen značaj sklepov Avnoja v Jajcu in že v letu 1944 doseženo priznanje prav tega načela v razmerju z begunsko jugoslovansko vlado in posledično tudi naslednje leto v mednarodni zavezniški sferi – na Jalti in v Potsdamu. To je nato zagotovilo, da so bile volitve v jugoslovansko ustavodajno skupščino 11. novembra 1945 izpeljane že na podlagi federativnega ustroja Jugoslavije in ne tako, kakor si je v začasni skupščini takrat prizadevala srbska opozicija, ki je za volilni zakon uveljavljala unitaristično načelo »en državljan, en glas«. In taisti dosežek slovenskega narodnoosvobodilnega boja se je uveljavil tudi proti težnji unitaristov v vrstah vladajoče komunistične stranke Jugoslavije same, tako da je bila neodtujljiva pravica narodov v jugoslovanski federaciji do samoodločbe v polnem obsegu vpisana v prvo in zatem v vse naslednje ustave federativne Jugoslavije, vse do tiste v letu 1974.

Opombe:

- 1 Jera Vodušek Starič: »*Dosje*« *Mačkovšek*, Ljubljana 1994, str. 121.
- 2 Glej še moj uvodni prispevek v tem zborniku o posebnostih in značilnostih NOB na Slovenskem.
- 3 Jože Pirjevec: Janko Pleterški, *Senca Ajdovskega gradca*, *Zgodovinski časopis* (Ocene in poročila), 1996, št. 1, str. 155–157.
- 4 Glej slovensko izdajo knjige Thomasa M. Barkerja: *Socialni revolucionarji in tajni agenti: koroški slovenski partizani in britanska tajna služba*, Ljubljana 1991.

DUŠAN BIBER

NOB SLOVENIJE V ZAVEZNIŠKIH DOKUMENTIH

»Mi niti S.O.E. nimamo nobene informacije o razmerah v Sloveniji. Očitno pa obstaja nekakšna patriotska organizacija. Zaprošil sem S.O.E., naj na prejšnjem poizveduje,« je 4. decembra 1941 v uradni beležki britanskega zunanjega ministrstva ugotovil Pierson Dixon, osebni tajnik zunanjega ministra Anthonyja Edna, takrat še v južnem oddelku tega ministrstva.

V Titovih *Zbranih delih* najdemo za leto 1941 le enajst depeš za »Deda«, to je Kominternu, in le v dveh je omenjena Slovenija. »Podobni sporazumi so bili doseženi v Sloveniji s krščanskimi socialisti, s sokolskimi in drugimi skupinami,« je v prvi polovici junija 1941 iz Beograda poročal Tito v kontekstu dogovorov z vodstvom srbskih zemljoradnikov dr. Dragoljubom Jovanovićem. Pri tem ni omenjal ne Osvobodilne ne Protiimperialistične fronte. »Na drugih ozemljih Srbije, Hrvaške in Slovenije so velike partizanske enote, ki oblegajo posamezna mesta in napadajo razne strateške objekte,« je poročal Tito 28. septembra 1941, po posvetovanju v Stolicah blizu Krupnja v Srbiji. In to je vse.

Zdaj vemo, da so Britanci prestrezali in dešifrirali tudi vrsto depeš, izmenjanih med Titom in Kominternu, saj so ti »intercepti« dostopni znanstveni javnosti v državnem arhivu v Londonu (Public Record Office). Lahko torej verjamemo Dixonu, da v britanskem ministrstvu za zunanje zadeve (Foreign Office) do konca leta 1941 niso vedeli ničesar o Osvobodilni fronti.

Dr. Miha Krek, podpredsednik kraljevske jugoslovanske vlade v emigraciji, je poročilo o političnem položaju v Sloveniji, ki je bilo napisano oktobra 1941, šele v začetku januarja 1942 poslal na razne britanske naslove. Kaže, da je tedaj bila prvič omenjena Osvobodilna fronta: »V sedanjem položaju nedvomno komunisti lahko uspešno izvajajo svojo destruktivno dejavnost. Pod svojo zaščito in svojim vodstvom so ustanovili tako imenovano »Osvobodilno fronto«, kjer so se zbrali vsi nezadovoljneži iz drugih strank, veliko število idealistov in znatno število neodvisnih posameznikov. (...)

Zdi se, da je gibanje že doseglo vrh in da je pred zlomom. Inteligenca liberalne miselnosti že poskuša vse, da izstopi iz tega gibanja. Ne glede na vse to, je gibanje še vedno zelo nevarno, ker so storjena dejanja na videz junaška in gibanje si lasti vse narodne mučenike in žrtve.«

Stalni državni podsekretar v britanskem zunanjem ministrstvu sir Orme Sargent je ob tem poročilu 20. januarja 1941 pikro pripomnil: »Brez vrednosti.« Že omenjeni Pierson Dixon pa je dodal: »Komunistični elementi so, žal, očitno zelo močni v Sloveniji in Sovjetska zveza bo naletela na plodna tla pri širjenju boljševizma pod masko vseslovanstva.«

Jugoslovanska vlada v Londonu je tajne kurirske zveze z Jugoslavijo oziroma z okupiranimi področji kraljevine vzdrževala sprva predvsem prek Carigrada, nekatere pa prek britanskih poslaništev v Bernu, Vatikanu in izjemoma v Lisboni. Številna so bila poročila o izseljevanju Slovencev, položaju duhovščine na Štajerskem, streljanju talcev na Gorenjskem, izvlečki iz tiska, prepisi izvirnih okupatorskih proglasov, v letu 1942 tudi o slovenskih četnikih, ki naj bi 20. oktobra 1941 zasedli nekaj vasi v bližini Ljubljane, gverilske akcije na Pohorju, Jelovici in Pokljuki naj bi vodil neimenovani srbski polkovnik, pa še akcije v Julijskih Alpah, na Karavankah in na Krimu.

Profesor Robert Laffan, izvedenec britanskega ministrstva za zunanje zadeve, je skrbno pregledal vse informacije o komunistih v Jugoslaviji, ki so bile dosegljive zunanjemu ministrstvu, in svoja razmišljanja strnil takole: »V Sloveniji se je močna katoliška organizacija dolgo soočala z opozicijo iz majhnih liberalnih strank, ki danes ne pomenijo ničesar več. Sinovi liberalnih očetov in nekateri katoliški mladeniči so se, kot vse kaže, uprli nazorom svojih staršev in so postali komunisti.«

Dr. Krek je posredoval britanskemu ministrstvu za zunanje zadeve tudi angleški prevod *Slovenskega poročevalca* z dne 1. decembra 1941 s hudimi obtožbami na račun Draže Mihailovića zaradi četniškega napada na partizane v Srbiji. »Nisem mogel ugotoviti, ali želi poslabšati naše mnenje o komunistih ali poslabšati naše mnenje o Mihailoviću,« se je o dr. Kreku v svojem spremnem pismu spraševal britanski poslanik George Rendel, akreditiran pri jugoslovanski begunski vladi.

»Partizanska Osvobodilna fronta« je bil naslov angleškega prevoda pisma neznanega poročevalca iz Ljubljane, ki ga je nato dr. Krek razširjal po Londonu marca 1942. Konec aprila 1942 je razširjal dotlej najbolj obširno poročilo o Osvobodilni fronti, ki naj bi se začela organizirati šele po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941. V tej fronti naj bi bile le tri strnjene skupine: komunisti, krščanski socialisti in del Sokola. V poročilu je bilo še napisa-

no, da popularnost Osvobodilne fronte naglo narašča, da le-ta ne priznava begunske vlade v Londonu, nima slovenskega ali jugoslovanskega programa, ne zahteva Trsta, Gorice, Celovca in Maribora (sic). Njena voditeljja, Boris Kidrič in Lovro Kuhar, naj bi navodila za ustanovitev srednjeevropske socialistične republike dobivala iz komunističnega glavnega štaba v Berlinu, slovenski komunisti pa so bili označeni kot trockisti, brez zveze z Moskvo, v službi nemških in italijanskih okupatorjev vsaj do napada na Sovjetsko zvezo. Akcije Varnostno-obveščevalne službe Osvobodilne fronte naj bi v Ljubljani izvajali španski borci, komunisti, rekrutirani v koncentracijskih taboriščih v Franciji in izurjeni v gestapovskih šolah v Nemčiji.

Poročilo dr. Kreku iz Ljubljane z dne 6. januarja 1942 je bilo v britanskem zunanjem ministrstvu ocenjeno kot dotlej najbolj zanimivo. »Verjamem,« je zapisal Michael Rose, »da so naslednje pripombe v bistvu resnične:

Nihče si ne želi vrnitve stare Jugoslavije.

Vaša glavna napaka je, da niste začrtali in objavili načrta za bodočnost.

Komunistična propaganda proti jugoslovanski vladi v Londonu se širi kot ogenj skozi deželo.«

Michael Rose je še pripomnil: »Z našega stališča je več kot nesrečno, da smo v nevarnosti, da dajemo vso in nezasluženo podporo vladi, ki je prenehala biti predstavniška, ki ne predstavlja nikogar v Jugoslaviji in nima nikakršne šanse na svetu, da bi jo ljudstvo zopet sprejelo.«

Voditelji Slovenske ljudske stranke so se iz okupirane Ljubljane zavzemali za zavezniško zasedbo Slovenije, da bi se tako izognili državljanski vojni. »Mi tu ne moremo razumeti, kako je mogoče, da vi v Londonu ne uvidite, da so partizani mnogo bolj nevarni naši ljudski stranki in naši deželi kot pa Nemci ali Italijani,« so svarili slovenski klerikalci. Dr. Krek je predlagal, naj odide v Slovenijo tisoč zavezniških vojakov z vlakom zavezniških uniform »še pred izbruhom revolucije« in naj zajamčijo »popoln red in mir«. Na pomlad 1943 so v Londonu prejemale podobna pisma z zagotovili: »Ko bodo zahodni zavezniki vstopili v našo deželo, jim bodo vaše straže pomagale proti Italijanom in partizanom, in verujemo, da bo mir obnovljen brez slehernih težav.«

Dokler zahodni zavezniki niso navezali uradnih stikov s partizani in dokler niso poslali v Slovenijo svojih vojaških in obveščevalnih misij, so dobivali posredne informacije od predstavnikov jugoslovanske begunske vlade v Veliki Britaniji in Združenih državah Amerike. Vendar ta negativna propaganda ni dosegala zelenih ciljev. Dr. Aleksander Vucinich, eden vodilnih analitikov v oddelku za analize in raziskave ameriške vojaške obveščevalne službe (Office of Strategic Services 8OSS9), sprva zadolžen za tajno obveščevalno službo v

jugoslovanski sekciji, je jeseni 1942 označil jugoslovansko begunsko vlado med drugim takole: »Jugoslovanska vlada dejansko samo diplomatsko sodeluje v vojni proti osi, medtem ko je njena vojna proti demokratičnim silam v Jugoslaviji prava, krvava vojna. Povedano drugače, jugoslovanska vlada ne daje zaveznikom nobene materialne pomoči v njihovi borbi proti osi, medtem pa daje konkretno pomoč osi v njeni borbi proti jugoslovanski demokratični fronti. Jugoslovanski begunski politiki tako dajejo več konkretne pomoči osi kot zaveznikom.«

Dr. Aleksander Vucinich je skrbno analiziral slovenski ilegalni tisk in slovensko politično prizorišče, razdeljeno na »belo gardo« in Osvobodilno fronto. Opozarjal je, da je begunska vlada grozila z vojaškim sodiščem in obtožila izdajstva vse, ki se niso hoteli podrediti Draži Mihailoviću.

Italijanski »belogardistični« koaliciji je pripisoval odgovornost za osek odpora slovenskega naroda pred kapitulacijo Italije. »Klerikalna skupina se niti ne poskuša več distancirati od slovenskih skupin pod italijanskim gospodstvom,« je ugotavljal dr. Vucinich in v daljšem citatu pisma iz Ljubljane navedel tudi: »Mi si ne prizadevamo za italijansko pomoč, ki je ne potrebujemo. Mi potrebujemo zgolj orožje in strelivo.«

V priročniku OSS z dne 15. marca 1944 beremo o Jugoslaviji tudi tole: »Ko se je odporniško gibanje razmahnilo, je os začela uporabljati politični element, da bi razcepila enotnost in zanetila vojno do iztrebljenja. Razvnela se je antiboljševiška propaganda in vse politično konservativne elemente so spodbujali, naj se pridružijo osi v vojni proti odporniškemu gibanju. (...) Sovražnik je organiziral in opremil konservativne in profašistične elemente v Sloveniji, da bi jih uporabil proti njihovim rojakom, ki so se upirali osi. Vojna do iztrebljenja v Jugoslaviji danes ni več zasnovana na **nacionalnih** in **verskih** razlikah. To je vojna, zasnovana na **političnih** razlikah. Domače sile so ostro razdeljene na tiste, ki služijo osi, in tiste, ki se bore z vsemi sovražnimi silami. V obeh frontah so možje vseh jugoslovanskih narodnosti in ver.«

Prva skupina primorskih Slovencev v angleških uniformah se je spustila s padali na Primorskem 18. marca 1943 in prve tri pošiljke pomoči partizanom na Primorskem so prispele v maju, juniju in juliju 1943. Legendarni kanadski major William Jones je prišel iz Hrvaške v Glavni štab Narodnoosvobodilne vojske (NOV) in partizanskih odredov Slovenije (POS) 27. junija 1943 in prvo zavezniško letalo je odvrгло pomoč partizanom na Dolenjskem 18. avgusta 1943.

V Sloveniji je pri Glavnem štabu NOV in POS delovala zavezniška vojaška misija s šifro Flotsam, na Štajerskem, pri štabu Četrte operativne cone, misija

Cuckold, pri štabu Devetega korpusa na Primorskem pa misija Livingstone, kasneje preimenovana v Crayon. Ameriška tajna obveščevalna misija ALUM je prispela 29. novembra 1943.

Britanska obveščevalna vojaška misija Clowder pa se je morala umakniti iz letala, ki je bilo namenjeno v Slovenijo. Podpolkovnik Peter Wilkinson in njegov pomočnik, major Alfgar Hesketh - Prichard, z bojnim imenom Cahusac, sta zato prek Vrhovnega štaba prispela v Črmošnjice šele 24. decembra 1943.

»V izdajalskem, krutem in verolomnem svetu je osvežujoče (čeprav tudi nekoliko alarmantno) najti narod, ki se bori za svoje življenje po najboljših plemenitih tradicijah,« je pomladi leta 1944 zapisal Peter Wilkinson v svojem, sedaj že znamenitem memorandumu o upor v Sloveniji. Slovenske vojne cilje je predstavil z naslednjimi besedami:

»Prvič in predvsem ustanoviti svobodno in demokratično Slovenijo, ki bi se raztezala od Trsta do Karavank in zajemala vse slovensko govoreče ljudi.

Drugič, da bi pomagali ustanoviti svobodno zvezno Jugoslavijo, v kateri bi osvobojena (in povečana) Slovenija igrala svojo vlogo, ne da bi se bilo treba bati nadvlade srbske vojaške oligarhije.«

Ta dokument so poleg britanskih in ameriških obveščevalnih in vojaških ustanov prejeli tudi diplomati britanskega in ameriškega ministrstva za zunanje zadeve, britanska vladna delegacija pa ga je skupaj s spomenico o slovenskih etničnih mejah vzela s seboj na konferenco treh velikih na Jalti februarja 1945. Kanadski major William Jones in ameriški poročnik, kasneje kapetan George Wuchinich sta iz Slovenije pošiljala tako navdušujoča poročila, da sta partizanom bolj škodila kot koristila, saj jih predpostavljeni v zaledju niso vselej resno upoštevali. Franklin Lindsay, vodja misije Cuckold na Štajerskem, major, kasneje podpolkovnik in vodja ameriške misije pri štabu maršala Tita, je, tako kot William Jones, kmalu po vojni napisal svoje spomine, objavljene tudi v slovenščini. Spomini Petra Wilkinsona *Na tujih bojiščih* pa v Sloveniji, žal, niso bili prevedeni. Lahko samo obžalujemo, da že objavljena in druga zavezniška poročila in razprave o delovanju teh misij niso objavljena v knjižni obliki.

Politično obveščevalni center na Bližnjem vzhodu je junija 1944 natisnil zaupni priročnik o narodnoosvobodilnem gibanju v Jugoslaviji na 129 straneh. O položaju v Sloveniji med drugim pravi: »Politični razvoj v Sloveniji je pokazal zrelost in neodvisnost, ki je, kot kaže, prišla bolj do izraza kot pa v drugih delih Jugoslavije. Njena neodvisnost je v glavnem posledica zemljepisnih razlogov, ki so preprečili njeno fizično povezavo z glavnino partizanske-

ga gibanja vse do kapitulacije Italije. Njena politična zrelost je bila determinirana z dolgotrajnim procesom zблиževanja med raznimi opozicijskimi in levičarskimi skupinami v Sloveniji, ki se je razvijal vrsto let pred vdorom in je dosegel višek v ustanovitvi Osvobodilne fronte kot zbirališča vseh patriotskih elementov v odporniškem gibanju proti osvajalcem osi. (...) Kaže, da so bili slovenski komunisti bolj uspešni, ko so spoznali in uveljavljali potrebo po neki vrsti delovne zveze z drugimi naprednimi strankami in patriotskimi organizacijami. (...) Ustanovitev slovenske Osvobodilne fronte je morda bolj delo Kardelja kot kateregakoli drugega voditelja.«

Literatura:

- Dušan Biber: Zavezniške in sovjetske misije ter obveščevalne službe v NOB, *Borec*, XLIII, 1991, str. 77–138.
- Dušan Biber: Okupacija in razkosanje Slovenije. Londonski odmevi 1941–1942, v: *Slovenski upor 1941: Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja*, SAZU, Ljubljana 1991, str. 189–199.
- Dušan Biber: Federalna državnost Slovenije v zavezniških dokumentih do maja 1945, v: *Slovinci in država*, SAZU, Ljubljana 1995, str. 261–267.
- Dušan Biber: OSS o Jugoslaviji – vojna do iztrebljenja, *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXVI–1996, str. 41–55.
- Dušan Biber: Uvod k Memorandumu o vstaji v Sloveniji Petra Wilkinsona, *Borec*, XXXV, 1983, št. 11–12, str. 722–726.
- Peter Wilkinson: Memorandum o vstaji v Sloveniji, *Borec*, XXXV, 1983, št. 11–12, str. 727–747; isto v: Thomas M. Barker: *Socialni revolucionarji in tajni agenti*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 115–153; poročila Franklina Lindsaya, Petra Moora itd., prav tam, str. 155–249.

**PRISPEVEK VODSTVA
IN VLOGA OSEBNOSTI
V OBLIKOVANJU
IZVIRNE STRATEGIJE TER
TAKTIKE UPORA IN NOB**

ZDENKO ČEPIČ

UVODNI POUDARKI

Razpravljati o vlogi osebnosti v zgodovini oziroma o njihovi vlogi v ustvarjanju zgodovine je nevhvaležno. Po eni strani velja mnenje, da je glavni junak ljudstvo, po drugi strani naj bi zgodovino ustvarjali in zgodovinsko dogajanje določali posamezniki s svojim delovanjem, mislimi in dejanji. Težko se je opredeliti le za eno od teh predpostavk, kajti zgodovina potrjuje obe. Ta ugotovitev velja tudi za čas druge svetovne vojne in za narodnoosvobodilni boj. Namreč, ko povemo, da je ta bil množično gibanje in da je zmagala »moč ljudskih množic«, in ko v isti sapi izpostavljam posameznike, ki so usmerjali in vodili ta boj, se ponavlja že mnogokrat postavljeno vprašanje: Kdo ustvarja zgodovino, zgodovinske dogodke in procese – množice ali posamezniki, oziroma kakšna je vloga posameznika v ustvarjanju zgodovine?

Nikakor ni mogoče zanikati vpliva množic na ustvarjanje zgodovine, prav tako pa ni mogoče zanikati vpliva posameznikov na množice. Gre za prepletanje obeh vidikov. Iz narodnoosvobodilnega boja in predvsem iz partijskega delovanja je znano nenehno opozarjanje, da vodstvo, še posebej vodstvo komunistične partije, ne sme »jahati na repu ljudskih množic«, jim ne prisluhniti oziroma njihovim hotenjem slediti z zaostankom, temveč mora biti »na čelu ljudskih množic«.

V vsakem množičnem gibanju pa izstopa posameznik, ki dogajanje načrtuje, usmerja, vodi. To dejstvo je kljub poudarjanju moči ljudskih množic izpostavilo v zgodovini vrsto, resnično množico posameznikov, osebnosti, ki so opredelile in zaznamovale zgodovinske dogodke, dogajanja in procese. In v resnici tudi množica ni brezoblična vsota brezimnih ljudi, marveč jo sestavljajo posamezniki: vsak s svojim dejanjem, čeprav majhnim in morda navidez nepomembnim, v resnici prispeva k oblikovanju in izražanju hotenja množice.

Kot najbolj viden izraz dogajanja v naši novejši zgodovini, v katerem je bilo ljudstvo glavni junak, je bil prav narodnoosvobodilni boj v času druge svetovne vojne. Že sam naziv narodnoosvobodilni boj izraža ne le boj za narodno osvoboditev izpod okupatorjev, ampak tudi široko ljudsko gibanje. Iz

tega sta bila izpeljana tudi oznaka »ljudska revolucija« in cilj, ki si ga je postavila Osvobodilna fronta slovenskega naroda v sedmi temeljni točki OF novembra 1941, da bo po narodni osvoboditvi, torej izgonu okupatorjev, uvedla dosledno ljudsko demokracijo. Ta naj bi bila politični sistem, v katerem naj bi imeli ljudje kot množica in kot posamezniki vpliv na vodenje države in družbe. Seveda je ta idealni (idealistični) model praksa povsem zanikala, saj je prav v tem političnem sistemu dobil posebno mesto izbrani posameznik, osebnost, voditelj. In to od zgoraj navzdol: posameznik se je v imenu množice postavil nad njo. Vendar ta razmerja niso predmet našega zanimanja, ko želimo predstaviti, kaj so posamezniki iz ožjega vodstva slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja prispevali k njegovim posebnostim oziroma izvirnostim.

Kljub temu, da je bil narodnoosvobodilni boj – temu je bila velikokrat dodana še oznaka »in ljudska revolucija« – resnično množično gibanje, so ga v marsičem označevali posamezni voditelji s svojim delovanjem. Namen tukajšnjih kratkih predstavitev posameznikov iz vodstva slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja ni ponovno jim postavljati »spomenik«, saj tega že imajo, vsaj v zgodovini, temveč predvsem opozoriti in predstaviti poglede posameznikov iz vrst slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja in njihovo vlogo v oblikovanju posebnosti v razvoju slovenskega narodnoosvobodilnega boja. Referati, ki sledijo, niso pregled celotnega življenja in dela Edvarda Kardelja, Borisa Kidriča, Edvarda Kocbeka, Toneta Fajfarja, Josipa Rusa, Josipa Vidmarja in Franca Rozmana - Staneta (vrstni red naštetih ni hierarhična lestvica), ampak izpostavljajo predvsem njihov prispevek k oblikovanju in vodenju slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja.

Tukaj predstavljene osebnosti na neki način simbolizirajo slovenski narodnoosvobodilni boj, ki je kljub njegovi vpetosti v narodnoosvobodilni boj drugih narodov v Jugoslaviji oziroma v drugih predelih jugoslovanske države imel svoje posebnosti. O teh so v svojih referatih razpravljali že dr. Janko Pleterški, dr. Damijan Guštin, ki je opozoril na bistvene razlike v vojaškem razvoju narodnoosvobodilnega gibanja, dr. Bojan Godeša in dr. Vida Deželak - Barič, ki sta predstavila posamezne vidike na političnem področju. Posebnosti slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja v času druge svetovne vojne so v marsičem opredelili prav v njegovem vodstvu, v Osvobodilni fronti, ki je že sama zase največja posebnost v jugoslovanskem narodnoosvobodilnem boju. Večkrat ni bila povsem razumljena – to je veljalo že v času vojne in osvobodilnega boja, a tudi v povojnem času in zgodovinopisju v drugih predelih nekdanje skupne, jugoslovanske države.

O Osvobodilni fronti je bilo že mnogo napisanega, prav tako o vlogi in dejavnosti posameznikov iz njenega vodstva. To velja zlasti za Borisa Kidriča – »motor« Osvobodilne fronte, za Edvarda Kardelja, katerega Zbrana dela iz obdobja od 1941 do 1943 so v celoti pripravljena za natis že več kot deset let, a ga ni »junaka«, ki bi jih natisnil, pa tudi za Edvarda Kocbeka, o katerem se je med vsemi iz ožjega vodstva Osvobodilne fronte najbrž najbolj razpravljalo in nemalokdaj so bile te razprave bolj spolitiziranega značaja. Sam se nam je še najbolj predstavil s svojimi dnevniškimi zapisi. Precej je bilo napisanega tudi o Josipu Rusu, Josipu Vidmarju, Tonetu Fajfarju. Vse te vodstvene osebnosti pa so predvsem politiki, predstavniki »tovarišije«, kot je njihovo sobivanje in sodelovanje v drugem letu vojne imenoval Edvard Kocbek: med njimi so štirje udeleženci ustanovnega sestanka Osvobodilne fronte in tudi pet podpisnikov t. i. Dolomitske izjave. To naj bi najbrž tudi najboljše pojasnjevalo izbor tukaj obravnavanih osebnosti. Edini vojak med njimi je Franc Rozman - Stane, legendarni partizanski komandant, čigar tragična smrt še danes buri duhove z različnimi zgodbicami in »teorijami zarote«. Je tudi edini med tukaj obravnavanimi osebnostmi, ki ni dočakal konca vojne.

Morda bo kdo rekel, in to upravičeno, da so te kratke predstavitve delovanja osebnosti le *déjà vu* oziroma že vedeno, vendar sem prepričan, da vsak tukaj predstavljeni prispevek prinaša nove podatke in predvsem poglede ter ocene na njihovo delo v vodenju slovenskega narodnoosvobodilnega boja. Seveda bi lahko govorili še o drugih osebnostih, ki so oblikovale slovenski narodnoosvobodilni boj in mu dajale značaj ter izvirnost, vendar so prav tukaj predstavljane osebe tiste, ki so resnično največ in najbolj prispevale k oblikovanju izvirne strategije in taktike upora ter narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji med drugo svetovno vojno.

Vsekakor je potrebno te kratke predstavitve in razmišljanja razumeti kot izhodišče, da bi celoviteje opredelili odnos med predstavljenimi posamezniki in njihovimi pogledi na skupna vprašanja. Morda na kateri drugi okrogli mizi, ki bi jo lahko na zgodovinarsko kritičen način posvetili prav osebnostim slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja.

VELJKO RUS

PRISPEVEK JOSIPA RUSA IN SLOVENSKEGA SOKOLA K NASTANKU OSVOBODILNE FRONTE

Uvod

Ob 60. obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte se še vedno postavlja vprašanje, zakaj je bil Josip Rus prvi predsednik Osvobodilne fronte in zakaj so zgodovinarji molčali o tem vse do osemdesetih let. Različna stališča o tem, kakšna je bila vloga Josipa Rusa pri ustanavljanju OF, se pojavljajo tudi na današnji okrogli mizi *Odpor 1941 - nujnost ali ne*, torej celih šestdeset let po ustanovnem sestanku OF. Na tej okrogli mizi je namreč dr. Tone Ferenc zatrjeval, da je bila Osvobodilna fronta v letih 1941 in 1942 brez predsednika.

V nadaljevanju se ne bom ukvarjal s tem, ali je bil Josip Rus prvi predsednik Izvršnega odbora OF, niti s tem, zakaj je prišlo do zamenjave z Josipom Vidmarjem na začetku leta 1943, ampak bom skušal pojasniti na prvi pogled nerazumno visoko stopnjo tveganja, ki je bila povezana z ustanovitvijo Osvobodilne fronte že dober teden po kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije. Rad bi pokazal, da v tem primeru ni šlo za neodgovorno in nerazumno dejanje, ampak za odločitev, ki je bila povsem naraven rezultat predhodnega dogajanja. Pri tem merim še posebej na leto 1918 in na priložnosti, ki so jih zamudili tedanji predstavniki slovenskih političnih strank.

Viri, na katerih temelji pričujoči prispevek, imajo status pričevanja in s tem, seveda, tudi vse slabosti, a tudi prednosti, ki so povezane s tovrstno kvaliteto informacij, saj so plod večmesečnih razgovorov, ki sem jih imel z Josipom Rusom pred štirimi desetletji.

Dijaška in študentska leta pred letom 1914

Josip Rus se je že na kranjski gimnaziji vključil v Narodno radikalno strujo (NRS) in v Sokol, čeprav je bilo dijakom prepovedano vključevanje v ti dve organizaciji. Ilegalni dijaški krožek (NRS) je bil tedaj tesno povezan z dunajskimi študenti, ki so skrbeli za literaturo in prirejali občasna predavanja o samoodločbi narodov, o delu in kapitalu, o veri in politiki ter o etiki in politiki. Predvsem zadnja tema je bila za Josipa Rusa tako pomembna, da se je kot dijak lotil podrobnejšega branja Masaryka in drugih naprednih avtorjev tistega časa.

Svoje sodelovanje v Narodno radikalni struji je potem nadaljeval na Dunaju, v študentskem društvu Slovenija, ki se je za razliko od klerikalnega študentskega društva Danica in liberalnega društva Sava oblikovalo kot nestrankarsko gibanje. Študenti, vključeni v Slovenijo, niso zavračali le breznačelne strankarske politike liberalcev in klerikalcev, ampak tudi tradicionalni način študentskega življenja, ki je bil preveč odtujen od družbenega dogajanja v Sloveniji.

Vzporedno delovanje v Sokolu je Josipu Rusu omogočilo tudi široko povezovanje z vrstniki izven dijaških in študentskih krogov. Omogočilo mu je nov način druženja, ki ni bil več zaznamovan s pijančevanjem, burševstvom in kartanjem. Najmočnejši vtis sta nanj napravila sokolski zlet na Bledu leta 1912, katerega se je udeležilo prek tisoč nastopajočih z Gorenjske, iz Gorice in Trsta, ter vsesokolski zlet v Pragi leta 1913, tik pred prvo svetovno vojno. Zlet v Pragi je bil demonstracija organizirane moči slovanskih narodov v nekdanjem avstro-ogrskem cesarstvu.

Leta 1918 v Pragi in v Ljubljani

Proti koncu prve svetovne vojne je Josip Rus dobil študijski dopust. Porabil ga je za to, da je lahko v Pragi spremljal nastajanje nove češkoslovaške države. To dogajanje je doživljal kot revolucionaren proces, v katerem je duhovni emancipaciji češkega naroda sledila politična preobrazba. Češka država je bila plod množičnega gibanja civilne družbe, zlasti češkega Sokola, in ne le produkt dogovorov med političnimi strankami. Zelo pomembno je bilo tudi to, da je bil na čelu omenjenega revolucionarnega gibanja Masaryk, univerzi-

tetni profesor na Harvardu, in ne neki strankarski politik. Isto je veljalo za najvišje politično telo – Narodni svet, ki je bil prav tako nadstrankarski.

Dogajanje v Pragi je bilo za Josipa Rusa tudi potrditev tistih stališč, ki so v Narodno radikalni struji prevladovala že prej. V Pragi so se uresničevala načela, po katerih mora biti etika nad politiko, narod nad razredom in gibanje nad strankami. Najbolj očitna potrditev tega je bila vloga češkega Sokola, ki je bil odločilen pri nastajanju nove države, hkrati pa ni nikoli, niti po vojni ne, postal organizacija, ki bi bila odvisna ali financirana od države.

Dogajanje v Ljubljani je bilo leta 1918 dokaj drugačno. Ljubljana je bila tedaj polna mladih izobražencev, ki so se vrnili z različnih front, preizkušeni v težkih vojnih dogodkih, polni pričakovanj in pripravljeni na dejavno soudeležbo. Vendar so bili brez prave moči, saj so takratno politično prizorišče v celoti obvladovali prvaki starih političnih strank, ki so se moralno in politično diskreditirali že v Avstro-Ogrski. Politični prvaki so delovali v smeri načrtne pasivizacije ljudi, saj so vedeli, da bi v množičnih gibanjih lahko v celoti izgubili vpliv na dogajanje.

Načrtno pasivizacijo so uveljavljali tako liberalni kot klerikalni politiki.

Pestotnik kot prvak liberalne Jugoslovanske demokratske stranke je pričeval sokole, naj narodnih straž ne ustanavljajo sami, ker bo škofijski ordinariat prek duhovnikov s prižnic pozval narod k organiziranemu ustanavljanju le-teh. V resnici ni nikoli prišlo do takega poziva ljudstvu. Ne samo to: dr. Janko Brejc, eden vodilnih klerikalnih veljakov, je novembra 1918 izdal razglas, s katerim je nekdanje občinske odbore iz Avstro-Ogrske pozval, naj prevzamejo vse funkcije, ki so pripadale krajevnim oblastem. S tem je preprečil delovanje novonastalih Narodnih svetov in utrdil staro oblast tudi na krajevnih ravni. In končno: dr. Lovro Pogačnik bi moral po sklepu posebnega Zbora za Koroško začeti z mobilizacijo prostovoljcev za Koroško, vendar tega ni storil. Zato so tudi v sokolskih društvih tako rekoč nelegalno zbirali prostovoljce. Josip Rus je tako samo v blejskem Sokolu zbral osemnajst fantov, večina na vojnih frontah izkušenih vojakov, in z njimi odšel v Podrožco braniti severno mejo. Januarja, ko so boji prenehali, se je vrnil na Bled, kjer je bil podvržen policijskim preiskavam in zaslišanem. Bilo je očitno, da vojaške akcije brez politične podpore nimajo možnosti za uspeh.

Tako je bilo leto 1918 za Slovence leto izgubljenih priložnosti, leto 1941 pa tako rekoč zadnja priložnost za »popravni izpit«.

Kraljevina Jugoslavija

Kraljevina Jugoslavija je pomenila civilizacijsko nazadovanje, saj je pravno državo, kakršna je bila Avstro-Ogrska, zamenjala politična država, v kateri je bila pravna varnost državljanov občutno nižja kot prej. Birokracijo je nadomestila partitokracija, ki je spolitizirala tako sodstvo kot tudi šolstvo. Omenjena politizacija ni obšla niti Sokola, čeprav je bil že v Avstro-Ogrski proslovanško in kasneje projugoslovansko usmerjen. Sokol je prenehal obstajati kot neodvisen člen civilne družbe potem, ko je bil leta 1929 podržavljen s posebnim zakonom. S tem zakonom, ki so ga izsilili predvsem beograjski generali, so kralja Petra Drugega razglasili za starosto jugoslovanskega Sokola. Večina v slovenskem Sokolu ni podpirala tega zakona, zato je razumljivo, da je bilo med člani slovenskega Sokola vse več vodilnih ljudi, ki niso hoteli zapriseči kralju Petru kot novemu starosti. Med njimi je bil tudi Josip Rus, ki je menil, da se lahko Sokol kot vsenarodna, vzgojna organizacija obdrži samo na ta način, da prepreči ideološko oziroma politično indoktrinacijo in ohrani načelo medsebojne samovzgojne dejavnosti, ki temelji na samoorganiziranosti in na samodisciplini.

Hkrati z naraščajočim nesoglasjem med slovenskim Sokolom in beograjskim dvorom se je razraščalo tudi nasprotje z liberalno Jugoslovansko narodno stranko (JNS) in Katoliško akcijo, ki jo je vodil ljubljanski škof Rožman. Jugoslovanska narodna stranka je skušala prevzeti vodstvo slovenskega Sokola prek župnih uprav, ki so zaradi tega prišle v spor z župnimi načelstvi. V upravah sokolskih društev so namreč sedeli starejši, politično in gospodarsko bolje situirani posamezniki, v župnih načelstvih pa so prevladovali mlajši, strokovno in vzgojno vplivnejši posamezniki.

Po drugi strani je Katoliška akcija vse bolj agresivno zahtevala monopol nad vzgojo v slovenskem šolstvu, kar je oznanila tudi s tako imenovano Resolucijo o krščanski šoli. Zbor načelnikov iz sokolskih društev ljubljanske župe je z vso ostrino zavrnil to resolucijo in s tem sprožil spor, ki je dobil značaj pravega »kulturnega boja«.

Slovenski Sokol se je tako znašel med dvema ognjema. To so bila leta tik pred drugo svetovno vojno – leta, ko sta že bila na oblasti Mussolini in Hitler in ko so klerikalni in liberalni strankarski veljaki vse odkritejše kazali pripravljenost na sodelovanje s tako imenovano Osjo Rim-Berlin. Sokol je bil zaradi tega tako rekoč prisiljen storiti korak dalje ter v letih 1937 in 1938 organizirati

obrambne zборе, na katerih so obsodili fašizem in domače politike, ki so že povsem očitno kazali pripravljenost na kolaboracijo z njim. Stavek iz resolucije enega od obrambnih zborov, da »v naši sredi in z našimi sredstvi odreja tujec narodu red in disciplino«, je pomenil odkrit spopad z domačo kolaboracijo in je obenem zavezal sokolsko članstvo k morebitnemu odporu proti okupatorju.

Kapitulacija Kraljevine Jugoslavije in ustanovitev Osvobodilne fronte

Politične razmere so bile tik pred napadom na Kraljevino Jugoslavijo tako kritične, da so bili sokoli pripravljeni sodelovati z vsako skupino, ki bi bila sposobna organizirati samoobrambo slovenskega naroda. Prvi stiki, ki so jih imeli sokoli s komunisti konec leta 1940 in v začetku 1941, so pokazali, da so bili komunisti očitno edina skupina, ki je bila pripravljena in tudi zmožna organizirati narodno samoobrambo. Razgovori, ki so potekali s komunisti od januarja do aprila, so postopoma privedli do opredelitve skupnih programskih in tudi organizacijskih stališč obeh skupin. Na prvem sestanku v kavarni Majcen januarja 1941 so se predstavniki Komunistične partije Slovenije (Bebler, Dermastja in Ravnika) pogovarjali s predstavniki Sokola (Lubej, Polič in Rus) predvsem o dveh stvareh: o odnosu sokolov do Sovjetske zveze in o odnosu komunistov do vloge posameznika v skupnosti. Sokoli so omenili, da jih ne glede na nekatere nejasne okoliščine navezava na Sovjetsko zvezo ne moti, saj le-ta z ustavo jamči samoodločbo narodov, kar je ključnega pomena za kakršnokoli urejanje slovenskega nacionalnega vprašanja po vojni. Na vprašanje sokolov, ali se slovenski komunisti zavzemajo za uveljavljanje načela, po katerem je razvoj slehernega posameznika pogoj za razvoj celotne skupnosti, pa komunisti niso dali povsem jasnega odgovora. Posledica tega je bila vključitev Borisa Kidriča v te razgovore, ki so nekaj časa potekali v najožjem krogu. Februarja je nato prišlo na Tomačevem do širšega sestanka med komunisti in sokoli. Po tem sestanku je postalo očitno, da so nekatera skupna stališča dovolj trdna podlaga za nadaljnje sodelovanje.

Za sokole je bilo odločilnega pomena, da so komunisti kot celotna skupina v razgovoru zavzemali povsem jasna protifašistična in protiklerikalna stališča ter poleg tega soglašali, da mora pri kakršnikoli bodoči rešitvi slovenskega nacionalnega vprašanja priti do uveljavljanja načela samoodločbe narodov s pravico do odcepitve.

V marcu so bili stiki med sokoli in komunisti bolj redki. Intenzivni razgovori so se nadaljevali po 17. aprilu, ko se je Boris Kidrič vrnil iz Novega mesta, kamor je odšel kot prostovoljec. Med 18. in 26. aprilom so potem potekali zelo poglobljeni razgovori o temah, ki so jih na ustanovnem sestanku Osvobodilne fronte opredelili kot štiri temeljne točke OF. Za Josipa Rusa je bilo posebej pomembno, da je še pred tem dosegel v razgovorih s Kidričem popolno soglasje o naslednjih zadevah:

- Ustanovi naj se enotna vsenarodna politična organizacija, ki bo s svojim programom legitimirala oboroženi odpor in organizacijsko zagotavljala podporo in uspeh odporniškemu gibanju. To je bilo za Josipa Rusa ključnega pomena zaradi trpkih izkušenj, ki jih je imel leta 1918 v zvezi z obrambo severne meje, ko so prostovoljci za Koroško ostali brez sleherne politične podpore; prav tako je bilo pomembno, da se Osvobodilna fronta oblikuje kot enotna vsenarodna samoobrambna organizacija in ne kot koalicija, saj v vojnih razmerah koalicija ne bi bila dovolj trdna politična organizacija.
- Drugi ključni dogovor je zadeval oboroženi odpor. Pri tem je šlo za dve pomembni omejitvi: prvič, za odpor in ne za upor, saj je odpor pomenil moralno zavezo, upor pa neupravičeno tveganje. Po drugi strani pa ni šlo samo za pasiven odpor, ki je bil značilen za nekatere druge dežele, ampak za odpor, ki vključuje tudi oboroženo samoobrambo naroda, če je to potrebno.
- Tretji ključni dogovor se je nanašal na prihodnjo družbeno ureditev. Obema je bilo jasno, da v kaotičnih razmerah, ki so tedaj prevladovali, ni mogoče reči več kot to, da se bo nacionalno vprašanje Slovencev reševalo po načelu samoodločbe narodov, ki pa ne izključuje prihodnje navezave z drugimi narodi Jugoslavije in naslonitve na Sovjetsko zvezo. Naslonitev nanjo je po eni strani pomenila dobrodošlo zavezništvo, po drugi strani pa tudi jamstvo, da bo s tem zavezništvom zagotovljena uresničitev načela o samoodločbi narodov.

Tesno sodelovanje med Josipom Rusom in Borisom Kidričem se je nadaljevalo tudi po ustanovnem sestanku Osvobodilne fronte vse do odhoda Izvršnega odbora OF iz Ljubljane na osvobojeno ozemlje. Temeljilo je na medsebojnem zaupanju in argumentiranem dogovarjanju o vseh pomembnih akcijah, ki so se takrat vrstile z veliko naglico. Za to je imel zasluge Boris Kidrič osebno, saj je postalo očitno, da je v ustanavljanje Osvobodilne fronte vložil veliko osebnega tveganja. Josipu Rusu je to postalo jasno potem, ko je Boris Kidrič šele v jeseni 1941 tako rekoč mimogrede omenil, da so partijski

vrhovi končno »odobrili« OF. To mu je omenil, ko sta odhajala s sestanka pri Edvardu Kocbeku v Detelovi ulici septembra 1941.

Sklepna ocena

Glede na zgornje dogodke se zdi, da brez izkušenj, ki jih je imel Josip Rus, in brez odprtosti Borisa Kidriča, ki je omogočila preseganje doktrinskih okvirov Ljudske fronte, ne bi prišlo tako hitro do tako trdne in uspešne politične organizacije za samoobrambo slovenskega naroda, kot je bila Osvobodilna fronta.

Josip Rus pa ni postal (maja meseca) prvi predsednik Izvršnega odbora OF zgolj zaradi tega, ker je bil poleg Kidriča najbolj pripravljen na dogodke, ki so sledili kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije, ampak tudi zaradi tega, ker je bil velik del sokolskega članstva v zadnjih desetih letih odpora proti dvoru in političnim strankam zrel za oborožen odpor. Ta zrelost za odpor seveda ni bila tako visoka kot pri komunistih, vendar je glede na bistveno večje število članov imela udeležba sokolov v Osvobodilni fronti enako ali celo večjo težo, še zlasti v letu 1941. O tem priča tudi dejstvo, da sta že pred jesenjo istega leta v Osvobodilno fronto vstopili vodstvi ljubljanske in novomeške župe, kar dejansko pomeni skoraj celotno organizacijo Sokola v Ljubljanski pokrajini, ki je bila tedaj pod italijansko okupacijo.

Razlogi za molk

Razlogov za to, da se vloga Josipa Rusa in slovenskega Sokola v narodnoosvobodilnem boju namenoma spregleduje, je več. Po mojem mnenju je najpomembnejši v tem, da bi natančnejše analize o vlogi slovenskega Sokola v NOB do neke mere zasenčile tezo o vodilni vlogi komunistične partije v NOB. Dejstvo, da Josip Rus ni mogel priti v Ljubljano maja 1945 in da naj bi šel prav takrat z delegacijo v Varšavo, govori samo po sebi o tem, da se je vodstvo Komunistične partije Slovenije balo, da ne bi prišlo takoj po vojni do prevelike vloge Sokola v Sloveniji, saj so večji del odpora v Ljubljani tvorili prav pripadniki Sokola. Ustanovitev Partizana nekaj let kasneje, silovita mobilizacija članstva (92 tisoč aktivnih članov) ter obglavljenje vodstva Partizana s strani Zveze komunistov leta 1957 – vse to je pravzaprav potrditev tega, da strah partijskega vodstva pred prevelikim vplivom Sokola ni bil zviti iz

trte, pa čeprav je bila tedaj že večina nekdanjih članov Sokola v komunistični partiji.

Seveda je šlo tudi za zelo zaostrene odnose zlasti med Josipom Rusom in Borisom Kidričem. Njuna najbolj kočljiva nesoglasja so bila v zvezi s partizansko vojsko, ki naj bi ostala vojska Osvobodilne fronte, torej vojska slovenskega naroda. Ta nasprotja v zvezi z vojsko so se prvič pojavila že v Ljubljani, ko je Josip Rus nasprotoval imenovanju Franca Leskoška za prvega komandanta, ker je pač menil, da za tak položaj ni bil dovolj usposobljen.

Drugi spor v zvezi z vojsko je nastal potem, ko so na povabilo Edvarda Kardelja prišli v Slovenijo Arsa Jovanović in drugi oficirji Vrhovnega štaba Narodnoosvobodilne vojske z namenom, da prevzamejo vodilne položaje v slovenski vojski. Takrat so Josipa Rusa podprli tudi drugi člani Izvršnega odbora OF in tako dosegli, da omenjeni oficirji niso zasedli vodilnih mest v Slovenski partizanski vojski.

Naslednje nesoglasje je nastalo zaradi tega, ker je vodstvo Komunistične partije Slovenije, mimo Izvršnega odbora OF in celo brez njegove vednosti, začelo postavljati v partizanskih enotah komisarje, kar je v bistvu pomenilo, da vojska ni bila več pod nadzorom Osvobodilne fronte, ampak da je prehajala pod nadzor komunistične partije, torej da se je levila iz vojske Osvobodilne fronte v vojsko komunistične partije.

Četrtyč je prišlo do spora zaradi tega, ker je oktobra 1943 Boris Kidrič predlagal Izvršnemu odboru OF, naj vodstva Slovenske partizanske vojske ne imenuje več Izvršni odbor OF, ampak Vrhovni štab NOV. Dva dni je Josip Rus vodil razpravo z Borisom Kidričem in mu dokazoval, da bi to pomenilo tudi kršitev temeljnih točk OF iz leta 1941, saj samoodločba narodov brez lastne slovenske vojske ni nič več kot le prazna beseda. Ker ga drugi člani Izvršnega odbora OF niso podprli, ni mogel preprečiti prehoda slovenske vojske pod nadzor Vrhovnega štaba, torej pod nadzor jugoslovanske vojske.

Boris Kidrič je zelo verjetno moral izpeljati direktivo Vrhovnega štaba, sicer najbrž ne bi preživel tega dogodka. Posledice so bile tudi za Josipa Rusa dokaj hude: ne samo, da je Boris Kidrič prekinil stike z njim vse do leta 1945, temveč je poskrbel tudi za to, da je Josip Rus po tem dogodku odšel iz Slovenije in se vrnil vanjo šele jeseni leta 1945.

Molk o vlogi Sokola v Osvobodilni fronti in v narodnoosvobodilnem boju je bil politično nujna rešitev vse dotlej, dokler se je moral ohranjati mit o absolutni vodilni vlogi komunistične partije v NOB. Zdaj, ko je potreba po tem, da se pokaže, da narodnoosvobodilni boj ni bil samo revolucija in da

Slovenska partizanska vojska ni bila samo orodje Kominterne, se molk vrača zgodovinarjem in partijcem kot bumerang.

Zdravilo je preprosto: prekinitev političnega molka o slovenskem Sokolu in o njegovi vlogi v OF in NOB. Polnovreden prikaz vloge Sokola v tem dogajanju lahko zelo prepričljivo pokaže na nesoglasja, a tudi na ravnovesje med komunističnimi in liberalnimi elementi v osvobodilnem gibanju v Sloveniji.

MATJAŽ KMECL

SLOVENSTVO JOSIPA VIDMARJA

Med triglavo skupino »kulturnikov« v ustanovnem odboru Osvobodilne oziroma Protiimperialistične fronte je bil Josip Vidmar sicer najmlajši (roj. 1895; Franc Šturm 1884, Ferdo Kozak 1894), vendar tudi že v zrelih letih, z bogato razgibanim in dejavnim življenjem za seboj. Dotlej si je namreč ustvaril glas ostrega in polemičnega kritika, ki se je zlasti v dvajsetih letih z značilnim osebnim temperamentom udeleževal celo avantgardnih literarnih podjetij, ne da bi jih sicer kdajkoli scela sprejel: zlasti kasneje je namreč obveljal za velikega branilca in kritiškega teoretika realizma. Toda v dvajsetih letih so bili vtisi iz Rusije in tamkajšnjih socialnih in estetskih vrenj – tam se je med prvo svetovno vojno znašel kot vojni ujetnik – še zmeraj tako močni in ljubljanska družjenja s tako imenovanimi ekspresionisti, s Podbevškom in Kogojem (skupaj z njima je 1922 urejal revijo *Trije labodje*) ter drugimi, tako zelo intenzivna, pa tudi vsa Evropa je bila navsezadnje preplavljena z različnimi »izmi«, da ni mogel preprosto ostajati »zunaj«. Svoje je k temu dodajal študij na različnih univerzah – v Parizu, Pragi, Zagrebu, na Dunaju in, navsezadnje, tudi v Ljubljani. Po svojih naziranjih je bil takrat celo zelo blizu »čisti lepoti«, svojevrstnemu neslužnostnemu larpurlartizmu v umetnosti.

Leto 1932, ko je v slovenski javnosti z razpravo *Kulturni problemi slovenstva* povzročil silovita prečiščevanja narodne in politične zavesti, je bilo zanj mejnik nove drugačnosti – predvsem narodno političnega angažiranja, ki ga je slabo desetletje kasneje tudi logično napotilo v ustanavljanje Osvobodilne fronte.

V takratni Kraljevini Jugoslaviji se je vse od njenega nastanka naprej vztrajno poglobljajal slovenski narodni defetizem; nekdanje iliristične ideje o jezikovni »strnitvi« treh južnoslovanskih »plemen« nikakor niso mogle zamreti, naj sta že precej prej Rostohar in Cankar še tako jasno povedala, kako je s stvarjo. Celó Oton Župančič, ki so ga tudi z Vidmarjevim prispevkom in deležem občudovanja od prve svetovne vojne naprej kovali v vsenarodno avtoriteto, si je 1930 z esejem o Luisu Adamiču in slovenstvu privoščil prepriča-

nje, da karakteristika naroda pravzaprav ni odvisna od jezika in da je globlja – duhovna, civilizacijska. Njegova trditev – ponazarjal jo je z Adamičevo literaturo, ki ni bila slovenska niti z eno samo besedo, ki pa da je po vsem, kar sicer je, globoko »naša« – pa ni trčila le ob staro vseevropsko, pri nas še posebej levstikovsko in cankarjevsko prepričanje, da je narod jezik, temveč jo je pesnik objavil tudi v najbolj neprimernem trenutku – sredi silovitega velikosrbskega pritiska za vsakršno, tudi jezikovno poenotenje jugoslovanske države. Sočasno so si Evropo vse bolj surovo napadalno prisvajale redke in mogočne velesile, med katerimi je prednjačila nacistična Nemčija, čeprav niti druge niso bile kaj dosti boljše; brez posebnega sramu so na manjše narodne države in državnice gledale kot na topovsko hrano in si prisvajale nekakšno naravno pravico do njih. Slovenski položaj se je sredi takšnega stanja resnično zdel bolj ali manj brezupen in je dobesedno spodbujal samopodcenjevalnost. Vidmar je torej takrat na novo postavil tezo, da je zgodovinska vloga malih narodov kulturna in da so v tem smislu dolžni za vsako ceno varovati svoj obstoj – podobno kot sto let poprej Prešeren v dopisovanju z Vrazom.

Takšna opredelitev slovenstva, njegovega položaja in usode, pa po svoji imanenci seveda ni bila več le estetsko vprašanje. Resda lepota ni prav nič odvisna od velikosti tistega, ki jo ustvari, vendar je najprej treba zagotoviti svobodno obstajanje vseh in vsakogar, tudi tako zelo drobcenih narodov, kot je slovenski. Nobene imperialistične vizije in načrti ne morejo biti utemeljitev za njihovo odpravljanje ali uničenje: civilizacija s svojo logiko in potrebami je ustvarila majhne in velike, bolj ali manj zgodovinske – sleherni nasilni poseg v to živo in spontano gmoto je predvsem udarec civilizaciji, človeštvu nasploh.

Takšna je bila imanenca Vidmarjevih razmišljanj in v njih je našel osnovo za svoje nadaljnje angažiranje, ki je bilo toliko bolj politično, kolikor bližja je bila druga svetovna vojna. Znana je bila njegova vloga pri ustanavljanju Društva prijateljev Sovjetske zveze in še prej pri razvejanju in usmerjanju slovenskega publicističnega pisanja.

Tako je bil leta 1941 nazorsko in osebnostno povsem pripravljen: skoraj isti hip, ko je bilo jasno, da je slovenskemu narodu s trojno okupacijo namenjena usoda izginotja, se je z nekaj somišljeniki povezal v »protiimperialistično« (kar je bilo po vseh tedanjih gledanjih isto kot »narodnoosvobodilno«) skupino in skupaj z njimi zasnoval preživitveni program slovenskega naroda. Življenje mu je teklo proti petdesetemu, prav tako Kozaku, Šturmu celo proti šestdesetemu, tako da ni bilo v njihovem dejanju niti sledu kakršnegakoli avanturizma – ob vsem tveganju je šlo za zrelo, prepričano in etično odloči-

tev, ki se je dodatno potrdila še z njihovim nemudnim odhodom v ilegalo in med osvobodilne enote.

Kakšna je bila Vidmarjeva nadaljnja življenjska pot, je znano; vsi angaž-maji, dolgo potem predvsem politični, tudi. Bil je dolga leta v vrhu Osvobodil-ne fronte in siceršnje slovenske politike, v kulturni politiki do smrti malo manj kot vrhnja avtoriteta – glede pomembnejših odločitev so se hodili vsako-kratni vodilni politiki posvetovat z njim.

Naj ta kratki priložnostni zapis o njem končam z dogodkom, ki mi v zvezi z njegovo pojavo ostaja v trajnem spominu, pove pa (skoraj) vse. Ko smo se 1986 – takrat mu je bilo že čez devetdeset – z velikim slavljem na Raščici spominjali 400. obletnice Trubarjeve smrti, smo se nekoliko mlajši kulturniki domenili, da oficializiramo edino in pravo slovensko himno, Prešernovo *Zdravljico*; ko jo bodo pevski zbori zapeli, bomo preprosto vstali, kot se pri svečanih in simbolnih pesmih dela – do takrat se je to delalo pač pri *Hejslova-nih*. Seveda me je zanimalo, kako bodo te stvari sprejeli ljudje in kako, navse-zadnje, tudi Vidmar, ob katerem je povrh sedel takratni aktualni predsednik jugoslovanskega predsedstva, kosovski pesnik Sinan Hasani – bolj ali manj prijazno in nelagodno naklonjeno bitje. Vidmar nas je za skrajno kratek hip izpod svojih košatih, sivih obrvi ošinil s pogledom, mogoče celo malce začu-deno, potem pa je naglo in samoumevno vstal skupaj z nami – z nekakšno voditeljsko, mojzesovsko kretnjo ali veličino, ki v vseh pomembnih trenutkih jasno ve, kaj je treba storiti, ne da bi mu kdorkoli prej karkoli rekel ali razla-gal. Zazdelo se mi je kot kratka ponovitev ustanovnega trenutka Osvobodilne fronte.

BOŽO REPE

BORIS KIDRIČ – GLAVNI TVOREC IN »MOTOR« OSVOBODILNE FRONTE

O Borisu Kidriču kot politiku je mogoče razpravljati v treh glavnih obdobjih njegovega življenja: predvojnem, medvojnem in povojnem. Obdobje pred vojno je zanimivo z osebnostnega stališča in je vsekakor vredno pozornosti, saj se je Kidrič tedaj politično formiral v krogu, ki mu je pripadal, močne posledice pa so imeli tudi odnosi, ki jih je tedaj oblikoval s posameznimi osebnostmi doma in v emigraciji (še ne do konca raziskan je na primer njegov odnos do Prežihovega Voranca).

Slovensko politično prizorišče je Kidrič zaznamoval v skladu s svojim eksplozivnim značajem in življenjskim slogom: kratkotrajno, a silovito. Časovno to pomeni obdobje od druge polovice tridesetih let do prezgodnje smrti 1953 – če to strnemo na najbolj intenzivno obdobje, pa vsega skupaj morda dobrih deset let. Poleg Edvarda Kardelja je bil Kidrič gotovo najvplivnejši v vodstvu slovenske komunistične partije, narodnoosvobodilnega gibanja in po vojni v slovenski in jugoslovanski politični oblasti.

Tukaj pač ni možnosti za obravnavo njegovega meščanskega družinskega okolja, ki ga je odločilno zaznamovalo, niti za opis značajskih lastnosti, ki so usmerjale njegovo delo in način življenja, vendar to tako ali tako vsi dobro poznate. Gotovo pa je nekaj: literarno družinsko okolje ali literarna žilica, ki jo je imel, je na političnem področju pomenila, da je bil izredno prepričljiv govornik in pisec, v narodnoosvobodilnem taboru in tudi v prvem povojnem obdobju gotovo najbolj uspešen propagandist, čeprav je to »delo« opravljal nekako mimogrede, kot del svojega političnega angažmaja. Kratki in udarni naslovi njegovih člankov in govorov – komentiral ali razlagal pa je praktično vsak pomembnejši dogodek –, stavki in parole, zloženi po časovnem zaporedju, so izjemno zanimiva zgodovina sama zase in odsevajo najpomembnejša obdobja v času druge svetovne vojne in v letih po njej. Tudi sam sem že pred leti uporabil njegov stavek *Mimo odprtih vrat* za naslov zbirke virov, ki je bila

omenjena tudi na tem posvetu. Vsakemu, ki se vsaj malo ukvarja z zgodovino, zvenijo v ušesih naslovi, kot so *Gesla našega osvobodilnega boja*, *Storimo svojo dolžnost*, *Izdajstvo reakcionarne buržoazije nad lastnim narodom*, *Vse-narodni značaj Osvobodilne fronte*, *Uspeh osvobodilnega gibanja na bratskem jugu*, *Za čim tesnejšo enotnost OF*, *Revolucionarni razvoj slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja*, *Zgodovinski zbor v Jajcu* in drugi naslovi do znamenitega gesla *Junakom borbe naj slede junaki dela*.

Kidričevo življenje in delo sta v samem presečišču dileme, ali so bili komunisti predvsem internacionalisti (torej podaljšana roka Kominterne) ali nacionalisti, oziroma kjer se je ta točka srečevala in razhajala. Znana je, denimo, njegova izjava iz predvojnega časa, da bi se – če bi se moral – opredelil najprej kot komunist in šele nato kot Slovenec, vendar pa upa, da do tega nikoli ne bo prišlo. Znana in opisana pa je tudi reakcija ob ukinitvi slovenske vojske in še pred tem izolacija na Rogu zaradi posojila pri zavezniški misiji.

Kidrič je bil glavni tvorec in »motor« Osvobodilne fronte, neposreden in prepričljiv sogovornik s predstavniki ustanovnih skupin, glavni usmerjevalec politike odporniškega gibanja, a tudi usklajevalec politike z vodstvom jugoslovanskega gibanja in s Kominterno v Moskvi. Pri tem je pogosto manevriral: po eni strani je prilagajal poročila shematičnim predstavam v jugoslovanskem vodstvu in v Moskvi, po drugi strani pa je navodila »od zgoraj« skušal prilagajati dejanski stvarnosti v Sloveniji, pri čemer – to je treba tudi jasno poudariti – njegova revolucionarna ostrina ni bila prav nič manjša kot pri Kardelju ali drugih voditeljih. Kidrič je bil revolucionar po prepričanju in ravnanju in tej zgodovinski sodbi se gotovo ne bo mogel izogniti, kot seveda tudi ne moremo mimo njegovih zaslug za uspešno narodnoosvobodilno gibanje.

V vojni čas njegove dejavnosti sodi še pomembna vloga pri vzpostavljanju nove, ljudske oblasti in pri nastajanju slovenske državnosti. Na osebni ravni je ta proces zaključil na mestu predsednika slovenske vlade. Ena daljnovidnejših potez, pri kateri ima tudi zasluge, pa je, ne nazadnje, njegova pomembna vloga pri ustanovitvi Znanstvenega inštituta.

V dvorani sedite mnogi, ki ste ga osebno poznali in sodelovali z njim, in verjamem, da je to dobra priložnost za prispevek k objektivnejši osvetlitvi njegove vloge.

Literatura:

- Boris Kidrič: *Zbrano delo* 1-4, Cankarjeva založba, Ljubljana 1958-1976.
- Življenje in delo Borisa Kidriča, *Borec*, letnik 36, 1984, št. 3-4.
- Janko Prunk: *Boris Kidrič*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1984.
- Lev Modic: *Boris Kidrič*, Partizanska knjiga, Ljubljana 1986.
- *Enciklopedija Slovenije*, zvezek št. 5, Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 62-63.

VIDA DEŽELAK - BARIČ

VLOGA EDVARDA KARDELJA

V OSVOBODILNEM BOJU IN REVOLUCIJI

Edvardu Kardelju nedvomno pripada ob Borisu Kidriču vodilna vloga v slovenskem revolucijskem narodnoosvobodilnem boju. Ob nacifašističnem napadu na Jugoslavijo je imel za seboj že dolgoletno poklicno revolucionarno pot. Potem ko se je komunističnemu gibanju pridružil kot skojevec leta 1926 in v letu 1932 vidno posegel v proces obnove partijskih organizacij, razbitih po uvedbi šestojanuarske diktature, se je uvrstil med tiste člane mlade komunistične generacije, ki je nato desetletja vodila organizacijo jugoslovanskih komunistov. Kot analitik družbenih razmer z marksistično-leninističnih izhodišč in z izkušnjami, pridobljenimi v dvoletnem bivanju v Moskvi, se je že pred vojno uvrstil med vodilne teoretike in ideologe slovenskih komunistov. Kot utemeljevalec nacionalnega vprašanja kot revolucionarnega vprašanja je v knjigi *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* leta 1939 opredelil perspektive, zahteve in poti reševanja narodnostne problematike ter s tem načrtoval nekatera temeljna izhodišča, ki so jih komunisti imeli priložnost potem uveljavljati v razmerah okupacije.

V hierarhiji organizacije slovenskih komunistov mu je med vojno pripadalo vodilno mesto, čeprav je le-tega ves čas vojne formalno zasedal Franc Leskošek kot sekretar Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije – vendar bolj zaradi uveljavljenega ključa socialne pripadnosti pri partijskem kadrovanju kot pa morebiti zaradi svojega izrazitega deleža v idejnem in političnem usmerjanju stranke. Kardelj je tudi izmed vseh slovenskih komunistov najopazneje vstopil v prostor partijskega dogajanja in snovanja na jugoslovanski ravni. Poleg Črnogorca Milovana Djilasa in Srba Aleksandra Rankovića je bil tesen Titov sodelavec. V njegov ožji krog se je uvrstil že pred vojno in Tito je prav njemu zaupal ustanovitev Komunistične partije Slovenije leta 1937. Kot tak je bil med vojno najpomembnejša povezovalna osebnost med slovenskim in jugoslovanskim partijskim in partizanskim vodstvom.

Na izpostavljenem položaju je v času okupacije, usodnem in prelomnem za partijsko bodočnost, pogosto poosebljal značilno komunistično politično in ideološko dvojnost oziroma protislovnost. Komunistična stranka kot revolucionarna stranka je naravno svoje ravnanje usmerjala tudi s stališča koristnosti za revolucijo. Krizne razmere, kakršne na primer nastopijo z vojnim stanjem, so že po definiciji predstavljale ugodno priložnost, da se stranka začne približevati svojemu cilju. Tako je Kardelj nekaj mesecev pred napadom na Jugoslavijo, ko je že vse kazalo, da se bo Jugoslavija težko izognila vojnemu vrtincu, razmišljal na V. državni konferenci Komunistične partije Jugoslavije, da bo le-ta ob morebitnem napadu branila Jugoslavijo, če bo njena obramba »napredna«, in bo obenem nastopila proti buržoaziji, ker se ta ne bori dovolj dosledno proti fašizmu, ter da bo vprašanje obrambe države presojala tudi s stališča interesa revolucije in Sovjetske zveze.

Po okupaciji je kot član politbiroja Centralnega komiteja KPJ in Vrhovnega štaba NOPOJ vodil priprave na oboroženo vstajo v Sloveniji in na Hrvaškem s ciljem vzpodbuditi čim bolj množičen oboroženi in brezkompromisni upor. V Sloveniji je kot član Izvršnega odbora OF ob Borisu Kidriču določal in usmerjal politiko Osvobodilne fronte slovenskega naroda, kateri je v slovenskih razmerah pripisoval velik pomen in v preddolomitskem obdobju prek nje uveljavljal večjo politično širino osvobodilnega gibanja, kot je to bila praksa v ostalih delih Jugoslavije.

Prav Kardelj je avgusta 1941 v članku »Za Osvobodilno fronto slovenskega naroda« poudaril načelo medsebojne lojalnosti vseh skupin, ki so sodelovale v Osvobodilni fronti. Kot revolucionar pa je obenem skrbel, da komunistična partija potem, ko je dala pobudo za ustanovitev Osvobodilne fronte in prevzela odločilni delež pri organiziranju oboroženega upora, ohrani in okrepi svojo vodilno vlogo, pri čemer je posebno pozornost usmerjal na vojsko, Varnostno-obveščevalno službo in propagando.

Njegova vloga neposrednega vodenja osvobodilnega boja v Sloveniji je bila opazna še zlasti v letih 1942 in 1943, ko je pretežno bival v Sloveniji. Njegova dejavnost je bila v tem obdobju izjemno široka, tako rekoč vseobsegajoča, in sodeloval je pri sprejemanju nekaterih pomembnih odločitev ter ukrepov oziroma je njihov sprejem vzpodbudil: skupaj s slovenskim vodstvom je usmerjal vstajo spomladi 1942, pri čemer je poudarjal nujnost njene razširitve iz Ljubljanske pokrajine v druge predele Slovenije – predvsem v tiste s številnejšim industrijskim delavstvom (Gorenjska), sooblikoval je taktiko bojevanja v različnih fazah razvoja partizanske vojske, posegal je v kadrovske rešitve, v delovanje centralne tehnike, v delo Varnostno-obveščevalne službe

tako s splošnimi kot konkretnimi usmeritvami in narekoval t. i. tempo njene- ga delovanja. Poleti 1942 je vzpostavil (najprej začasno) radijsko zvezo s Kominternom, vzdrževal je zveze z vodstvom Komunistične partije Italije v Mila- nu, kateremu je marca 1942 sporočil, da KPS s protikupatorskim bojem postavlja vprašanje zedinjenja Slovencev akcijsko in da je zahtevo o priključi- tvu Primorske dejansko že začela uresničevati. S tem je odprl občutljivo vpra- šanje odnosov med obema partijama ter narodom, saj je bil ta, za KPS oziro- ma KPJ vsekakor večpomenski problem ves čas vojne stalnica Kardeljevega zanimanja in se je v zvezi z njim oktobra 1944 sestal tudi z generalnim sekre- tarjem KPI Palmirom Togliattijem, po vojni pa je bil glavni pogajalec na mi- rovni konferenci. Jeseni 1942 je zahteval ostro ukrepanje proti oborožene- mu nastopu »bele garde« in boj proti njej je začasno razglasil za najvažnejšo nalogo. Sodeloval je pri konsolidaciji partizanske vojske, prizadete med itali- jansko ofenzivo, in pri vzpostavljanju zvez osrednjega vodstva s posameznimi pokrajinami. Novembra 1942 je s Kidričem sklical V. zasedanje Vrhovnega plenuma OF in konferenco Delavske enotnosti. Na obeh zasedanjih je bila v politično težavnem trenutku potrjena enotnost Osvobodilne fronte oziroma vzpostavljena politično-organizacijska enotnost delavstva. Pomembno vlogo je imel tudi pri sprejetju Dolomitske izjave, s čimer je opustil slovenski kon- cept vsaj delne politične širine, kakršno je do tedaj udejanjala Osvobodilna fronta, in še bi lahko naštevali.

Ko je sredi leta 1942 prišel iz Ljubljane na partizansko ozemlje, so ga vznemirili razširjeni pojavi vojvodstva, sektaštva in usmrčitve resničnih ali zgolj domnevnih nasprotnikov. Nekatera dejanja je sam takrat odkrito ozna- čil za »zločine« in »svinjarije«. Proti tem pojavom, katerih nosilci so bili mno- gokrat komunisti, je odločno nastopil, ker, kot je zapisal, bi bilo najhuje, če bi nova oblast delovala kot strahovlada namesto kot oblast široko ljudskega in demokratičnega značaja. Obstajala je namreč nevarnost, da se bodo pojavi partizanske samovolje in prehajanja v drugo fazo revolucije obrnili proti par- tizanskemu gibanju in z njim vred tudi proti komunistični partiji. Zato je ob negativnih tovrstnih izkušnjah na jugu države hotel obvarovati enotnost in širino Osvobodilne fronte kot pogoja bodoče zmage, ki bi naj obenem čim bolj zožila manevrski prostor protirevolucionarnega tabora. Ob tem pa je tre- ba povedati, da je Kardelj konec leta 1941 vendarle tudi sam sodeloval pri sprejemanju odločitev Centralnega komiteja KPJ glede zaostrovanja razred- nega boja.

Poleti 1943 je imel vidno vlogo pri usmerjanju političnih procesov na Hr- vaškem, na primer pri vzpodbujanju diferenciacije Hrvatske seljačke stranke

(januarja 1943 je le-to poleg velikosrbske hegemonije oziroma četništva označil za drugega glavnega dejavnika notranje reakcije), pri pridobivanju njenih članov za osvobodilno gibanje in pri prevajanju domnevnega hrvaškega nacionalizma tudi v vrstah tamkajšnjih komunistov na bolj poudarjene jugoslovanske pozicije. Na Hrvaškem se je ponovno mudil jeseni 1944, ko je v imenu Centralnega komiteja KPJ sodeloval pri odstavitvi sekretarja Centralnega komiteja KP Hrvaške Andrije Hebranga zaradi očitanega nacionalizma. V tem pogledu je bil pomembna opora Titu.

Ob kapitulaciji Italije je s slovenskim vodstvom določal ukrepe za uničenje enot četnikov in vaških straž, za upravljanje partizanskega ozemlja in krepitev partizanske vojske. Mobilizacija v partizansko vojsko je postajala vse bolj poudarjana Kardeljeva zahteva tudi iz zunanjepolitičnih razlogov, kot najbolj zanesljivo jamstvo mednarodnega uveljavljanja osvobodilnega gibanja in priznanja nove Jugoslavije. Ob spoznanju, da bo protihitlerjevska koalicija vendarle ostala čvrsta do konca vojne, je skupaj s Titom izkazal precej politične spretnosti ob iskanju podpore pri zahodnih zaveznikih kljub vsej nezaupljivosti do njih, vendar tudi precej politične realnosti, da se jugoslovansko vodstvo ni pretirano zanašalo le na podporo Sovjetske zveze, da je ne bi s tem po nepotrebnem spravljalo v spore s protihitlerjevskimi zavezniškimi silami. Protisloven odnos do zahodnih zaveznikov se je na primer odražal v odnosu do njihovih vojaških misij. Tako je Kardelj ob prihodu majorja Jonesa sredi leta 1943 naročal slovenskemu vodstvu kar največjo previdnost do takšnih misij, po drugi strani pa vzdrževanje korektnih odnosov, saj naj ne bi smeli izpustiti nobenih priložnosti, ki bi lahko privedle do tesnejših odnosov z Angleži. Njihov prihod je bilo treba politično izkoristiti proti domačim nasprotnikom, zato ni spregledal tudi takšne podrobnosti v njihovi popularizaciji, kot je naročilo objave majorjeve fotografije v *Slovenskem poročevalcu* – vendar ne na preveč vidnem mestu.

Jeseni 1943 je tvorno sodeloval pri vsebinskih pripravah drugega zasedanja Avnoja: med drugim je predlagal ustanovitev Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) s pooblastili vlade in razglasitev republike, vendar zadnjega predloga Tito ni podprl zaradi občutljivosti medsebojnih odnosov med članicami protihitlerjevske koalicije. Kot podpredsednik NKOJ-a in član predsedstva Avnoja se je Kardelj poslej večinoma zadrževal na sedežu jugoslovanskega vodstva (mdr. je sodeloval na pogajanjih z vlado dr. Ivana Šubašića in novembra 1944 odšel z njim na pogovore s Stalinom, ki so mu iz več vzrokov ostali v precej neprijetnem spominu), vendar je tudi poslej spremljal dogajanje v Sloveniji in bil stalno povezan z njenim vodstvom. V letu 1944 se je

mudil v Sloveniji ob pripravah na prvo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in drugega zbora aktivistov Osvobodilne fronte.

Kardelj je nekakšen sinonim za načrtovanje partijske »strategije in taktike« v vojnem in seveda tudi širšem obdobju. S tem izrazom, značilnim za boljševiske partije, pojmuje zapleten in kompleksen proces uveljavljanja sprva vodilne in zatem monopolne partijske oblasti. Zanju je značilna soodnosnost, in sicer da se k izvrševanju konkretnih aktualnih nalog pristopa s stališča dolgoročnejših koristi za revolucijsko opcijo. Svoje poglede o teh vprašanjih je v strnjeni in neposredni obliki razgrnil v predavanju »Strategija in taktika osvobodilne borbe« slušateljem v partijski šoli pri Centralnem komiteju KPS v začetku leta 1944. V njem je opredelil strateški načrt komunistične partije v razmerah narodnoosvobodilnega boja kot etapo buržoazno-demokratske revolucije, ki z neprekinjenim preraščanjem prehaja v drugo etapo, tj. proletarsko revolucijo. V zvezi s tem je ugotavljal: »Trenutno smo v okviru buržoazne revolucije, zavzemamo pa položaje, ki bodo omogočili takojšen prehod v proletarsko revolucijo. Ugotoviti pa moramo, da ima naša borba sploh poseben značaj, tako da ne moremo govoriti o buržoazno demokratski revoluciji v njenem pravem obsegu. Če pogledamo uspehe, ki smo jih v naši borbi dosegli, vidimo, da so le delno izpolnjeni cilji buržuazno demokratske revolucije (delna rešitev vprašanja monarhije, rešitev vprašanja fevdalnih ostankov). Ustvarili pa smo s svojo borbo novo enotnost proletariata in osvobodilnega gibanja, ki bo omogočala na gotovi stopnji rešitve vseh tistih zahtev, ki si jih postavlja buržoazna demokratska revolucija za cilj, in bomo istočasno lahko na nov način pristopili k izvedbi proletarske revolucije. Pri tem moramo ugotoviti zanimivost, ki jo nosi s seboj osvobodilna borba. Smo namreč v položaju, ko ni nujen revolucionarni prehod, temveč je mogoča za izvedbo ciljev proletarske revolucije reformistična pot (...) V sedanjem stanju borbe je važno, da je proletariatski zavzel komandne pozicije. Tako mu bo omogočeno reševati vsa vprašanja tudi v obliki reform (ki pa bodo imele revolucionaren značaj). Pri tem pa ne smemo misliti, da lahko enostavno kopiramo oblike borbe, kakor se je razvijala v Sovjetski zvezi. Zunanja oblika sprememb bo gotovo drugačna, kot pa je bila revolucija v SZ.« Ob tem je poudaril, da kapitalistična reakcija v Jugoslaviji ne bo razbita na razrednih, temveč na narodnoosvobodilnih pozicijah, ker se je le-ta opredelila proti osvobodilnemu boju, pač v skladu z ideološko predpostavko oziroma kar naravno zakonitostjo, da pri buržoaziji v trenutku družbenega precepa prevlada razredni interes nad nacionalnim. Kapitalizmu kot sistemu v času osvobodilnega boja s tem ne bi prizadejali odločilnega udarca, temveč naj bi kapitali-

stične vrhove politično izolirali, kar bi omogočalo reformno pot izvajanja sprememb.

Kot najvplivnejši slovenski politik je znal v času vojne marsikdaj spretno zadovoljevati tako posebne slovenske interese kot usmeritve osrednjega jugoslovanskega politično-vojaškega vodstva. S tem je v obstoječi jugoslovanski stvarnosti marsikdaj udejanjal protislovno vlogo, podobno kot so jo nekateri slovenski politiki že v času kraljevske Jugoslavije. Tako je na zboru odposlancev v Kočevju, ki je imel glede graditve slovenske državnosti predvsem deklarativni značaj, med drugim slovesno poudaril: »Slovenski narod stopa v bodočo Jugoslavijo po lastni volji, oprt na svojo pravico do samoodločbe. O federativni ureditvi bodoče Jugoslavije ne more biti nobenega dvoma več in da bo ves slovenski narod v bodoči Jugoslaviji predstavljal posebno federalno enoto, kjer bo sam svoj gospodar, o tem tudi ni nobenega dvoma več.« K temu je na prvem zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju dodal, da se narodi Jugoslavije osvobajajo z lastnimi silami, da torej med njimi ni naroda osvoboditelja. Procese centralizacije in unifikacije, preusmeritev iz nekakšnega samoslovenstva, ki je dobivalo vse bolj negativen predznak, na jugoslovanstvo, je utemeljeval z vojnimi, torej le začasnimi potrebami, čeprav je vedel, da so le-ti za KPJ nujnost. Kljub temu, da je pri zagotavljanju suverenosti slovenskega naroda izhajal predvsem iz formalnega vidika pravice narodov do samoodločanja v federativno urejeni državni skupnosti, je kasnejši zgodovinski razvoj potrdil, da je bil tudi formalno-pravni vidik na avnojskih sklepih utemeljene Slovenije precej pomemben na poti njenega osamosvajanja.

PETER KOVAČIČ PERŠIN

KOCBEKOVO PARTIZANSTVO

»Partizanstvo je strateško in taktično izvirna revolucija v obsegu domovinske vojne proti fašizmu. Pri nas Slovencih je poleg tega še narodna samoobramba in gibanje za doseg narodne suverenosti.«¹ Ta kratka označitev partizanstva, ki jo je Edvard Kocbek zapisal v svojem partizanskem dnevniku *Tovarišija*, podaja bistvo slovenskega partizanstva in slovenske revolucije. Najprej pove, da je partizanski upor zoper okupatorja domovinska vojna, ki ima poleg cilja narodne osvoboditve tudi namen doseči suverenost slovenskega naroda, kar pomeni ostvariti slovensko državo. Hkrati je partizanski boj revolucija, kar pomeni, da zasleduje spremembo družbenega sistema. Toda ta revolucionarni prevrat je podrejen okvirom domovinske vojne, s čimer želi poudariti, da ne gre za razredno revolucijo, pač pa za strateško in taktično izvirno narodno revolucijo. Kocbek bo zato glasilo krščanskih socialistov v Osvobodilni fronti slovenskega naroda poimenoval *Slovenska revolucija*. Napačno bi bilo sklepati, da se imajo Kocbek in krščanski socialisti za večje revolucionarje, kot so bili komunisti. Nasprotno, njihovo vodilno vlogo v teoriji družbenega prevrata in v vodenju vojaškega in političnega gibanja jim ves čas priznava. Toda hkrati opozarja na ideološki ekskluzivizem razredne revolucije, ki po njegovem prepričanju v boljševistični obliki ni primerna za tako majhen in evropeiziran narod, kot so Slovenci. Zato skuša uveljaviti slovenstvu prilagojen narodnoosvobodilni in socialnoosvobodilni boj in zagovarja narodno revolucijo v nasprotju z razredno.

Ta njegov koncept ni mogel uspeti, ker je bila vloga krščanskih socialistov kot sopotnikov komunistov podrejena. Vendar njegova prizadevanja niso bila brez sadov: glede reševanja nacionalnega vprašanja so njegovi pogledi našli sogovornike tudi med nacionalno usmerjenimi komunisti. Načelo naroda je bilo v jugoslovanskem komunističnem gibanju vsaj teoretično priznано kot relevantno, saj je bila komunistična partija organizirana po narodnih enotah. Na Slovenskem je revolucija tako dobila bolj značaj narodnega kot razrednega boja in narodnoosvobodilni boj je bolj zasledoval uresničitev nacionalnih

interesov kot pa interese svetovne revolucije. Podoben razvoj je potekal tudi pri drugih jugoslovanskih narodih. Delni odklon od boljševističnega internacionalizma je gotovo pogojeval tudi poznejši upor jugoslovanskih komunistov zoper Informbiro. Posebno v Sloveniji pa je vplival na postopno, čeprav počasno demokratizacijo partijske vladavine in tudi na civiliziran sestop partije z oblasti v procesu demokratizacije in državnega osamosvajanja.

Izhajajoč iz temeljne opredelitve slovenske revolucije kot narodne, Kocbek seveda naglaša nujnost družbene preobrazbe, ki mu je pogoj za celovito osvoboditev naroda. V enem svojih prvih teoretičnih spisov iz začetnega obdobja svojega partizanstva *Narodno in socialno osvobojenje* poda stališče, da je mogoče doseči resnično svobodo le s hkratno nacionalno in socialno osvoboditvijo: »Vsi Slovenci smo si edini v tem, da se moramo narodno osvoboditi in združiti na vsem svojem ozemlju. Vendar čutimo nagonsko, da bi bil to premajhen odgovor na veliki zgodovinski poziv, kakršen se postavlja danes pred nas. Kdor prisluškuje slovenskim ljudskim množicam, ve, da si ne želijo le politične osvoboditve, ki bi združila slovensko ozemlje, vse drugo pa pustila v starih, izvoženih kolesnicah, ampak težijo po slovenski narodni revoluciji, po takem preustvarjanju, ki bi preoblikovalo človeka in spremenilo njegov življenjski položaj. Po mnenju velike večine slovenskega naroda naj se osvobodimo tako, da narodno svobodo postavimo na temelj gospodarske in socialne svobode. Tudi preprostemu človeku je danes jasno, da je narodna svoboda prazna stvar, če ni povezana s celotno življenjsko osvoboditvijo. Dovolj poznamo dosedanje politično življenje, v katerem smo bili teoretično svobodni, praktično pa zaslužnjeni. Nočemo take neodvisne države in takega suverena naroda, v katerem bi njegovi člani bili še vedno tvorno odvisni od gospodarskih in finančnih sil kapitalizma, kajti taka država in tak narod nista svobodna. Narod je svoboden le takrat, kadar ne pride samo do političnih, ampak tudi do socialnih pravic. Zato je narodno osvobojenje le takrat resnično osvobojenje, kadar je tudi socialno osvobojenje. Iz tega pa sledi, da resnično narodno osvobojenje lahko izvedejo le narodove revolucionarne sile, to se pravi sile, ki se prebujajo iz svojega družbenega suženjstva in hočejo narod živeti na ravnini dejanske človekove svobode ... Kdor se hoče pridružiti tem silam, mora najprej oddvojiti narodnostno idejo od politično in socialno-gospodarske zgradbe sedanjega »naroda«, potem pa mora biti pripravljen na likvidacijo sedanjega družbenega reda in na ustvarjanje novega reda, ki more dati edini tudi novo organizacijo narodov.«²

V tem navedku so na sežeti način podana tista temeljna načelna in praktična izhodišča slovenske narodne revolucije, ki jih Kocbek utemeljuje v do-

mala vseh teoretičnih spisih svojega prvega partizanskega obdobja, do odhoda v Jajce. V njem je načrtoval obzorje izvajanja narodnoosvobodilnega boja in revolucije, ki ima za cilj politično, socialno in gospodarsko osvoboditev naroda in posameznega človeka. Nakazal pa je hkrati širši cilj narodne revolucije, njen dejanski mednarodni pomen, ki ni ideološki, internacionalni. Namreč, z revolucijo osvobojeni narodi se vzpostavljajo kot suverene entitete, ki so podlaga novega mednarodnega sožitja narodov. Tu prihaja v razkorak s konceptom proletarskega internacionalizma, ki je zagovarjal brezrazredno proletarsko državo kot edino suvereno družbeno entiteto, ki ji je narod podrejen. Že ta stališča nakazujejo razhajanja s konceptom in prakso komunistične razredne revolucije. Teh razlik se je Kocbek nedvomno jasno zavedal in jih je zavestno utemeljeval ves čas svojega partizanstva in povojnega političnega dela, čeprav vsaj v prvih letih narodnoosvobodilnega boja še ni videl nepremostljivega prepada med obema konceptoma revolucije in, posledično, med obema logikama boja. Smatral je, da bo domovinska vojna, se pravi narodnoobrambni oziroma narodnoosvobodilni značaj slovenskega partizanstva, s svojo neizprosno nadvladalo razredno logiko revolucionarne prakse. Zgodilo pa se je obratno že med potekom narodnoosvobodilnega boja in predvsem v prvem desetletju po zmagi revolucije, ko je uveden revolucionarni teror kot oblika partijske vladavine, seveda pod oznako ljudske demokracije. Prav okrog vsebine ljudske demokracije pa bo potekal zadnji Kocbekov politični boj, ki ga bo kot politika tudi pokopal.

• • •

Kakšna naj bo narava narodne revolucije? Nedvomno je njen temeljni cilj v vzpostavitvi suverene nacije in v uveljavitvi narodnih interesov. Ti interesi nikakor niso istovetni z interesi razredne revolucije, ki ji je narod le sredstvo, s katerim dosega svoje cilje. Že na najosnovnejši ravni, kako ravnati s človeškimi potenciali posebno malega naroda, prihaja do velikega razkoraka med interesi proletarskega internacionalizma in narodnoosvobodilnega boja. Če naj narodna skupnost čuva svoj človeški potencial, potem je njen prvinski interes v ohranjanju minimalnega soglasja med pripadniki naroda, ki je predpogoj osnovnega sožitja. Družbeno zrel narod je pač pluralna družba, ki sprejema svojo raznolikost v idejnem, nazorskem, političnem, kulturnem ... oziroma in jo zato tudi brani kot vrednoto. »Proletarska« družba terja enako poistenje v nazorskem, kulturnem in akcijskem smislu, kakršno je značilno za preddemokratske narodne družbe. V tem smislu Kocbek zahteva oddvo-

jitev narodnostne ideje od politične in socialno gospodarske zgradbe obstoječe narodne družbe in tudi njeno oddvojitev od ideoloških političnih projektov. Narod je Kocbeku primarnejša družbena kategorija kot razred in njegov družbeni sistem, tudi t. i. brezrazredni. Zanj je narod celovita družbena skupnost, ki zaobsega vse družbene razrede, sloje in posameznike, in obenem je tudi trajna družbena skupnost v nasprotju z razredom, ki je rezultat družbene razslojenosti določenega družbenega sistema. Narod je zanj izvorno suverena entiteta, ki izvira iz suverenosti človeka kot individuuma, zato je eden primarnih interesov naroda, da zavaruje svobodo posameznega človeka, ki je pogoj kolektivne svobode. »Paziti moramo, da tistega človeškega soglasja, ki je potrebno za zgodovinsko uspešnost slovenskega naroda, ne istovetimo z brezpogojnim sodelovanjem vseh Slovencev in da pri tem vseeno varujemo človekovo osebno svobodo. To storimo tako, da zbiranje slovenskih osvobodilnih moči izvršimo sicer kot ubranost naprednih družbenih sil, nikakor pa ne kot soglasje duha v območju ene same metafizike ali kakršnekoli dogmatike. Pravilno torej vežemo družbeno in osebno stališče tako, da spajamo stališče izrazito naprednih družbenih sil s stališčem duhovne mnogovrstnosti. V tej smeri se odpira bodočnost socialistične Evrope. Če je, družbeno gledano, mogoče izbrati le eno zgodovinsko napredno stališče, je nasprotno naravno in pravilno, da se na tem temelju ljudje morejo odločati za različna duhovna gledanja in miselne sestave.«³ Kar velja pri teh stališčih poudariti, je dejstvo, da Kocbek narodne revolucije ne omejuje z interesi posameznega naroda, kar bi bila pri navzven agresivnih narodih imperialistična, pri navznoter pa domačijska pozicija, pač pa nasprotno: interese posameznega naroda usklajuje z interesi socializma kot svetovnega procesa. S tem stališčem dejansko postavlja narod, in ne brezrazredne družbe, kot podlago nove, socialistične evropske ureditve, kar seveda predpostavlja najprej odpravo kapitalistične vladavine imperialističnih nacij in oblikovanje narodnih socialističnih družb.

Resnično socialistično družbo je mogoče po njegovem vzpostaviti le na osnovi demokratičnih načel, kar mu ni v nasprotju z revolucionarno družbeno preobrazbo. »Slovenski narod se more iz današnje stiske rešiti le z družbeno-revolucionarnim odporom, nikoli pa ne z zgolj demokratičnimi sredstvi. Pač pa mora revolucionarno vodstvo upoštevati demokratsko razpoloženje slovenskega ljudstva in ga realno vključiti v osvobodilni proces. Demokratsko razpoloženje je tako močna sestavina subjektivnosti, da ga ne moremo brez škode podcenjevati ... Strategija osvobodilnega boja mora torej upoštevati oba elementa. Sprejeti mora družbeno analizo in revolucionarnost, računati pa tudi z demokratskim razpoloženjem in s prizadevanjem po narodni suvere-

nosti. Tega ne mislim tako, da bi najprej izvedli zapoznalo meščansko revolucijo in šele nato socialistično, marveč tako, da se v osvobodilnem postopku strneta procesa demokratizacije in socializacije v enega samega, ki bo imel v naših okoliščinah izvirno obliko ...»⁴ Iz same dikcije te Kocbekove razprave, ki jo je vodil o bistvu slovenske narodne revolucije s komunisti 21. junija 1942, je čutiti intelektualni napor, kako se približati pojmovanju marksistično-leninistične ideologije in na tak način prepričati sogovornike, da je treba nujno upoštevati širše poglede, predvsem nacionalne interese zaslužnjene naroda in subjektiviteto človeka in njegovo osebno zavest, ki je pri slovenskem človeku demokratična. Teza, da ne gre za meščansko revolucijo, ki po Speransovem pojmovanju naroda⁵ vzpostavlja nacijo kot tako, saj naj bi bil narod produkt kapitalistične epohe, pač pa za socialistično, polemizira prav z zoženim marksističnim pojmovanjem naroda, ki hoče narod kot produkt kapitalizma odpraviti z vzpostavitvijo brezrazredne družbe, ki odpravlja tudi demokracijo pluralne družbe z vzpostavitvijo diktature proletariata. Razumljivo je, da teh svojih konceptov, ki so se izkazali za relevantne šele po notranjem zlomu komunističnih režimov, v času napredujoče komunistične revolucije na Slovenskem Kocbek ni mogel uveljaviti. Tega svojega brezuspešnega prizadevanja se je vse bolj zavedal že med vojno, vendar je vztrajal pri svojih spoznanjih zaradi daljnovidnejše politične ocene, ki je govorila, da bo mogoče zgraditi socializem kot svetovno družbeno ureditev le na bistveno širših temeljih, kot so marksistično-leninistični. »Te misli sem razgrnil zato, da bi utemeljil Osvobodilno fronto ne le kot množično ljudsko fronto, ki najbolj ustreza taktičnim potrebam družbene revolucije, temveč tudi kot moralno obliko, ki najbolj ustreza duševno raznolikim narodom, med katere brez dvoma lahko štejemo tudi Slovence. – Ta diskusija se je premalo zavrtila okrog teh misli.«⁶

Način, kako ohraniti demokratičnost tudi v pogojih revolucije in porevolucionarne izgradnje socializma, ki bo nujno podvržen določeni družbeni represiji, vidi v tem, da se loči svetovni nazor od politično družbene problematike.⁷ Teh vprašanj se je loteval že pred vojno, ko se je ukvarjal z mislijo, kako doseči akcijsko enotnost med nazorsko različnimi skupinami in posamezniki in kako doseči minimalno možno soglasje znotraj modernih narodnih družb, ki niso le družbeno razslojene, pač pa tudi idejno in kulturno pluralne. Model, ki ga ponuja, pravi, da je treba nazorsko prepričanje nujno ponotranjiti, da postane osebna duhovna drža, ki človeka samo motivira za družbeni angažma, glede družbenih vprašanj, ki so objektivne narave, pa je treba nujno izoblikovati t. i. življenjski nazor, ki je rezultat družbenega dogo-

varjanja in usklajevanja interesov celotne družbe. Princip demokratičnega sodelovanja pa je kljub razločitvi med svetovnonazorsko in življenjsko ravni-jo mogoče uveljavljati v izrednih družbenih razmerah, kakršni sta vojna in revolucija, samo ob visoki morali njunih nosilcev. »Demokratični revoluciji je bistveno, da omogoča mnogovrstno ali diferencirano duhovno in kulturno življenje in preprečuje idejno ekskluzivnost. Pravi demokraciji je lastno, da garancije za uspešnost pravičnega reda ne vidi v ideologiji, temveč v morali svojih nosilcev. Zato si ni mogoče predstavljati, da bi osvobojeno slovenstvo mogel zavarovati en sam, in to izključni nazor, bodisi dialektično materialistični bodisi krščanski bodisi liberalni, pač pa taka politična skupnost komunistov, kristjanov in svobodoumnih ljudi, ki jo krepí prostovoljno izpovedovanje skupnih naprednih družbenopolitičnih spoznanj. Poudarek mora torej biti in ostati na družbenopolitičnih spoznanjih in na skupni aktivistični morali, nikakor pa ne na filozofski koncepciji tega ali onega nazora.«⁸ Družbenopolitična spoznanja ima za objektivna, ki niso rezultat ideološkega prepričanja, pač pa jih je treba nujno izvajati iz družbenih zakonitosti in zgodovinskega razvoja. Zato ne vidi nobenih nepremostljivih ovir za skupno politično delovanje ljudi različnih nazorov, če seveda svojo akcijo utemeljujejo na objektivnih družbenih zakonitostih. Potreben je le medsebojen dogovor o etičnih kriterijih delovanja. V tem vidi torej ključni problem. Zato postane vprašanje moralnosti družbenega ravnanja ena osnovnih preokupacij njegovih teoretičnih utemeljevanj slovenskega partizanstva.

Oddvojitev svetovnonazorske in s tem ideološke ravni prepričanja od družbene prakse so krščanski socialisti izvedli v praksi tako, da so svoje pojmovanje revolucije in socialistične družbe prilagodili strategiji in ciljem komunistične revolucije, kjer je šlo za nujno enotnost boja in za končni cilj slovenske revolucije: osvoboditev slovenskega naroda in vzpostavitev socialistične družbe. Dati so ji skušali le korektive v tistih smereh, kjer je šla preko človeka in njegove osebne svobode, kjer ni upoštevala družbenega okolja, v katerem je potekala, in predvsem glede etičnih kriterijev, ki jih je komunistična revolucija najpogosteje zvajala na goli revolucionarni funkcionalizem. Kocbek vidi poslanstvo krščanskih socialistov prav v tem korektivu. Vlogo korektiva je postavil že za temelj sodelovanja krščanskih socialistov v OF, in sicer iz razlogov, kakršne je narekovalo stanje slovenske družbe in tudi internacionalni cilji socialističnega gibanja. »... kulturna in duhovna struktura slovenskega naroda za svoje duševno sproščanje in življenjsko osvobojevanje nikakor ne potrebuje novega nazorskega totalitarizma ... Vendar priznamo, da stvar ni lahka, kajti opraviti nimamo zgolj s partijci kot slovenskimi ljud-

mi, temveč s partijo kot mednarodno revolucionarno in totalitarno organizacijo, ki je po svojem značaju ekskluzivna in tega značaja v našem primeru ne more samovoljno menjati. Naša naloga je torej, da okoliščine upoštevamo in jih prav s tem skušamo preobraziti ... S svojimi osebnimi kvalitetai moramo v partijcih premagovati njihovo slo po kvantitetnem pridobivanju novih članov, hkrati pa moramo še prepričljivejše dokazovati, da naša nazorska skupina nima nobenih nevarnih političnih ambicij, še manj pa voljo po revolucionarnem tekmovanju. Skratka, ideološkega in partijskega uniformiranja ne smemo imeti niti za pogoj družbenega preoblikovanja niti za poroštvo slovenske osvoboditve. Če gre v slovenski osvoboditvi za političnodružben proces, potem nam Osvobodilna fronta zadostuje ...»⁹

Ta njegova spoznanja so rezultat razmišljanj in polemik po podpisu Dolomitske izjave, ki je izpostavila problem enotnosti osvobodilnega boja in ob tem vprašanje strankarskega oblikovanja koaliciije OF. Kocbek je dosledno zagovarjal enotnost OF ter je zavrnil ustanovitev posebne stranke krščanskih socialistov, in sicer ne le iz razlogov, da se ohrani enotnost upora zaradi učinkovitega boja, pač pa tudi, da se doseže nova družbena klima med Slovenci. »Slovensko ljudstvo ni samo razumelo potrebe po enotno politični organizaciji, ampak jo je celo zahtevalo. Zato bi ustanavljanje novih strank in povezovanje teh v začasno koaliciijo upravičeno smatralo za povratak v prejšnjo dobo in le za nekaj konkurenčen boj med njimi.«¹⁰ Nadalje pa tudi iz spoznanja, da je treba nujno preseči meščansko demokracijo parlamentarnega tipa in jo nadomestiti s kvalitetnejšo obliko nove, vseljudske demokracije. »Kristjani smo proti političnim strankam, ker je treba odkriti novo strukturo političnega življenja ...«¹¹ Neposredna ljudska demokracija naj bi odpravila pomanjkljivosti in zlorabe predstavniške parlamentarne demokracije in naj bi bila edini ustrezni temelj socialistične družbene ureditve, če naj ta da možnost političnega odločanja in upravljanja širokim ljudskim množicam. V slovenskem krščanskosocialnem gibanju je že pred vojno dozorel koncept samoupravnega družbenega sistema, ki ga je razvil družboslovec in politik Andrej Gosar.¹² Ideja o ljudski demokraciji kot novi obliki demokratične družbene ureditve je bila torej v krogih krščanskih socialistov že izoblikovana. Tudi komunistična partija je govorila o ljudski demokraciji, vendar je temu pojmu dajala drugo vsebino, mislila je pri tem na diktaturo komunistične partije kot avantgarde delavskega razreda. Kocbekova kritika je zadevala samo te njene težnje po avtoritarnem režimu in ideološkemu ekskluzivizmu, ne pa njene vodilne vloge in položaja. Zagotovitev za ohranitev demokratičnosti in s tem svobode vidi v ohranjanju ravnotežja med skupinami OF. Zato

vztraja pri zahtevi po pluralizmu in s tem po avtonomiji krščanskih socialistov. V tem vidi pogoj, da bo tudi po vojni ohranjena demokratičnost družbenega življenja in da bo vzpostavljena resnična ljudska demokracija. »Ravnotežje med osnovnimi skupinami OF bo temelj povojnega slovenskega političnega in javnega življenja sploh ...«¹³ Model ravnotežja, ki se mu zdi spričo organizirane komunistične partije možen, vidi v tem, da se tudi partija utopi v OF, ki naj postane stranka vseh socialističnih družbenih sil, a idejno pluralnih skupin. »Težnja krščanskih socialistov je, da postane OF po osvoboditvi enotna politična organizacija, to je politična stranka s točno izdelanim narodnim, političnim, gospodarskim in družbenim programom. Ta stranka more vključiti vse napredne Slovence brez svetovnonazorskih razlik in jih voditi do časa polnega uresničenja njenega programa.«¹⁴

Kocbeku ni šlo za rivalski odnos do komunistične partije, kar so mu partijci očitati še ves čas po vojni. Nasprotno, priznava ji vodilno vlogo in pomen, upira pa se njeni prevladi iz načelnih razlogov. Ko v analizi marksizma-leninizma pride do ostre kritike njegove prakse (»Spreminjanje marksizma-leninizma v absoluten in zaprt sistem ima za posledico nastajanje dogmatike in mita, statične misli in prakse, ki odločno nasprotuje kritiki, dvomu, svobodi in napredku.«¹⁵), bo hkrati poudaril objektivno vlogo slovenskih komunistov in jim priznal prvenstvo: »Komunistični partiji v Osvobodilni fronti je pripadla velika vloga materializacije vprašanj, pripadla ji je premoč v izkustvu ilegalnega dela. Posamezni komunisti ste nam postali vzor nesebičnega dela, neumorne požrtvovalnosti, vzgled znanja in živa vest. Do vas smo dobili občudujoče razmerje, tako do vas kot oseb kakor do vas kot predstavnikov revolucionarne volje. Toda zaradi vaše tehnične premoči more vaše nagibanje v avtoritarnost postati nevarno in škodljivo, kajti vaša avtoritarnost ne teži le v politično, temveč tudi v idejno ekskluzivnost ... Kar se krščanske skupine tiče, se te nevarnosti ne boji iz prestižnih razlogov, temveč zaradi možnosti, da bomo položili trhle moralne temelje novemu redu. Krščanska skupina v Osvobodilni fronti si je na jasnem, da bodo glavni delež osvoboje-nju in slovenskemu socializmu dali slovenski komunisti in da bodo po vojni njihove zasluge objektivno odmerjene, vendar ji gre za to, da se proces osvobojenja izvrši v skladu z množičnim uporom vseh plasti, z zadostitvijo po posebno skrbni moralni higieni slovenskega upora in v skladu z zahtevami, ki jih postavlja napredovanje socializma na evropski zahod.«¹⁶

Glede na teoretični napor in praktično držo lahko rečemo, da je bila Kocbeku poglobljena skrb doseči prav moralno higieno slovenskega partizanstva. Zahteva po etičnih kriterijih, ki naj določajo revolucionarno prakso, ni le izraz njegove krščanske zavesti. Že odhod v partizane razume kot »moralni korak«. ¹⁷ Iz zgornjega citata je jasno, da zahteva moralno držo tudi iz povsem objektivnih razlogov, ki jih narekuje narava narodnoosvobodilnega boja malega naroda, ki mora s posebno skrbjo čuvati tudi svoj človeški potencial, pa tudi iz objektivnih razlogov, ki jih terja socialistično gibanje kot svetovni proces družbene preobrazbe. V tej točki je njegova zahteva po moralnosti revolucionarnega boja sovpadla z internacionalno usmeritvijo revolucije, ki jo je izpostavljala komunizem. Razlika med obema konceptoma je le v dejstvu, da Kocbek razume položaj slovenske revolucije kot nekako središčni v Evropi in se zaveda, da bo slovenski primer lahko odločujoč, ali se bo socializem razširil tudi na evropski zahod. Komunistična partija Slovenije pa je v skladu s svojo prosovjetsko usmeritvijo videla le domet in interese sovjetskega internacionalizma, kar je v praksi pomenilo sovjetskega imperializma. Še globlje pa so razlike med obema pojmovanjema revolucionarne prakse. Kocbek vztraja ne samo pri strogih etičnih kriterijih boja, pač pa postavlja etična načela za temelj socializma kot pravičnejše družbene ureditve. Tu je prihajal v tiho, toda globoko razhajanje s komunističnim pojmovanjem socializma kot zgolj političnega in ekonomskega sistema.

Revolucija je za Kocbeka etično dejanje, saj jo vodita volja po odpravi družbeno krivičnega sistema, sistema izkoriščanja, in volja po vzpostavitvi pravičnejšega družbenega reda. Slovenska narodna revolucija je zanj v prvi vrsti boj na smrt obsojenega naroda, ki je dolžan braniti svoj obstoj z uporom. Etičnost slovenskega upora je bila zanj samoumevna. Kljub temu ves čas poziva, da je treba slovenski partizanski upor kar najbolj počlovečiti. Le tako bo revolucija hkrati z vzpostavljanjem pravičnejše družbe gradila tudi novo kulturo medčloveških odnosov, ki naj slone na čistejši morali. »Drugi pogoj pravega revolucionarja je ta, da v odmirajočem svetu ne vidi le razvojno preživelega družbenega reda, ampak tudi njegovega samoljubnega duha, z lažnivo kulturo in moralo in da zaradi tega v novem življenjskem redu ne vidi le nove družbe z njenimi pravičnimi in razvojno popolnejšimi ustanovami, ampak tudi novo življenjsko občutje, popolnejšo kulturo in čistejšo moralo.« ¹⁸

V zvezi z zahtevo po moralnem vodenju revolucije se znajde Kocbek pred izjemno občutljivo problematiko in predvsem pred težkimi osebnimi dilemami. Vsak oborožen boj, vsaka revolucija je nasilno dejanje, čeprav je moralno upravičeno in nujno. V vsakem primeru je nujno omejiti silo na najmanjšo možno mero. To narekujejo splošna humana načela. Toda revolucija je takšen prevrat, ki nujno izzove radikalni spopad med njenimi pripadniki in nasprotniki. Pred temi dejstvi si Kocbek ni zatiskal oči. Odločno se je spopadal z njimi. Svoje duševne stiske je prepričljivo izpovedal predvsem v svoji partizanski liriki. Teoretična vprašanja pa je razreševal v svojih političnih spisih in tudi partizanskih dnevnikih. Če se na tem mestu omejimo na slednje, je treba pripomniti, da mu kritični pretres etičnega relativizma komunistične ideologije in prakse, ki sicer ostaja stalnica njegovih teoretičnih razglabljanj, ponuja le izhodišče za razreševanje temeljnih etičnih vprašanj. Ta pa se vrtijo okrog dileme, kako nasploh utemeljiti etično ravnanje v pogojih revolucije, ki nujno terja nasilno ravnanje, oziroma kako opravičiti družbeno nasilje revolucionarnega prevrata.

Kocbekovo stališče je sledeče: elementarna ogroženost naroda, ki sta jo povzročila okupacija in genocidno ravnanje okupatorjev, terja upor celega naroda in vsakega njegovega člana. Oboroženi upor nima za cilj le naravno pravico zaščititi narod pred uničenjem, pač pa tudi onemogočiti družbeno zlo, ki ga izvaja okupator nad človeštvom sploh. Ko gre za univerzalnejše zadeve, kot sta človekova individualni blagor in sreča, je moralna dolžnost vsakega človeka, da stopi v tok skupnostnega dogajanja in se mu izroči ne glede na posledice za lastno varnost. Le če se do kraja izroči nujnosti zgodovinskega dogajanja, tudi za ceno samožrtvovanja, ima moralno pravico postati izvrševalec dejanj družbene pravičnosti in ima moralno opravičilo za neizbežno nasilno ravnanje, ko gre za odpravo družbenega zla in za zoperstavljanje egoističnemu nasilju človeka nad človekom. Revolucija je v tem smislu opravičljiva tedaj, ko ni druge poti za vzpostavitev pravičnejšega družbenega reda. »V medčloveškem življenju zla ni mogoče utajiti ali uničiti, pač pa se je treba proti njemu stalno boriti. Uporaba sile je v medčloveškem življenju torej neizbežna. Sila ni nujno ali sama iz sebe slaba, marveč postane celo pravična v določenem stvarnem položaju.«¹⁹ Toda družbena prisila je lahko le izjemno stanje v skrajnih zgodovinskih razmerah, ne pa stalna praksa. Najvišji cilj vsake revolucije je človek in humanejši pogoji njegovega življenja. Nasilje, ki je potrebno pri njenem poteku, ostaja nasilje. »Nasilje moramo vedno obžalovati, in to ne samo s človeškega stališča, ampak tudi s stališča metode ...«²⁰ Zato se je treba nasilju kolikor mogoče izogibati tako iz

humanih razlogov kot tudi iz taktičnih razlogov glede na trajnejši uspeh revolucije. Tako je naloga revolucionarjev, da svoje politične cilje in strategijo svojega boja ves čas usklajujejo z etičnimi kriteriji humanizma. »Prav eden od važnih smotrov vsake resnične revolucije je ta, da pride v njej do skladja med moralnim ocenjevanjem in političnim ravnanjem.«²¹ Do teh spoznanj je prišel, ko se je soočal s komunistično revolucionarno prakso, z etičnim relativizmom in funkcionalizmom komunistične ideologije, ki ni priznavala absolutnih etičnih načel, pač pa ji je šlo v prvi vrsti za dosego zastavljenih ciljev. Pri tem je pogosto prakticirala brezobzirno uporabo človeka in uveljavljala brezosebne mehanizme družbenega terorja.

Načelno dopuščanje družbene sile iz etičnih razlogov pravzaprav šele postavlja konkretne dileme. Kocbek jih grupira okrog dveh sklopov vprašanj: prvi zadeva problem revolucionarne justice, drugi sklop pa vprašanje osebne odgovornosti in krivde.

Revolucionarna justica predstavlja tako s pravnega kot z etičnega stališča resen problem. Kocbek se je soočil z njim ob likvidaciji duhovnika in univerzitetnega profesorja dr. Erliha, s katerim je pred vojno veliko razpravljal, kot pravi sam, in ga je zato zadeva osebno močno prizadela. Tem bolj, ker je šlo sicer za ideološkega nasprotnika revolucije, ki pa ni bil neposredno vpleten v organiziranje protirevolucije. Ob soočenju s to usmrtiljivo je njegova romantična revolucionarnost zadela ob neizprosne zakone revolucionarne stvarnosti. Notranjo stisko je razreševal s sledečim spoznanjem: »V dramatičnem položaju med starim in novim redom, ki danes v njem živimo in ki nam nalaga izredne dolžnosti, je posebno jasno spoznati dejstvo, da je usoda posameznika tesno povezana z usodo celote. V tako razgibanem obdobju zgodovine se stališče pravnega pojmovanja popolnoma spremeni, postane namreč politično. Menja se v tem smislu, da se posameznikova blaginja zelo ostro podredi blaginji človeške skupnosti. Če je v mirnem času kazensko pravo postavljalo sankcije s stališča osebne človekove blaginje, potem je cilj revolucionarne justice javna, kolektivna blaginja. Pozornost politične justice je obrnjena na ogroženost ljudske skupnosti, ne pa na psihologijo obsojenca. To se pravi, da sme določena človeška skupnost z vso odločnostjo seči po revolucionarnih sankcijah, kadar je njen obstoj ogrožen, posebno, kadar bije boj na življenje in smrt. Kdor je v takem stanju odgovoren za kolektivno usodo, ima pravico biti neusmiljen, sme vzeti življenje posamezniku in odkloniti ozire na osebne kvalitete in namene.«²² Revolucionarna justica izhaja iz odgovornosti nosilcev družbenega prevrata. Ta odgovornost mora v izrednih razmerah, ko je ogrožena ljudska skupnost, zasledovati predvsem dobrobit skupnosti. Uso-

da posameznega človeka se mora podrejati njej. To je prvo stališče, ki ga ob Natlačnovi likvidaciji še radikalizira: »Ta tragična smrt pomeni z drugimi likvidacijami vred zgodovinski prelom. Ta prelom obstoji v tem, da likvidacija pomeni ne le pravično kazen za izdajalsko sodelovanje, temveč pomeni tudi silovito javljanje novega prava in nove pravice ... Novi občutek za pravico si išče novih oblik, našel si jih bo s silo, ki edina odpira nova razdobja v človeškem razvoju. Z drugimi besedami: v takem spreminjanju je najvišja instanca le revolucionarno dejanje. Novo ustavno in pravno stanje se ustvarjata z določenega kritičnega trenutka v zgodovini ... Sila ustvarja nov pravni red v zavestnem razmerju do vrednosti ... In ker vsebuje revolucionarna silovitost ljudstva voljo po osvoboditvi izpod sleherne sile in nasilja ..., pomeni naš današnji boj zoper fašizem in imperializem boj zoper silo in nasilje sploh. Zato je naša današnja silovitost v pravem pomenu moralna ... Čim bolj ogroženo je porajanje novega reda, tem strože nastopa revolucionarno pravo ... Spoznavam torej, da v takih kritičnih trenutkih človeške zgodovine kolektivnemu pravu pripadajo večje pravice kakor individualnemu pravu ... Spoznavam, da ima odgovornost za skupni blagor pravico pozabiti na individualno pravo in usmiljenje. Spoznavam pa tudi, da to zgodovinsko razlikovanje ni tuje krščanskemu gledanju ...«²³

V izjemnih zgodovinskih razmerah kolektivno pravo torej prevlada nad individualnim pravom. Najvišja instanca postane revolucionarno dejanje, ki zasleduje osvoboditev človeka in vzpostavitev pravičnejšega družbenega reda. Ta njen cilj je etičen, zato mora revolucionarna akcija potekati v razmerju do teh temeljnih vrednot. Revolucionarni pravni red se torej ustvarja v razmerju do vrednot. Samo to mu daje opravičilo za nasilno dejanje zoper posameznega človeka. Vendar je vsako nasilje nasilje in vsaka smrt je tragična. Zato ni opravičljiva strast fanatičnih revolucionarjev, ki zamenjujejo nujnost krutega boja z okrutnostjo nečloveškega izživljanja nad sočlovekom. Ob novici ob likvidacijah talcev, ki so sledile kot sankcije za Natlačnovo usmrnitev, je z vso jasnostjo zapisal: »Smrt posameznika je usoden dogodek, ki ga nobena misel ne more poenostaviti in izprazniti. Ves čas vojne se borim z vsemi nagoni svoje človečnosti proti temu, da bi mimogrede izgubil spoštovanje do smrti in do mrtvega človeka. Smrt je za človeka eden najpretrsljivejših pojavov usode, nespoštovanje smrti je začetek nihilizma ... Smrt izničuje vse konstrukcije, sisteme in teoreme.«²⁴ Prav ob soočenju s temi najusodnejšimi dejanji revolucionarne justice, z likvidacijami nasprotnikov revolucije, je kljub iskanju objektivnega opravičila za taka dejanja revolucionarne sile spoznal, da je življenje posameznega človeka vendar najvišja vrednota, ki je ni mogoče zani-

kati, sicer zapade zanikovalec, bodisi posameznik ali družbena skupina, v nihilizem. Tako je Kocbek že med vojno predvidel porazne posledice revolucionarne okrutnosti in brezumnega nasilja, ki je izbruhnilo pri zmagovitih revolucionarjih posebno po zmagi revolucije.

Vprašanje krivde, kolektivne in osebne, za neizbežno uveljavitev revolucionarne justice se v tem sosledju nujno odpira za humano zavest kot temeljno vprašanje osmislitve lastnega zgodovinskega dejanja in lastne eksistence. Na tej točki sestopi Kocbek v območje krščanske etične uzavestitve in govori o krivdi in čistosti kot metafizični kategoriji. Človeško bitje razume kot bitje narave, ki je potopljeno v krogotok življenja, to pa je zaznamovano z neizprošno borbo. Človek se ne more izogniti zakonitostim življenjskih pretresov. Njegova čistost ni v begu pred življenjem, pač pa v tem, da sprejme življenjski boj z vso srčnostjo in odgovornostjo. »Čistost ni v tem, da si nikoli ne umažem rok z ilom in prahom. Čistost je v tem, da svoje življenje vzamem z vso srčnostjo nase. Najhujši zločin ni v dejanju, temveč v opuščanju ... Kdo ni kriv? Kriv sem, vsi smo krivi, krivda je v osnovi življenja, nikoli ne bom tajil svojih napak. Toda le tako se človek odkrije in najde, le tako se človeštvo počloveči ...«²⁵ Krivda, osebna in kolektivna, je zanj metafizična kategorija, ki je v osnovi samega življenja in nudi človeku in človeštvu nujni pogoj, da se ob spoznanju krivde dvigne do nove etične uzavestitve, da preseže obstoječo raven svoje zavesti in si s tem odpre možnost za novo, humanejše udejanjanje.

Prav zato je nujno podvreči tako nasilna dejanja nad sočlovekom, kot je odvzem njegovega življenja, skrajni etični drži. Izterjevati od drugega udejanjanje načela družbene pravičnosti, kar je v osnovi revolucionarnih zahtev, je upravičeno samo, če se sam skrajno izpostaviš v boju za pravičnejši družbeni red. Odvzeti v tem boju za pravično stvar sočloveku življenje je dopustno le, če tudi sam izpostaviš svoje življenje. Le samožrtvovanje da človeku moralno opravičilo za sodbo nad življenjem drugega. »Nič nisem, če svojih dejanj ne podpišem s krvjo ...«²⁶ To je osebni odgovor na dilemo, s kakšno pravico izvajati neobhodno revolucionarno silo. Drug, kolektivni odgovor najde v spoznanju: »Organizirana pravica ni dovolj, potrebna je dejavna ljubezen do bližnjega ...«²⁷ Tu pa smo že pri tistem korektivu revolucionarnega nasilja, ki ga v Bratih Karamazovih zarisuje že Dostojevski.

V vseh teh vidikih prevladuje zahteva po osvoboditvi in dosegi dejanske svobode človeka kot posameznika in, posledično, svobode družbe. »Smisel

revolucije ni torej v revoluciji sami, temveč v človeku, ki jo izvrši zato, da si izpopolni svojo svobodo ...»²⁸ Sprememba družbenega sistema, vzpostavitev socialno pravičnejšega družbenega reda je cilj revolucije, toda njen najtemeljniji smisel je v osebni in družbeni svobodi človeka. Osebna svoboda je tu prvenstvena in osnova za družbeno, kolektivno svobodo. Osvoboditev kot dejanje boja in prevrata prinaša družbeno svobodo, toda ta ne zadostuje. Polnovredna postane takrat, ko omogoča osebno svobodo vsakega posameznika. »Osvoboditev moramo spremeniti v svobodo, utelešeno in polnoveljavno, in to tako, da bomo iz trenutka v trenutek vezali njene objektivne in subjektivne pogoje ...»²⁹ »Če smo si v osvobodilnem boju izbojevali zunanje pogoje in attribute svobode, potem si moramo v svobodni socialistični državi osvojiti še notranjo, osebno in duhovno svobodo, šele obe skupaj bosta ustvarili svobodnega slovenskega človeka.«³⁰ V tem pogledu gre verjetno za najbolj radikalno kritiko zoženega pojma komunistične koncepcije človeka in družbe ter njune svobode.

Ker je šla povojna stvarnost s stopnjevano represijo enopartijske diktature v povsem nasprotno smer razvoja od pričakovanega, je Kocbek v tem obdobju vso svojo teoretično misel posvetil prav osvetljevanju teh vprašanj in kritiki partijskega režima. »Komunistična stranka ima v rokah vso državno oblast, zakonodajno in izvršilno, ima odločujoč vpliv na sodišča, vojsko, v njenih rokah je tajna politična policija, ona vodi uradno politično organizacijo, postavlja sekretarje vseh OF odborov, ki dejansko odločajo v vseh krajih, okrajih in okrožjih. Partija ima v rokah vse množične organizacije, tako OF, AFŽ in ZMS. V rokah ima ves tisk, kar ga je. Uravnava sindikate, fizkulturo. S posebno vnemo se posveča šolstvu in vzgoji. Partiji obvladajo vse ključne gospodarske postojanke, ki so prešle v državno last. Izven partije ne obstajajo niti ena samostojna in od nje neodvisna organizacija. Oblast partije je torej totalna.«³¹ Ideal ljudske demokracije, ki naj bi pomenila novo, kvalitetnejšo obliko družbenega življenja in bi bila temelj socialistične družbene ureditve, je bil z uvedbo partijskega totalitarizma poteptan: »... ali izvajamo ljudsko, napredno slovensko politiko tako, da vključujemo vanjo čimveč tvornih pozitivnih ljudi, brez kakršnekoli nazorske ali ideološke omejitve – ali pa ... (jo) vežemo na dogmatsko ideološko koncepcijo, ki povzroča v malem narodu novo, klerikalizmu podobno diferenciacijo.«³² Partijski ekskluzivizem je tako vrnil slovensko družbo nazaj v družbeni razkol, ki ga je desetletja prej izvajal klerikalizem. Prvi na udaru so bili krščanski socialisti, na katere je komunistična partija vršila pritisk že med vojno, da bi se vključili vanjo in bi bilo čim prej izvršeno tudi ideološko poenotenje, ki bi omogočilo nemoteno uvedbo diktature.

Odnos komunistične partije do krščanskih socialistov po vojni je torej odnos do motečega elementa, ki je že s svojim obstojem preprečeval partijski absolutizem. Kocbek je lahko le ugotavljal: »... po osvoboditvi je nastal v partiji preokret, ki se je pokazal v tem, da partija ni hotela praktično priznati kristjanom niti značaja skupine naprednih kristjanov niti nazorskega značaja take skupine in njenih nalog. Partija ni hotela priznati naprednim kristjanom nikakega predstavniskega značaja v javnosti. Partija ni hotela dovoliti nikake dejavnosti nazorske skupine in ni hotela sprejeti nobene njene sugestije ... Naša težka in nevredna situacija ni samo v tem, da napredni kristjani ne morejo občestveno izživljati svojega poslanstva, kakor to ustreza narodnim potrebam in pravicam osebnega življenja, temveč tudi v tem, da kot posamezniki politično in moralno doživljajo degradacijo in se morajo vedno bolj umikati v ozadje.«³³ Kritika partije ostaja še vedno v okvirih bojnega tovarištva, saj nadalje ugotavlja: »Popolnoma realno računamo z vodstveno močjo partije, ker ji priznavamo avantgardističen značaj. Vendar ga ne moremo združevati s potrebo izključevanja kvalitete in svobode.«³⁴ Toda partija s prevzemom vseh vzvodov oblasti v svoje roke ni prešla k bolj demokratičnim oblikam vladanja, pač pa je še zaostrovala pritiske tudi na svoje sopotnike. Kocbek se je zato odločil za neposredno soočenje s partijskim vrhom kmalu po svoji vrnitvi iz Beograda v Ljubljano. Znani sestanek s CK KP Slovenije se je vršil 4. oktobra 1946, na katerem je sicer strpno, toda odločno ožigosal partijsko diktaturo in analiziral stanje v slovenski družbi po množičnih likvidacijah domobrancev, o katerih je prvič javno postavil vprašanje, po začetku kolektivizacije kmetov in zaradi preganjanja katoliške duhovščine. Še posebej je izpostavil nevzdržen položaj krščanskih socialistov in zahteval izpolnitev z Dolomitsko izjavo podpisanih obljub glede organiziranja in vloge krščanske skupine v OF po vojni. Obstoj krščanskih socialistov partija ni le ignorirala, pač pa kratkomalo zanikala. Zato je Kocbek njihov napor po vztrajanju ob tej priložnosti še posebej poudaril in jim dal javno priznanje: »... izredno cenim svoje tovariše, ki svoj posel opravljajo ob neprestanem dvomu in podcenjevanju, ki vzdržijo večkrat v nemogočem ozračju osebnega nezaupanja ali celo sovraštva.«³⁵

Toda krog aktivistov, zvestih krščanskosocialistični ideji, se je vztrajno ožil in s tem tudi vsaj tiha podpora Kocbekovim prizadevanjem za ohranitev demokracije in pluralizma v slovenski družbi, tudi za ohranitev socializma kot humanega družbenega reda. Krščanski socialisti so že v času vojne začeli vse bolj množično vstopati v partijske vrste. Zvesta svoji ideji in demokratičnim načelom je ostala le peščica: ob Edvardu Kocbeku in Srečku Žumru, ki je

bil pred vojno predsednik JSZ, se pravi krščanskosocialističnega sindikata, še nekateri vidnejši javni delavci, kot so bili Miro Jeršič, Janez Gradišnik, Stane Kovač, Franc Miklavčič, Jože Dolenc, pa tudi mnogi manj znani, ki so kljub pritiskom ostajali zvesti konceptu narodne revolucije kot narodnoosvobodilnega boja in njenih moralnih načel. Toda njihov glas je bil po odstranitvi Kocbeka iz javnega, ne le političnega življenja po letu 1952 utišán. Slovenski krščanski socializem je bil likvidiran iz slovenskega družbenega življenja. Prav zaradi tega pa je ohranil sporočilo o takšni viziji demokratičnega in humanega socializma, ki še vedno nosi sporočilni naboj za prihodnost.

Že v času Informbiroja je Kocbeku postalo jasno, da jugoslovanska pot v socializem nima prihodnosti. Njegova kritika titoizma, ki jo je še pred letom 1952 posredoval neznanemu francoskemu sogovorniku, se iz današnje perspektive izkaže kot daljnovidna analiza, ki je že v začetku petdesetih let predvidevala zlom titoističnega režima, razpad Jugoslavije in propad socialističnega sistema. »Jugoslovanski komunizem se je razvil kot sovjetski komunizem. Med odporom je pokazal izredno spretnost, ko si je obrnil v prid okoliščine, spretno razvijal svoje moči in izrabljajal nezgode svojih partnerjev. Po osvoboditvi je spodrinil vse nekomuniste in prevzel totalitarno oblast ... Jugoslovanska KP je ostala po Informbiroju sovjetska po svoji politični metodi, po svojem razmerju do državljana, po svojem načelnem nezaupanju do človeka. Sovjetizem obstoji predvsem v ekonomski, politični in moralni metodi, ki uveljavlja prevlado usodnosti nad voljo, tehnike nad ustvarjanjem, birokracije nad človekom, zaprtega sistema nad odprto zasnovo, sile nad prepričevanjem ... Pri jugoslovanskih vodjih je nedvomno moč ugotoviti neko nagnjenje ali stremljenje, da bi praktični (sovjetski) socializem nekako popravili, kar naj bi bila protiutež strahu pred sovjetsko revolucijo in sovjetskimi oblikami socializma, toda praktično ne vidim trdne Arhimedove točke osvobodjenega marksizma. Titoizem je mogoč kot člen v razkroju, ni pa mogoč kot zbirališče socialistov humanistov ... Če bo Tito nekega dne zares privolil v kompromis z Zahodom in bo prisiljen k popuščanju, bo to storil z najmanjšo mero demokratizacije. Vendar pa ta razkroj komunizma pomeni začetek človeškega, ustvarjalnega in osvobajajočega socializma.«³⁶ »Vsiljuje se mi misel, da je dialektični materializem sam po sebi najslabša usluga socialistični koncepciji in da bo z njo vred utrpel velikansko škodo.«³⁷ Tako stališče je po vseh razočaranjih, ki jih je doživel kot skrajno predan revolucionar, lahko zavzel le prepričan socialist.

Kot že rečeno, razume Kocbek socializem kot svetovni proces, ki lahko uspe le kot tak, ne pa omejen na posamezno državo. Slovensko revolucijo tako umešča v kontekst revolucionarne preobrazbe Evrope, zato vedno znova zahteva tiste kriterije pri izvajanju revolucije, ki bodo omogočali razširitev družbenih sprememb na Zahod. V zahodni Evropi pa bi bilo mogoče doseči družbeni preobrat le na načelih demokratičnega družbenega življenja in ob zagotavljanju človekove subjektivitete, se pravi suverenosti naroda in osebne svobode človeka. »Zato je edini izhod iz bližajoče se tragedije v Evropi in na svetu pluralistično sodelovanje obeh nazorov na revolucionarnih pozicijah ...«³⁸ Kocbekov koncept se tu bistveno oddaljuje od koncepta in prakse leninistične revolucije in seveda ni bil sprejemljiv za slovenske komuniste, ki so ostali ujeti v model boljševizma. Kot kriterije za svoj, izvirni koncept revolucije Kocbek torej ne izpostavlja ne religiozne drže ne krščanske etične norme, pač pa interese človekove osebne svobode in njegovih človečanskih pravic, interese naroda kot temeljne družbene skupnosti in interese internacionalne socialistične akcije. V tem se ni izkazal le za doslednega humanista in demokrata, pač pa tudi za daljnovidnega revolucionarja in socialista.

Kocbeku gre torej nedvomno za revolucionarno družbeno preobrazbo, ki naj dobi mednarodne razsežnosti in pomen. Njegov pojem narodne revolucije ni domačijsko zamejen, pač pa naravnani v svetovni proces novega konstituiranja narodov na pridobitvah politične, gospodarske in socialne preobrazbe kapitalističnega družbenega sistema v socialističnega. Že v tem pogledu, da postavlja revolucijo kot svetovni proces v soodvisnost od revolucije kot nacionalnega projekta, ga postavlja na nasprotno stališče od komunistov, ki podrejajo nacionalno vprašanje interesom svetovne proletarske revolucije. Druga razlika je v naravi same revolucije. Narodna revolucija sicer ni v nasprotju s temeljnimi cilji komunistične revolucije, se pravi glede odprave kapitalizma, imperializma, družbene preobrazbe in socialne osvoboditve človeka. Se pa razlikuje od nje v pojmovanju suverenosti in avtonomije naroda ter človeka kot posamičnega bitja z osebno usodo, nadalje glede demokratičnega družbenega ustroja in po metodah svojega boja, ki mora potekati pod jasnimi etičnimi kriteriji. To pa zadeva vendarle temeljna vprašanja. Če naj bo revolucija podrejena primarnim interesom malega in ogroženega naroda, ki mora čuvati svoj človeški potencial, ne more potekati po brezobzirni logiki razrednega boja. Zato naj bi revolucionarni boj potekal pod jasnimi etičnimi

kriteriji in posebno skrbno moralno higieno. Ohranjal pa naj bi tudi izročilo evropskega demokratičnega duha in pluralizma. Nasprotno je komunistični koncept revolucije podrejal nacionalne interese interesom revolucije, vztrajal je na ideološkem ekskluzivizmu in na diktaturi vladajoče partije. Prisegal je na moralni funkcionalizem in relativizem, prezirajoč posameznega človeka kot samostojno, suvereno in svobodno bitje. Razumljivo je, da je tako različen koncept revolucije in iz njega izhajajoča praksa vodila v neizbežen konflikt krščanskih socialistov s komunistično revolucionarno logiko in tudi cilji komunistične revolucije. Kocbeku je šlo za vzpostavitev socialističnega družbenega reda v okvirih nacionalne suverene države, ki svojo suverenost uveljavlja z notranjo svobodo v okvirih dejanske ljudske demokracije, katere cilj je svoboda posameznika. Socializem kot svetovni proces je zanj mogoč le na osnovi sožitja suverenih narodnih socialističnih družb, ne kot internacionalni projekt enega družbenega razreda – proletariata. Ta je za Kocbeka ideološki projekt, ki samo omogoča diktaturo t. i. avantgarde delavskega razreda, se pravi komunistične partije, in socializem je sistem, ki omogoča vsestransko svobodo človeka. Socializem zanj ni le politični in gospodarski projekt, pač pa tudi etični, saj zahteva tudi etično preobrazbo človeka in skupnosti, če naj postane human in stabilen družbeni sistem.

Opombe:

- 1 Edvard Kocbek: *Tovarišija*, Založba Obzorja, Maribor 1967, str. 136.
- 2 Edvard Kocbek: Narodno in socialno osvobojeenje, v: *Osvobodilni spisi* I, Društvo 2000, Ljubljana 1991, str. 65.
- 3 Prav tam, str. 68.
- 4 Edvard Kocbek: *Tovarišija*, Založba Obzorja, Maribor 1967, str. 57.
- 5 Glej Edvard Kardelj: *Razvoj slovenskega nacionalnega vprašanja*, Ljubljana 1939.
- 6 Z izrazom »duševna raznolikost« Kocbek poimenuje pluralizem. Glej *Tovarišija*, str. 58.
- 7 Edvard Kocbek: *Tovarišija*, Založba Obzorja, Maribor 1967, str. 57.
- 8 Edvard Kocbek: Temelji osvobodilnega sodelovanja, v: *Osvobodilni spisi* I, Društvo 2000, Ljubljana 1991, str. 24.
- 9 Edvard Kocbek: *Listina*, Slovenska matica, Ljubljana 1967, str. 217–218.
- 10 Edvard Kocbek: Aktivistom krščanske skupine v OF, 11. 1. 1943, v: *Osvobodilni spisi* I, Društvo 2000, Ljubljana 1991, str. 259.

- 11 Edvard Kocbek: *Listina*, Slovenska matica, Ljubljana 1967, str. 229.
- 12 Andrej Gosar: *Za nov družabni red* I in II, Mohorjeva družba, Celje 1933 in 1935.
- 13 Edvard Kocbek: *Listina*, Slovenska matica, Ljubljana 1967, str. 254.
- 14 Edvard Kocbek: Okrožnica št. 6 aktivistom krščanske skupine v OF, v: *Osvobodilni spisi* I, Društvo 2000, Ljubljana 1991, str. 263.
- 15 Edvard Kocbek: Temelji osvobodilnega sodelovanja, v: *Osvobodilni spisi* I, Društvo 2000, Ljubljana 1991, str. 26.
- 16 Prav tam, str. 28–29.
- 17 Edvard Kocbek: *Tovarišija*, Založba Obzorja, Maribor 1967, str. 19.
- 18 Edvard Kocbek: O kristjanu revolucionarju, v: *Osvobodilni spisi* I, Društvo 2000, Ljubljana 1991, str. 449.
- 19 Edvard Kocbek: O morali in revoluciji, v: *Osvobodilni spisi* I, Društvo 2000, Ljubljana 1991, str. 221.
- 20 Prav tam, str. 222.
- 21 Prav tam, str. 223.
- 22 Edvard Kocbek: *Tovarišija*, Založba Obzorja, Maribor 1967, str. 30.
- 23 Prav tam, str. 210–212.
- 24 Prav tam, str. 214–215.
- 25 Prav tam, str. 50–51.
- 26 Prav tam, str. 29.
- 27 Edvard Kocbek: *Listina*, Slovenska matica, Ljubljana 1967, str. 196.
- 28 Edvard Kocbek: *Tovarišija*, Založba Obzorja, Maribor 1967, str. 165.
- 29 Edvard Kocbek: Kaj je svoboda, v: *Osvobodilni spisi* II, Društvo 2000, Ljubljana 1993, str. 484.
- 30 Edvard Kocbek: Govor mladini ob 3. kongresu OF, v: *Osvobodilni spisi* II, Društvo 2000, Ljubljana 1993, str. 480.
- 31 Edvard Kocbek: Govor v CK KP Slovenije, v: *Osvobodilni spisi* II, Društvo 2000, Ljubljana 1993, str. 330–331.
- 32 Prav tam, str. 331.
- 33 Prav tam, str. 340–341.
- 34 Prav tam, str. 342.
- 35 Prav tam, str. 341.
- 36 Edvard Kocbek: *Osvobodilni spisi* II, Društvo 2000, Ljubljana 1993, str. 523–525.
- 37 Edvard Kocbek: *Dnevnik 1951–52*, Ljubljana 1987, str. 214.
- 38 Edvard Kocbek: *Tovarišija*, Založba Obzorja, Maribor 1967, str. 363.

BOJAN GODEŠA

tone fajfar in njegov pogled na osvobodilno fronto

Tone Fajfar - Gašper, eden predvojnih vodilnih delavcev v Jugoslovanski strokovni zvezi, je bil zastopnik katoliške skupine v Izvršnem odboru Osvobodilne fronte od vsega začetka, vendar je bil vedno v senci Edvarda Kocbeka, drugega zastopnika katoličanov v Osvobodilni fronti, ki so mu vsi politični dejavniki priznavali osrednje mesto med zavezniki komunistov. Fajfarjevo mnenje o Osvobodilni fronti se je tako vseskozi nekoliko zapostavljalo, čeprav je imel izviren pogled nanjo. K takemu stanju je precej prispeval tudi sam, ko se je v povojnem času ob različnih priložnostih (npr. ob Kocbekovi aferi 1952) vedno postavil na stran oblasti in se poistovetil s povojnimi razlagami njenih predstavnikov, četudi je pri tem moral v precejšnji meri prilagoditi svoje medvojne poglede. Hkrati pa povojni čas nasploh ni bil preveč naklonjen poudarjanju različnih gledanj. Vsi omenjeni razlogi so prispevali k temu, da so bili Fajfarjevi izvirni medvojni pogledi na Osvobodilno fronto nekako zapostavljeni.

Fajfarjevi pogledi na Osvobodilno fronto so bili tesno povezani z njegovim razumevanjem vloge organizacije Delavska enotnost, ustanovljene jeseni 1942, ki je združevala delavski del katoliške skupine v OF s Komunistično partijo Slovenije na ožjih razrednih temeljih. Čeprav je prišla pobuda za organiziranje Delavske enotnosti iz vrst KPS, so njeno izpeljavo prepustili Fajfarju, tako da se je celotne akcije okoli ustanavljanja delavske organizacije oprijelo kar ime »Gašperjev projekt«.

Tone Fajfar, predvojni krščanskosocialistični sindikalist in član Izvršnega odbora OF, je izdelal načrt povojne ureditve sindikatov in delavskega vprašanja nasploh ter ga strnil v brošuro z naslovom *Smernice socialne politike v bodoči Sloveniji*.¹ V svojih spominih Fajfar navaja, da je pisanje brošure zaključil 2. oktobra 1944.² Sodeč po njegovem zapisu, je bil namen tega sestavka naslednji: »S tem referatom sem hotel na kratko nakazati glavne probleme

socialne politike, ki jih bomo morali reševati s prevzemom oblasti. Referat je mišljen kot predloga, na podlagi katere je mogoče razviti diskusijo o vseh teh vprašanjih. Zato naj vsak poda v vseh vprašanjih svoje morebitno ločeno mnenje, da si tako v najkrajšem času napravimo enoten načrt vsaj za delo v prvih mesecih popolnega osvobojenja.«³ Fajfar je pri utemeljitvi vloge Delavske enotnosti izhajal iz predvojnih razmer: »Kljub temu, da strokovne organizacije niso bile močne in da so bile vrh tega ločene po različnih ideoloških smereh, so vendarle predstavljale najjače legalno borbena sredstva delavskega razreda. Osvobodilna borba je končala s škodljivo razcepljenostjo ter ustvarila edinstveno priložnost za ustvaritev enotnosti vsega slovenskega delavstva. Delavska enotnost, ki dobiva tudi zunanjo organizacijsko obliko, je okolnost, s katero moramo pri urejevanju sindikalnih vprašanj v bodoče na prvem mestu računati. »Delavska enotnost« je razredna organizacija slovenskega delavstva, kot organizacija je predstavnik delavskega razreda na vseh področjih javnega življenja. V svojem okviru organizira strokovne organizacije za vse delavske stroke. V sklopu DE bodo ustvarjeni tudi sindikati nameščenstva.«⁴ V nadaljevanju je Fajfar pojasnil, kako si predstavlja delovanje in vlogo Delavske enotnosti: »Poleg sindikalne linije se organizira povsod tudi organizacija »DE«, počenši od okrajev navzgor. Odbor DE v vsakem okraju sestavljajo predsedniki in tajniki vseh v okraju se nahajajočih skupin (podružnic) strokovnih organizacij. Odbor okrožne DE sestavljajo vsi predsedniki in tajniki okrajnih organizacij DE, glavni odbor pa vsi okrožni tajniki in predsedniki skupno z delavci, ki so se vodilno udeležili osvobodilne borbe. Medtem, ko bo delo strokovnih organizacij omejeno na sindikalno področje, bo organizacija DE z vsemi odbori in kot celota funkcionirala kot razredni predstavnik delavstva v odnosu do oblasti in drugih narodnih slojev.«⁵ Njene naloge naj bi bile naslednje: »1. zastopa interese delavstva kot celote, 2. vzgaja delavstvo v pravem političnem in razrednem duhu, 3. s svojo pobudo skrbi za čim močnejše ustvarjalno sodelovanje delavstva pri izgradnji narodnega gospodarstva, 4. predhodno odloča o vseh ukrepih oblasti, ki zadevajo delavstvo. Oblast ji je dolžna vse nameravane ukrepe predložiti v mnenje, 5. kot celota in vsaka organizacija posebej je sestavni del OF.«⁶ Glede delavskega tiska je Fajfar predlagal, da bi list *Delavska enotnost* postal splošno tedensko glasilo, ki bi dajalo politično in borbena razredna smer. Kmalu pa bi bilo treba ustanoviti še posebno glasilo za sindikate, ki naj bi obravnavalo samo strokovno problematiko.⁷

V brošuri so tako strnjeno prikazani pogledi krščanskih socialistov oziroma njihovega delavskega krila, izhajajočega iz predvojne Jugoslovanske stro-

kovne zveze, kako si predstavljajo vlogo Delavske enotnosti in novih sindikatov v bodoči ureditvi.

Vendar so na seji Izvršnega odbora Osvobodilne fronte zavrnili Fajfarjev predlog, tako da po vojni ni prišlo do uresničitve njegove zamisli.⁸ Iz dokumenta je povsem jasno razvidno, da naj bi, po Fajfarjevih medvojnih pogledih, Delavska enotnost dejansko postala politični predstavnik celotnega slovenskega delavstva. Fajfarjev koncept Delavske enotnosti je bil pravzaprav istoveten s Kocbekovim pogledom na Osvobodilno fronto, izoblikovanem januarja 1943 v okrožnici št. 6 krščanskosocialistične skupine, le da slovenskega naroda ni zajemal kot celoto, temveč je bil omejen le na slovensko delavstvo. Pokazalo se je, da so bili krščanski socialisti, ne glede na to, kateremu delu so pripadali, postavljeni pred odločitev, kako zadržati svojo samobitnost, ne da bi se pri tem razvili v posebno stranko. Zato so vse do konca vojne, torej tudi po podpisu Dolomitske izjave, iskali nadomestilo za manjko lastne stranke v nadstrankarskih pluralnih organizacijah, kot sta bili Osvobodilna fronta (Edvard Kocbek) in Delavska enotnost (Tone Fajfar), znotraj katerih naj bi zadržali svojo nazorsko posebnost in možnost nadaljnega delovanja.

Opombe:

- 1 ARS, dislocirana enota I (bivši zgodovinski arhiv Centralnega komiteja ZKS. Odslej ARS I), fond KPS 1941–1945, a. e. 338.
- 2 Tone Fajfar: *Odločitev. Spomini in partizanski dnevnik*, druga, dopolnjena izdaja, Borec, Ljubljana 1981, str. 512.
- 3 ARS I, fond KPS 1941–1945, a. e. 338.
- 4 Prav tam.
- 5 Prav tam.
- 6 Prav tam.
- 7 Prav tam.
- 8 ARS I, fond KPS 1941–1945, f. 23, a. e. 2363. Pismo Centralnega komiteja KPS dne 28. oktobra 1944 Francu Leskošku - Luki.

MARJAN ŽNIDARIČ **FRANC ROZMAN – STANE: VOJAK IN ČLOVEK**

O vodilnih možeh slovenskega osvobodilnega boja je bilo doslej že veliko napisanega. Tudi o Francu Rozmanu – Stanetu. Zato bi bilo preambiciozno od tega kratkega zapisa pričakovati kaj bistveno novega. Iz dosedanjega vedenja o življenju in delu tega pomembnega partizanskega komandanta bom skušal izluščiti samo nekaj poudarkov, ki naj ponazorijo njegovo vojaško in človeško veličino.

Franc Rozman – Stane sodi med največje osebnosti slovenskega osvobodilnega boja. Tako oceno nam dovoljuje več pokazateljev, zlasti pa njegov prispevek k oblikovanju izvirne strategije in taktike upora in boja proti okupatorjem. Že samo dejstvo, da je od štirih komandantov Slovenske partizanske vojske (poleg njega še Franc Leskošek – Luka, Ivan Maček – Matija in Dušan Kveder – Tomaž) poveljeval najdlje, kljub tragični in nenadni smrti v začetku novembra 1944, dokazuje, da je bil pravi človek za tako odgovorno in pomembno vlogo. Bil je drugačen od drugih. Vsi pričevalci, ki govorijo ali pišejo o njem, se ga spominjajo kot izrednega človeka, z osebnostnimi lastnostmi, ki so enako prevzele preprostega človeka kot izobraženca. Vsi se ga spominjajo predvsem kot človeka z izjemno sposobnostjo logičnega in racionalnega razmišljanja, objektivne presoje trenutnega položaja, navdušujoče hladnokrvnosti, predvsem pa kot preprostega in neposrednega v komuniciranju z borci.

Linka Ksela ga je v začetku novembra 1942, ko je prišel v taborišče Pohorskega bataljona na Skrivnem hribu na Pohorju, takole doživela: »Tedad je nekdo nenadoma vzkliknil, »Stane prihaja!« Vsi smo na mah utihnili in se obrnili v smer, od koder so prihajali komandant Stane, komandant bataljona Gropa, politkomisar bataljona Rajko in stari Šarh. Ta si je zadovoljno gladil svojo sivo brado. Medtem je bil Stane že med nami. Toda to ni bil človek visoke, plečate postave, temveč majhen mož, ukrivljenih nog, ozkega obraza, ki ga je podaljševala kozja bradica. Oblečen je bil v sivo vojaško uniformo,

obšito s kožnimi zaplatami. Nosil je partizansko čepico, na kateri se je bleščala peterokraka zvezda s srpom in kladivom. Čez ramena mu je visela ruska brzostrelka z okroglim šaržerjem. Ko je podal vsakemu borcu svojo drobno, a jekleno roko, jo je stisnil v topel, a iskren pozdrav. Majhne oči so ostro prodirale izpod košatih obrvi globoko v dušo, na ustih mu je ležal prijazen nasmeš. To je bil torej slavni komandant, o katerem smo že tolikokrat slišali. Spraševal nas je vsevprek, zanimala ga je vsaka najmanjša podrobnost. Pa tudi veselo se je smejal in šalil ..., a nato je govoril on – Stane. Bil je kratek, jedrnat. Ob njegovih besedah se je začrtala na obrazih borcev predanost in prešinjala jih je tista borbenost, ki jih je pozneje vodila skozi vse težke pohode na Pohorju, vse do njihovega junaškega in tragičnega konca.«

Da je bil Stane res neustrašen in hladnokrven, se je pokazalo že čez par dni v spopadu z Nemci na Mislinjskem sedlu. Borci se spominjajo, kako je nad njihovimi glavami nenadoma pričel streljati nemški mitraljezec, da so krogle klatile drobne vejice z dreves nad njimi in da so tedaj prestrašeno poskakali v kritje. Stane, ki je stal pokonci, z roko v žepu, pa niti te ni potegnil iz žepa, ampak je samo zamahnil z drugo roko in dejal omalovažujoče: »Previsoko!« Stanetov vzgled je silovito vplival na borce. Takih in podobnih primerov njegove hladnokrvnosti in hrabrosti je bilo še veliko.

Kaj je pravzaprav vplivalo na značaj Franca Rozmana, da je bil toliko drugačen od večine drugih?

V prvi vrsti je to bilo njegovo otroštvo, ki ga je preživel v pomanjkanju in negotovosti, saj je, komaj trileten, izgubil očeta (v prvi svetovni vojni v Rusiji) in se nato zaradi razpada družine kot hlapec potikal pri tujih ljudeh, kjer je spoznal vso bedo in brezpravnost malega človeka, in že takrat sta ojekleneli njegova vztrajnost in trma. Preden se je podal na veliko življenjsko šolo v svet, so na Rozmana usodno vplivali trije možje, ki so iz mladega Franca naredili človeka z neupogljivo hrbtenico, človeka, ki ve, kaj je krivica, in zna ločiti dobro od slabega oziroma poštenje od nepoštenja. To je bil najprej nadučitelj Macarol v Zgornjih Pirničah, ki je kot Primorec vzgajal otroke v narodnozavednem duhu in v nenaklonjenosti fašizmu. Veliko pa se je mladi Rozman naučil od svojega varuha in uglednega moža Tineta Rožanca, ki mu je v pravem pomenu besede nadomeščal očeta, in v drugi polovici dvajsetih let še od pekovskega mojstra Cimpermana v Ljubljani, pri katerem se je izučil obrti. Že v tistih letih je prek Rožanca spoznal veliko ljudi, ki so delovali v delavskem gibanju. Njegova velika in v tistem času še neuresničljiva želja pa je bil vojaški poklic.

Prelomna in največja življenjska šola za Franca Rozmana je zato bila Španija. Sodelovanje v španski državljanski vojni ga je oborožilo z izkušnjami in

z vojaškim znanjem. V razmeroma kratkem času so prav izbruhnile na dan njegove, do takrat pritajene vojaške sposobnosti in talent. Čeprav ni imel nobene vojaške predizobrazbe (tudi služenje v kraljevi jugoslovanski vojski je prebil med peki, a je kljub temu vojaštvo zaključil s činom kaplarja) ne znala španščine, je bil zelo učljiv in uspešen v podoficirski šoli v Jarami. Prirojen inteligenca, vztrajnost ter želja po vojaških znanjih (izobrazbi) so mu pomagali čez vse ovire. Postal je celo kapetan Španske republikanske vojske. Takrat je spoznal fašizem v vsej njegovi uničevalni moči.

Zato tudi ni presenetljivo, da mu je vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja takoj po vrnitvi v Slovenijo poleti 1941 zaupalo težke in odgovorne naloge na vojaškem področju – organiziranje štajerskega partizanstva, ki se je rojevalo v precej drugačnih okoliščinah kot partizanske enote v takratni Ljubljanski pokrajini. Rozman je nato ostal usodno povezan s štajerskimi partizani vse do 13. julija 1943, ko je postal komandant Glavnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije. Bil je komandant Štajerskega bataljona jeseni 1941, spomnimo se ga spomladi 1942 na Dolenjskem – zopet kot komandanta Štajerskega bataljona, nato kot komandanta II. grupe odredov in njene legendarne poti prek Gorenjske in Koroške na Štajersko, bil je komandant IV. operativne cone, neprestano v neposrednem stiku z enotami in borci, enako prijazen in tovariški do poveljniškega kadra in borcev. Bil je človek motivacije. Njegove osebne lastnosti – neposrednost, tovarištvo, pogum, umirjenost, iniciativnost ter skromnost – so ga naredile za ljudskega komandanta, kateremu so borci brezmejno zaupali. Resnično je postal legenda še za časa življenja, za borce je bil zgolj in samo – komandant Stane.

Tako ga opisujejo tudi borke in borci ter njegovi tedanji sodelavci. Kronisti njegovega življenja (npr. Mile Pavlin, Lado Ambrožič – Novljan, Vinko Blatnik, Anton Bebler in drugi) ga označujejo kot človeka akcije, velikih organizacijskih sposobnosti, redkobesednega, a preudarnega, z visoko moralo, kot komandanta, ki ni maral pisarije in teoretiziranja, hkrati pa je želel biti seznanjen z vsemi dogajanji na bojiščih v Sloveniji in v svetu.

Rozmanova veličina je tudi v tem, da je takoj po vrnitvi v domovino dočimel različnost okupacijskih sistemov posameznih okupatorjev na Slovenskem in njihovih potujočevalnih metod ter takoj uvidel, da odpora oziroma partizanstva ne bo moč širiti po enem vzorcu v vseh slovenskih pokrajinah. To spoznanje je pozneje tudi omogočilo zavidljivo kohezivnost slovenskega odpora od Primorja do Prekmurja, čeprav so bile povezave med posameznimi okupacijskimi območji velikokrat močno zrahljane ali celo onemogočene. Ravno tako je Rozman zelo zgodaj spoznal velik pomen političnega dela OF

na terenu, zato je sposobne in celo vodilne vojaške poveljnike pogosto dodeljeval terenskim organizacijam OF. Na ta način je moč narodnoosvobodilnega boja dobesedno zakoreninil med ljudstvom, s tem pa omogočil preživetje partizanskih enot tudi v najbolj neprijaznih in surovih zimskih razmerah. Ljudje so kljub strahu pred okupatorjem (zaradi groženj) vedeli, da so partizani njihova vojska.

Rozmanove izkušnje iz španske državljanske vojne, ki jih večina ostalih slovenskih partizanskih komandantov ni imela, so bile zelo dragocene. Poleg tega je imel še sposobnost, da je znanja in izkušnje iz Španije znal zelo praktično in uspešno prenesti v slovenske razmere. Zato na bojišču ni nikoli iskal šablonskih rešitev, ampak se je vedno ravnal po razmerah na terenu oziroma primerno okoliščinam. Tako je bilo na primer 4. decembra 1942 v spopadu Pohorskega bataljona z Nemci pod Planinko na Pohorju, ko je med vračanjem iz Slovenj Gradca napadel Nemce v hrbet in pri tem nekaj svojih spremeljevalcev razporedil tako, da se je Nemcem zdelo, da jih napada večja četa.

General Jaka Avšič je v zborniku *Komandant Stane* zelo natančno in celovito orisal Rozmanov vojaški oziroma poveljniški lik ter analiziral način njegovega poveljevanja. Med drugim je zapisal: »Stane je prišel v NOV že kot izkušen poveljnik, s slovesom hrabrega vojaka. Borci so čutili njegove sposobnosti in moč osebnosti. Trajna pridnost, trdna volja in nepopustljivost so namnožili v njem izkušnje in izžarevali voljo, ki je prodirala v duše borcev. Odločne kretnje in izrazi besed sicer po rasti majhnega moža so velevali brez-pogojno izvršitev. Radost nas je prežemala, ko smo se prepričali o vsesplošni voljnosti in pripravljenosti borcev, da bodo izpolnjevali Stanetova povelja.«

Ena največjih Rozmanovih vrlin, ki krasi samo velike vojaške poveljnike, je bila sposobnost predvidevanja. Zanj je potrebno veliko faktografskega in miselnega znanja, ki vključuje vse dejavnike, ki bodo sovražnika pripeljali v stanje, da bo moral kapitulirati. Rozman velja tudi za velikega vojaškega učitelja in vzgojitelja cele generacije slovenskih partizanskih častnikov ter poveljnikov, lahko bi celo rekli, da velja za ustanovitelja prve slovenske oficirske šole v prvi partizanski zimi na Pugledu in Kremenjaku.

Z rastjo partizanskega vojaškega delovanja so rasle tudi Rozmanove poveljniške sposobnosti, ki so slonele na praktičnem znanju in prirojenem občutku za strategijo in taktiko partizanskega bojevanja. V času njegovega vodenja je Slovenska partizanska vojska v zelo težkih in po posameznih slovenskih pokrajinah različnih okoliščinah prerasla prek brigad, divizij in korpusov v močno in razmeroma samostojno udarno pest (Rozman je maja 1944 podpisal ukaz o slovenskem poveljevanju in rabi slovenščine v NOV Slovenije, v

resnici pa je bila slovenščina v NOV in PO Slovenije v rabi že od samega začetka!), ki ni bila zanemarljiv člen v skupnem boju proti nacizmu in fašizmu.

Da je bil Franc Rozman – Stane ena ključnih osebnosti slovenskega osvobodilnega boja, se vidi iz besed Borisa Kidriča na Rozmanovem pogrebu, ko je med drugim dejal: »Poslali smo te na Štajersko, poslali smo te v zimo, v mraz, poslali smo te v najgostejšo mrežo sovražnih postojank, v najhujši sovražnikov teror, poslali smo te, da okupatorju dokažeš neuničljivost in nepremagljivost oborožene partizanske borbe ..., pod tvojo komando so naše enote prerasle v regularno vojsko, pod tvojo komando so se pripravile na svoje končne in odločilne borbe.«

Franc Rozman je bil eden tistih iz vodstva slovenskega osvobodilnega boja, ki so predvsem s svojim osebnim vzgledom največ pripomogli k velikemu ugledu slovenskega odporniškega gibanja, ki ga je to imelo v krogih protihitlerjevske koalicije med drugo svetovno vojno. Rozmanu ni šlo zgolj in samo za vojaške uspehe, v enaki meri mu je šlo tudi za moralno, etično plat odpora, za odnos do ljudi, ki so bojevali odločilni boj za obstanek slovenskega naroda.

Literatura:

- *Franc Rozman – Stane*, Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor, škatla 276.
- *Komandant Stane* (zbornik). Ljubljana 1977.
- Vinko Blatnik: *Komandant Stane*. Ljubljana 1999.
- Lado Ambrožič – Novljan: *Po čem je zmaga*. Maribor 1988.
- *Enciklopedija Slovenije*, knj. 10. Ljubljana 1996.
- *Narodni heroji Jugoslavije*. Beograd 1975.
- France Filipič: *Pohorski bataljon*. Ljubljana 1975.

RAZPRAVA

OF
MM

VILJEM MERHAR

V svoji razpravi o upoštevanju ekonomskih doktrin pri vrednotenju zgodovinskih dejstev bom osvetlil Kidričevo kritiko totalno-planske socialistične etatizacije in spregovoril o liberalistični deformaciji konvergence ekonomskih sistemov.

Razmere gospodarjenja med dvema svetovnima vojnima so vplivale tudi na razvoj ekonomskih doktrin, ki jih moramo upoštevati pri proučevanju ekonomskih dejstev. To velja še posebej za veliko gospodarsko krizo v letih 1929–1933. S to krizo se namreč povezuje kriza kapitalizma kot gospodarskega sistema. Sistemska kriza je nosilec državne ekonomske politike zastavila alternativno vprašanje:

- a) Ali naj se ob veljavnih načelih po prvi svetovni vojni uveljavljenega liberalističnega gospodarjenja, ki jih opredeljuje A. Smithova »nevidna roka«, čaka, da bodo ekonomske zakonitosti samodejno poskrbele za izhode iz gospodarske krize – za ponovno oživitev gospodarstva in s tem zaposlitev nezaposlenih produkcijskih dejavnikov, ali pa
- b) naj se s poudarjeno ekonomsko vlogo države v procesih družbene reprodukcije poskrbi za bolj popolno zaposlenost vseh produkcijskih dejavnikov v gospodarsko najrazvitejših kapitalističnih državah.

V tedanjih najrazvitejših kapitalističnih državah, ki so že dosegle stopnjo monopolnega kapitalizma, so se tudi zaradi praktičnih zgledov iz Sovjetske zveze kot prve države s socialistično etatizacijo, ki je velika gospodarska kriza ni prizadela, odločili za drugo možnost – kapitalistično etatizacijo, za poudarjeno ekonomsko vlogo države v procesih družbene reprodukcije.

Gre za javna dela, ki jih je s centralizacijo presežne vrednosti v državnih proračunih in z njeno investicijsko potrošnjo, motivirano z uporabno vrednostjo, posredovala država, da bi se s pomnoženimi ekonomskimi učinki tako izoblikovanih proračunskih izdatkov za naložbe povečevala narodno-gospodarski dohodek in zaposlovanje produkcijskih dejavnikov v najrazvitejših kapitalističnih državah, ki jih je gospodarska kriza tudi najbolj prizadela.

Gospodarsko prakso državnega poseganja v procese družbene reprodukcije je leta 1936 teoretično, s *Splošno teorijo zaposlenosti, obresti in denarja*, utemeljil angleški ekonomski teoretik kapitalistične etatizacije ali državnega kapitalizma J. M. Keynes. V njej se je obrnil proti klasičnemu liberalističnemu modelu ekonomskega mišljenja, ki je s predpostavko o Sayevem zakonu trga računal na avtomatizem pri doseganju polne zaposlenosti kapitalističnega gospodarstva. S tem se je Keynes približal teoretičnim pogledom K. Marxa, ki so prav tako izhajali iz zavračanja Sayevega zakona trga, ki se je v meščanski ekonomski doktrini zaradi neupoštevanja Marxove ekonomske teorije ohranil kot stoletni tabu.

Sayev zakon trga je klasična politična ekonomija, ki se je najpopolneje izrazila z ekonomsko teorijo D. Ricarda in se jo je nekritično predpostavljalo, čeprav je praksa čedalje manj potrejevala tak zakon trga. Zaradi tega so bile po liberalistični, klasični meščanski politični ekonomiji dopustne le delne, ne pa splošne gospodarske krize. Delne krize naj bi sproti odpravljali tržni mehanizem, so poudarjali klasični ekonomisti, ki so teoretično utemeljevali ekonomski liberalizem, tj. vlogo države le kot »nočnega čuvaja« kapitalistične lastnine nad produkcijskimi sredstvi.

S Keynesovo teoretično rešitvijo se je torej zavračal Sayev zakon trga, s čimer se je predpostavljena uravnotežena polna zaposlenost produkcijskih dejavnikov nadomestila z uravnoteženimi stanji v gospodarstvu, ki praviloma niso bila stanja polne zaposlenosti, saj se enostranske prodaje enih gospodarskih subjektov, ki jim ne sledijo drugi, ne usklajujejo več samodejno z enostranskimi nakupi drugih. Na ta način izoblikovano družbeno varčevanje se namreč ne usklajuje več z družbenimi naložbami, potrebnimi za polno zaposlitev produkcijskih dejavnikov, ampak se naložbe usklajujejo na ravni, ki praviloma ne doseže polne zaposlenosti kapitalističnega gospodarstva. S tem je opredeljen izpad družbenega učinkovitega povpraševanja, ki ga je treba odpraviti z državnim posredovanjem, in to ali z državnimi neposrednimi naložbami ali z nižjo obrestno mero posredno spodbujenimi naložbami ali s transfernimi plačili oziroma s kombinacijo enih in drugih državnih proračunskih izdatkov.

Za to ekonomsko vlogo se mora usposobiti država, ki mora poseči v družbene reprodukcijske procese s ciljem popolnejšega zaposlovanja vseh razpoložljivih produkcijskih dejavnikov. Skratka, potrebno je državno posredovanje v procese družbene reprodukcije.

Zavestni posegi države v družbeno-reprodukcijske procese seveda niso nič drugega kot elementi novega v starem. Z njimi razumemo planiranje, ki

ga je treba vgraditi v ekonomski sistem. Vgraditev planskih elementov v ekonomski sistem pa je mogoča le s posredovanjem države. Z državnim posredovanjem v reprodukcijske procese je v najrazvitejših kapitalističnih državah prišlo do mešanih tržno-planskih ekonomskih sistemov. Prišlo je do kapitalistične etatizacije, ki je s svojo zaposlitveno politiko vplivala na oblikovanje države blaginje.

Državo blaginje so pričakovali tudi narodi, ki so se v drugi svetovni vojni borili proti fašistično-nacističnim deformacijam kapitalistične etatizacije, ki se je sprevrgla v nedemokratične in diktatorske načine vladanja. Prav te oblike vladanja je bilo treba preseči po vojni. To so pričakovali in obljubljali tudi nosilci protifašističnega oziroma protinacističnega boja.

Za uresničevanje teh pričakovanj in obljub, ki naj institucionalizirajo državo blaginje, sta se po drugi svetovni vojni ponudili dve možni rešitvi:

- a) socialistična etatizacija z osebno in državno lastnino ter z naravnim, totalno-planskim gospodarstvom,
- b) kapitalistična etatizacija z lastninskim pluralizmom, razvitem v kapitalizmu, in s tržno-planskim gospodarstvom ter z državo blaginje na tem temelju.

Eno od teh oblik etatizacije gospodarstva sprejmejo – glede na odločujoče politične sile, njihovo indoktriniranost in organiziranost – vse države na svetu. Pri sprejemanju oblike etatizacije za posamezno državo je potrebno ugotoviti, da se s socialistično etatizacijo, ki se je bolj uveljavljala v razmerah manj razvitih produktivnih sil dela, povezujejo tudi zapozneli procesi prvotne akumulacije kapitala, ki so se v najrazvitejših kapitalističnih državah zaključili že z liberalnim kapitalizmom.

S tema razlikama med navedenima oblikama etatizacije se pojasnjujejo tudi razlike med mehanizmi reševanja vsakokratnih družbenih reprodukcijskih problemov. Socialistične etatizacije vztrajajo na pretežno administrativnih sredstvih ekonomske politike in na naravnem totalno-planskem načinu reševanja produkcijskih problemov, in to kljub njegovi čedalje večji neučinkovitosti, ki je vodila v administrativno-centralistično birokratizacijo javnega življenja, v stalinizem. Kapitalistična etatizacija pa je ohranjala mešano tržno-plansko obliko reševanja produkcijskih problemov s pretežno ekonomskimi sredstvi ekonomske politike.

O upravičenosti socialistične etatizacije s totalno-planskim mehanizmom so pri nas začeli kritično razpravljati po znamenitem sporu z Informacijskim

birojem komunističnih partij, po letu 1948. Pri tem je treba opozoriti na Kidričevo kritiko totalnega centralističnega planskega gospodarjenja in na njegov teoretični prispevek. Po B. Kidriču je administrativno-centralistični planski ekonomski sistem lahko le začasna oblika gospodarjenja. To pa zato, ker se v procesih graditve socializma, ki naj bi ga omogočila socialistična etatizacija, ne odpravlja blagovne produkcije, ampak se jo ohranja, kar pomeni, da se ohranjajo tudi njeni koordinacijski mehanizmi, tj. trg z vsemi njegovimi zakonitostmi. S tem teoretičnim spoznanjem je bilo treba uskladiti ekonomski sistem, ki naj planskemu elementu doda še tržnega, s čimer naj se tudi v socialističnih etatizacijah izoblikujejo mešani plansko-tržni ekonomski sistemi. To je bilo temeljno teoretično spoznanje novega ekonomskega sistema, ki ga je leta 1949 izvirno teoretično utemeljil B. Kidrič. S to utemeljitvijo pa je mogoča tudi konvergenca ekonomskih sistemov, ki jo je zagovarjal in predvidel ameriški institucionalist J. K. Galbraith. Toda njegova napoved se ni uresničila, ker je prišlo do teoretičnega zloma obeh oblik etatizacije.

S teoretičnim zlomom kapitalistične in socialistične etatizacije gospodarstva v 70. in 90. letih minulega stoletja se je želelo odpraviti tudi zaposlitvene prednosti obeh oblik etatizacije, saj se ju je, žal, želelo nadomestiti z neoliberalistično ekonomsko filozofijo – s sodobnim monetarizmom, reaganomiko in thatcherizmom, in sicer ne glede na to, da z neoliberalistično ekonomsko filozofijo, ki se vrača k Smithovi »nevidni roki«, ni več usklajena tržna struktura najrazvitejših kapitalističnih držav. Ta namreč ni več prosto konkurenčna, kakor jo predpostavlja ekonomski liberalizem, ampak je omejeno konkurenčna, je oligopolna in monopolna. Celo več: v gospodarsko najrazvitejših kapitalističnih državah so se s procesi zakonite koncentracije in centralizacije kapitala izoblikovale zrele kapitalistične korporacije, ki kot večnacionalna podjetja postajajo enote podjetniškega planiranja in poslujejo na globalnem trgu. Ta dejstva v gospodarsko najrazvitejših kapitalističnih državah sploh niso skladna s prosto konkurenco, kakršno predpostavlja ekonomski liberalizem.

Zaradi težnje po globalnem poslovanju kapitalističnih večnacionalnih podjetij, ki so hkrati temeljne enote podjetniškega planiranja, se sedaj tako deformirani neoliberalizem enostransko priporoča le državam v razvoju in tako imenovanim tranzicijskim državam.

Enostranske neoliberalistične zahteve gospodarsko najrazvitejših držav in njihovih večnacionalnih korporacij za dežele v razvoju in tranzicijske države se nanašajo na zagotavljanje prostega gibanja oziroma selitve kapitala ter na spoštovanje in sankcioniranje intelektualne ter industrijske lastnine.

Delovna sila gospodarsko manj razvitih držav naj se namreč ne bi več pretežno selila h kapitalu, ampak naj bi se profitno motivirani kapital gospodarsko najrazvitejših držav selil k cenejši delovni sili. To je prva neoliberalistična zahteva gospodarsko najrazvitejših kapitalističnih držav, ki jo uresničujejo v območjih sveta z razmeroma zaostalimi produktivnimi silami dela. Vzporedno s to zahtevo je treba uresničiti tudi drugo, in sicer pravno varstvo intelektualne in industrijske lastnine, ki jo gospodarsko najrazvitejše države nudijo gospodarsko manj razvitim državam s ceneno delovno silo. Te države naj na temelju uvoženega tujega kapitala uresničujejo produkcijo kapitalističnih multinacionalk kot temeljnih enot planiranja.

S tem poslovanjem večnacionalnih korporacij se družbena delitev dela pretvarja v tehnično, ki je *ex ante* plansko obvladljiva prek central multinacionalk, tržne cene pa se spreminjajo v transferne, ki omogočajo prelivanje dohodka oziroma dodatne vrednosti z ekonomskega obrobja – iz držav v razvoju in tranzicijskih držav – k večnacionalnim podjetjem v gospodarsko najrazvitejših državah. K tem podjetjem naj se seli tudi najkakovostnejša delovna sila z ekonomskega obrobja, da bo sodelovala pri ustvarjanju inovacijskih dosežkov, ki jih bodo z recepturami uresničevale enote tehnične delitve dela po svetu. Te enote pa naj se čedalje bolj organizacijsko in plansko povezujejo s sodobnim načinom produkcije v pravem času (*just in time*).

Tako organizirana in načrtovana produkcija sodobnih večnacionalnih podjetij po enotah tehnične delitve dela v deželah v razvoju in tranzicijskih državah usmerja države gostiteljice tujega kapitala tudi v neomerkantilistično logiko gospodarskega razvoja, ki je nesprejemljiva za gospodarsko nerazvita območja sveta. Gre za usmeritev, ki uresničuje profitni motiv pretežno le z realizacijo blaga na globalnem, tujem trgu in ne hkrati tudi na regionalnem, domačem trgu. Ta usmeritev pa je čedalje protislovnejša. Pogoji produkcije profita s ceneno delovno silo se namreč vedno bolj upirajo pogojem realizacije profita na globalnem trgu. To razvojno protislovje, ki je v ozadju sodobnih finančnih kriz, kliče po premagovanju sodobnega neoliberalističnega profitnega motiva gospodarjenja oziroma neoliberalistične globalizacije gospodarstva na globalni ravni.

Na ta način so opredeljena tudi sodobna protiglobalizacijska gibanja, a so za zdaj še ideološko zmedena, ker zaradi prevladujočega neoliberalizma še nimajo ustreznega znanstvenega pojasnila in podpore.

Znanstveno pojasnilo in teoretično podporo za reševanje sodobnih protislovij neoliberalistične in s tem neomerkantilistične globalizacije gospodarstva je mogoče izraziti prav s teorijami, ki so utemeljevale mešane plansko-

tržne oziroma tržno-planske gospodarske sisteme, tj. s sedaj opuščeno socialistično oziroma kapitalistično etatizacijo gospodarstva in njuno teoretično osmislitvijo. Obe etatizaciji sta namreč poudarjali vlogo države v gospodarstvu in sta v središče teoretičnega pojasnjevanja procesov v družbeni reprodukciji postavili dohodek in dohodkovni motiv gospodarjenja, s katerima sta nadomestili liberalistično poudarjeni profit in profitni motiv.

Teoretični utemeljitelj kapitalistične etatizacije J. M. Keynes je izhajal iz dohodka in njegove produkcijske in neprodukcijske potrošnje ($Y = C + I$). Teoretični utemeljitelj socialistične etatizacije B. Kidrič pa je, ko je spoznal, da se v procesih graditve socializma še ohranja blagovna produkcija, prav tako izhajal iz dohodka in njegove razdelitve na plače (P) in na akumulacijo in fonde (AF). Takšna delitev dohodka omogoča neprodukcijsko ($P + F$) in produkcijsko (A) potrošnjo, torej velja $D = P + AF$. To poudarjanje dohodka in njegove delitve pri Keynesu in Kidriču je vzpodbujalo njegovo maksimizacijo. Z njo naj bi se maksimirali obe obliki potrošnje – neprodukcijska in produkcijska. Razdelitev dohodka na neprodukcijsko in produkcijsko potrošnjo je spodbujala stopnjo presežnega produkta, ki jo je Kidrič opredelil s stopnjo akumulacije in skladov (AF/P), Keynes pa z investicijsko stopnjo (I/C), z razmerjem med presežnim in potrebnim produktom. To razmerje seveda ni dano vnaprej, kot je to v primeru profita z mezdami, ampak je dano posledično, z vsakokratnimi produkcijskimi in s tem potrošniškimi možnostmi družbe.

S Keynesovo in Kidričevo rešitvijo se zato premaguje poslednji vzrok kriz v kapitalističnem gospodarstvu – proletarsko stanje širokih ljudskih množic. Potrošnja teh množic se z maksimizacijo dohodka lahko povečuje sočasno z rastočimi dohodki, zato naj se v procesih gospodarjenja dohodki maksimirajo. S tem se hkrati premaguje mezdna narava delovne sile, ki je spodbujala kapitalistično maksimizacijo profita in je vodila v podoptimalno izrabljanje produkcijskih dejavnikov in s tem v družbeno nesprejemljivo razliko med dejanskim in možnim družbenim produktom. Nakazano razliko je treba aktivirati prav z maksimizacijo dohodka, ker se z njo omogoča kakovostnejše in bogatejše zadovoljevanje potreb, in to ob hkratnem manj protislovnem povežovanju družbene produkcije z družbeno potrošnjo in s tem z družbenimi potrebami, ki ostajajo pri večini človeštva skromno zadovoljene, nekatere od njih pa sploh ne.

Dohodkovne teorije, ki sta jih s kapitalistično oziroma socialistično etatizacijo gospodarstva zagovarjala Keynes oziroma Kidrič, torej poudarjajo maksimizacijo novoustvarjene vrednosti – dohodka in s tem dohodkovno mero kot kvalitativno nov način merjenja učinkovitosti gospodarjenja. To je način,

s katerim se začenja premagovati liberalistično-kapitalistično naravo delovne sile kot blaga – mezdo, ki se minimizira ob neoliberalistični maksimizaciji profita in profitne mere. S tem se v razmerah razvitejših produktivnih sil dela, ki so jih omogočili kapitalistični produkcijski odnosi in zgodovinsko upravičena napredna vloga in naloga kapitalizma v njegovem nadaljnjem razvoju, čedalje bolj izraža kapitalistični končni vzrok gospodarskih kriz – nezadostna potrošnja najštevilnejših potrošnikov, tj. potrošnja mezdnih delavcev, omejena z vsakokratno vrednostjo delovne sile.

Zaradi poudarjenega izražanja nezadostne potrošnje oziroma efektivnega povpraševanja večinskih potrošnikov – mezdnih delavcev se morajo v razmerah razvitejših produktivnih sil dela, to je v razmerah, v katerih se je hitrejša rast produkcije produkcijskih sredstev prelila v večjo in bolj produktivno produkcijo potrošnih sredstev, nujno bodisi povečati dohodki in s tem potrošnja večinskih potrošnikov bodisi je potrebno zmanjšati produkcijo pod produkcijske možnosti družbe. Profitni motiv gospodarjenja v teh razmerah seveda vodi v drugo izbiro, v krčenje produkcije pod družbene produkcijske možnosti, v nezaposlenost produkcijskih dejavnikov, vključno z brezposelnostjo delovne sile. S tem se zaostri in poglobi kapitalistično protislovje med produkcijo in potrošnjo, ki izhaja iz zgodovinsko preseženega profitnega motiva gospodarjenja ali, drugače povedano, iz zgodovinsko uresničene vloge in naloge kapitalizma v razvoju produktivnih sil dela. Profitni motiv gospodarjenja je treba v teh razmerah spremeniti v dohodkovni motiv, ki na kvalitativno nov način povezuje produkcijo – ponudbo s potrošnjo – povpraševanjem. Ta sprememba lahko omogoči kakovostnejše in bogatejše zadovoljevanje družbenih potreb globalnega človeštva.

Aktivizacija globalnih produkcijskih možnosti, ki jih spodbuja dohodkovni motiv gospodarjenja v razmerah razvitejših produktivnih sil dela, se zato ponuja globalnemu človeštvu za kakovostnejše in bogatejše zadovoljevanje potreb. S tem se premagujejo tudi protislovja, ki smo jih povezovali z metodami sedanje liberalistično-kapitalistične globalizacije gospodarstva.

Politekonomske smo v naši družbi po B. Kidriču razvito maksimizacijo dohodka in njegove mere teoretsko obravnavali kar nekaj desetletij, vse do zloma naše socialistične etatizacije, ki je potrdil, da se niso uresničile prednosti socialistične blagovne produkcije z maksimizacijo dohodka in njegove mere, s katero naj bi uveljavili družbeno lastnino in samoupravljanje. Do tega je prišlo zaradi protislovij uveljavljanja družbene lastnine in z njo povezane socialistične blagovne produkcije, ki se zaradi administrativnih zavor ni mogla praktično uveljaviti v celoti. Njeno uveljavljanje so zavirale skupinsko-lastniš-

ke in državno-lastniške deformacije, ki so ohranjale bodisi profitno spodbudo in z njo povezano profitno maksimizacijo bodisi, in to predvsem, centralistično-administrativne metode gospodarjenja. Zaradi teh zavor uveljavljanja družbene lastnine, ki jih je treba povezovati z manj razvitimi produktivnimi silami dela, se ni mogel uveljaviti niti plansko-tržni ekonomski sistem, kot ga je teoretično opredelil in si ga zamislil B. Kidrič. Kljub deformacijam družbene lastnine pa je treba ugotoviti, da smo bili s poudarjanjem dohodka in njegove maksimizacije teoretično inovativni na področju, ki se v sedanjosti in ob razvitejših produktivnih silah dela na globalni ravni ponuja za preseganje protislovij liberalistične maksimizacije profita in njegove mere v zakonitih procesih globalizacije gospodarstva. [Širše opredelitve v tem prispevku uporabljenih tez najde zahtevnejši bralec v avtorjevem študijskem gradivu *Politična ekonomija: Politekonomska spominjanja in spraševanja*, Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Ljubljana 2000, 30 strani.]

FRANC MIKLAVČIČ

Rad bi spregovoril o bistvenih razlikah med političnim in vojaškim razvojem NOB v Sloveniji in v drugih jugoslovanskih pokrajinah ter o Dolomitski izjavi.

Zelo se čudim, da spoštovani predavatelji – zgodovinarji v celem kontekstu nujnega odpora proti okupatorju – NOB sploh ne omenjajo Dolomitske izjave ali pa jo le mimogrede navajajo kot upravičen rezultat naravnega razvoja borbe. Jaz osebno menim prav nasprotno. Z današnjimi izrazi bi jo označil kot nezakonito, da ne govorim o tem, da je bil podpis Dolomitske izjave osnova za povojno, petinštirideset let trajajočo enostrankarsko diktaturo Komunistične partije Slovenije oziroma Jugoslavije. Že samo besedilo v Dolomitski izjavi z dne 28. februarja 1943 pove vse, namreč, da je bila Komunistična partija Slovenije kot avantgarda osvobodilnega gibanja vodena po organizacijskih in političnih načelih boljšeizma, zaradi česar ostale osnovne skupine Osvobodilne fronte niso organizirale lastnih političnih strank ali političnih organizacij. Sprašujem vas, ali nismo mi, medvojni krščanski socialisti, bili politična organizacija? Smo morda bili le nekakšna humanitarna organizacija *à la* Rdeči križ Slovenije?

Izmed treh podpisnikov Dolomitske izjave s strani krščanskih socialistov – to so bili dr. Marjan Breclj, Tone Fajfar in Edvard Kocbek – sta prva dva že naslednji dan, 1. marca 1943, vstopila v Komunistično partijo Slovenije in se jima je od tedaj štel partijski staž. Iz nekih kasnejših izjav Edvarda Kocbeka pa izhaja, da se je pred podpisom izjave dogovoril z Edvardom Kardeljem, da se bo k Dolomitski izjavi pripisal aneks, ki bo potrjeval, da ostajajo krščanski socialisti nazorska skupina, ki se bo lahko sestajala. Do zapisa tega aneksa ni nikdar prišlo, niti med vojno niti po vojni.

Za čas po vojni pa je dovolj znano, da se bivšemu partizanu, ki je ob nedeljah hodil k maši, ni prav dobro pisalo za njegovo poklicno kariero, da o sestajanju neke nazorske skupine sploh ne govorimo.

Neki mlajši novinar časopisa *Delo* je pred dnevi zapisal angleški izrek, da pravim gospodom ni težko, ko morajo priznati, da so storili napako. Zato bi človek pričakoval isto od navzočih zgodovinarjev.

Zgodovinsko nepravilnost in politično škodljivost Dolomitske izjave so po letu 1990 potrdile vse politične stranke na Slovenskem, vključno s Komuni-

stično partijo Slovenije oziroma njeno naslednico, Stranko demokratične prenovе (SDP), predhodnico današnje Združene liste socialnih demokratov (ZLSD). Le-ta je dne 28. februarja 1992, ob obletnici Dolomitske izjave, podpisala s stranko krščanskih socialistov skupno izjavo o tem. Tudi nekdanji vodilni slovenski in jugoslovanski politik Mitja Ribičič je to spoznal, ko je v svoji brošuri *Epigrami*, izdani leta 1999, zapisal značilni epigram z naslovom *Kontinuiteta OF*:

Kot uče nas Dolomiti,
fronte se ne sme razbiti!
Če so v jati jerebice,
lovec ne zadene ptice.

JANEZ STANOVNIK

Najprej izkoriščam minuto za repliko na izvajanje predhodnega govornika. Gospod Miklavčič se je opredelil proti Dolomitski izjavi, češ da je kršila šesto temeljno točko, ki govori o lojalnosti med sodelujočimi skupinami. Dovolite, da naredim primerjavo med Osvobodilno fronto in Demosom, ki ga moj mladeniški prijatelj Franc dobro pozna, saj je bil takrat predsednik, pardon, podpredsednik Sveta klerikalne stranke Slovenskih krščanskih demokratov. Demos je zaradi notranje neenotnosti propadel. Brez ozira na to, da je gospod Miklavčič, ki izhaja iz krščansko-socialističnih krogov, prav gotovo zagovarjal Kocbekovo definicijo vloge kristjanov v Osvobodilni fronti, da namreč pomagajo slovenskim katoličanom v »prehodu na napredne družbene pozicije«, je dejansko vodstvo v Demosu prevzel gospod Peterle s svojo SKD. Zastonj je bilo zapomaganje Spomenke Hribar: »Zaustavite desnico!« Prepozno! Zakaj ste pa desnico sploh pripeljali na oblast? Mar se niso samo potrdile Kocbekove slutnje, da v danih slovenskih političnih prilikah tudi napredna krščansko-socialistična formacija nujno postane plen konservativnih sil, ki prevladujejo v tem prostoru?

Včeraj je predsedujoči ugotovil, da imamo v Dolomitski izjavi stavek, ki se neverjetno pohvalno izraža o ZSSR. To samo dokazuje, kako današnje generacije ne morejo razumeti »stanja duhov« v času okupacije: mi smo bili vendar »sami v vsemirju«, druge fronte ni bilo, Italija še ni kapitulirala, MVAC je pritiskala čedalje huje in tako dalje. In v taki situaciji so pričele prihajati vesti z vzhodne fronte, da se je »vojna sreča obrnila« in da sovjetska armada prodira na zahod. Ali lahko razumete, da se v tej situaciji ni nihče spraševal, kakšen je notranji red v ZSSR, ali Ježov še kolje ljudi, ali se spoštujejo človekove pravice in tako dalje. Bili smo enostavno navdušeni nad »slovanskimi brati«, brez ozira na ideološko pripadnost. Poglejte malo zgodovinske zapise, pa boste videli, kaj je o sovjetski armadi govoril v angleškem parlamentu Churchill, ki je bil zaklet sovražnik komunizma!

V istem smislu bi rad komentiral danes izrečeno trditev, da je bil narodnoosvobodilni boj sicer resnično narodnoosvobodilen, vendar da je Komunistična partija Slovenije zasledovala svoje revolucionarne cilje. Saj se narodnoosvobodilna borba – za katero smo včeraj ugotovili, da je oblika

demokratske revolucije – razvija v danih okoliščinah družbenega in gospodarskega razvoja oziroma, kot je lepo rekel Bogo Grafenauer, se življenje vsakega naroda razvija na kulturnem, socialno-ekonomskem in političnem nivoju istočasno. Narodna revolucija vendar ni anemični pojav, ki bi se razvijal v vakuumu! In ni bila samo Komunistična partija Slovenije tista, ki je v narodni revoluciji zasledovala »svoje« cilje – vsi smo jih zasledovali! Nihče od nas ni hotel več povratka na staro!

Rad pa bi s tem v zvezi opozoril na pretirano uporabo izraza »pod vodstvom Partije«. Partija je imela brez dvoma vodilno vlogo. Zakaj pa se je ta vodilna vloga v partijski propagandi stalno ponavljala? Mislim, da bi objektivno zgodovinarji lahko počasi začeli opuščati to izražanje, ki je imelo za cilj izgradnjo »karizme« Partije in njenega vodstva. Nič čudnega ni potem, če se take formulacije izkoriščajo s strani onih, ki govore, da je bilo vse skupaj »komunistična prevara«. Jaz ne plediram za skrivanje dejstev, ampak samo za umirjeno, pozitivistično prikazovanje razmer.

V razpravi o posebnostih slovenske narodnoosvobodilne borbe oziroma Osvobodilne fronte smo po mojem mnenju med drugim pozabili na en pomemben vidik. Slovenska borba proti okupatorju je bila neizprosna, jaz bi dejal brezkompromisna. Poznano je, da so na Jugu v določenem trenutku stopili v »pogajanja« z nemškimi okupatorji. V mislih imam tako imenovane »marčne pogovore« leta 1943. V teku teh pogajanj je prišlo do tega, da so Koča Popović, Milovan Djilas in Vladimir Velebit odšli z nemško pomočjo celo v Zagreb, kjer so se v času bivanja lahko svobodno gibali. Dogovorili so se za izmenjavo vojnih ujetnikov, med drugimi tudi Herte Has, ki je bila pred vojno Titova sopotnica. Ti pogovori so se kasneje nadaljevali v Gornjem Vakufu, kjer jih je vodil v glavnem Djilas in kjer je prišlo do sporazuma, da bodo slavonski partizani prenehali napadati strateško progo Zagreb-Beograd, v zameno pa jih bodo nemške enote mirno pustile, da se bodo premestili na jug, v dolino Neretve, kjer so nato obračunali s četniki. To je bilo v času, ko se je govorilo o možnem zavezniškem izkrcavanju v Dalmaciji oziroma o aktivizaciji četnikov v kopensko podporo zavezniškemu desantu. Nič takega se ni in ni moglo dogoditi pri nas, v Sloveniji. Razdelilna črta med nami in okupatorji je bila jasna in ostra kot britev!

Sedaj pa še beseda o osebnostnih profilih voditeljev Osvobodilne fronte. Želel bi podati samo nekaj bežnih pripomb glede Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, ki sem ju oba zelo dobro poznal in z njima sodeloval v daljšem časovnem razdobju.

Kardelj je bil v prvi vrsti teoretik in se je tega vztrajno držal. Njegov »Spe-rans« ima brez dvoma ogromno zaslugo, da so se stvari pri nas razvijale tako,

kot so se. Istočasno pa je bil izredno vplivna osebnost v politbiroju Komunistične partije Jugoslavije. Tako je vedno nastopal v dvojni vlogi: na eni strani je Slovincem dajal inštrukcije in jih občasno zelo ostro, rekel bi, celo »netaktično« karal in kritiziral, po drugi strani pa je skušal v svojih stikih z Moskvo in Vrhovnim štabom tolmačiti in opravičevati poteze slovenskega vodstva. To ga je pogosto pripeljalo v protisloven položaj. Tako je, denimo, vedel, da bo formiranje nekakšne »vlade« po črnomaljskem zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta naletelo na odločen odpor v Vrhovnem štabu, ker s tem pač Slovenci zopet jemljejo svojo usodo v lastne roke. Zadevo je skušal rešiti tako, da je vse skupaj ironiziral in pisal Titu, kako so ti naivni Slovenci zopet napravili eno od svojih potez in celo imenovali njega za »ministra za zveze z Vrhovnim štabom in centralnim vodstvom«.

Druga, bolj resna zadeva je Kardeljevo pismo Mačku - Matiji 1. oktobra 1942, v katerem daje tudi naslednje direktive (navajam samo delno): »Belo gardo uničujte neusmiljeno. Ne oklevajte, ne popuščajte ... Duhovne v četah vse postrelite. Prav tako oficirje, intelektualce itd. ter zlasti kulake in kulaške sinove.« Manj kot dva meseca kasneje, 27. novembra 1942, pa piše Mačku in Kidriču naslednje (očitno se je linija KPJ med tem časom bistveno spremenila): »Oba bi hotel opozoriti zlasti na to, da najodločneje udarjate po raznih svinjarijah, ki se dogajajo na terenu (likvidacije), kjer ne gre samo za to, kateri ljudje so to, ampak tudi za to, kako jih likvidirajo ... udarite po teh stvareh. Trdno zahtevajte, da smejo izvrševati likvidacije samo po odredbi sodišč. Naročite štabom, naj ne nasedajo vsakršnim ovadbam, ampak da je ovadbo treba prej raziskati, preden se začne aretacija ... Treba je energično napraviti konec postopkom, ki meje na zločin.« Kardelj je bil »vojak revolucije«, ki je brezpogojno izvajal partijsko linijo.

Kidrič je najbolj gigantska osebnost v slovenskem narodnoosvobodilnem boju. Imel je neverjeten šarm. Če berete Rusove, Kocbekove ali pa Vidmarjeve spomine nanj, vidite brez izjeme, da vsi izražajo neverjetno spoštovanje in občudovanje njegovih voditeljskih političnih kvalitete: bil je odličen govornik, prodoren analitik, trden pri odločitvah, do katerih je prišel, hraber, predvsem pa je imel neverjeten dar pisanja in z lahkoto se je izražal v lepi slovenščini. Kidrič je bil človek dialoga, saj sogovornikov ni znal samo prepričevati, ampak jih je znal tudi poslušati. Nekdo se bo moral lotiti temeljite sociološko-psihološke analize njegove osebnosti in mesta v slovenski Osvobodilni fronti, kajti Osvobodilna fronta je bila dejansko njegova tvorba! Naravnost neverjetno pa je, kako je v celoten koncept narodnoosvobodilnega boja vgradil borbo za slovensko suverenost, državnost in Združeno Slovenijo oziroma kako je

izvrševanje slovenskega narodnega programa ustvarjalno vključil v borbo proti okupatorju. Rad bi dodal, da sem ga občudoval tudi kot diplomata na pariški mirovni konferenci – govoril je v lepi francoščini, da o nemščini ne govorim –, čeprav je na njej sodeloval, žal, samo občasno, ker se je moral vrniti domov zaradi problemov slovenske vlade, ki ji je stal na čelu. Poklicali so ga v Beograd za predsednika gospodarskega sveta, pred tem, leta 1946, pa je šel na poizvedovalno potovanje v Moskvo. Spominjam se, kako sem enostavno izgubljal sapo, ko mi je pripovedoval, da so vse sovjetske ekonomske veličine (Ostrovitjanov, Varga, Tretjakovski, Leonov itd.) »okoreli starci« brez imaginacije in elastičnosti, z eno besedo: birokrati.

In na koncu bi rad rekel še besedo o predstavitvi lika dr. Josipa Rusa, kakor nam ga je razlagal njegov sin Veljko. Bil sem očaran ne samo z analitično vsebino, ampak predvsem z dejstvom, da se sin – akademik – tako pietetno spominja svojega očeta. Istočasno pa sem se čutil osramočenega, da sam vse doslej nisem napravil ničesar za oživitev spomina na dr. Aleša Stanovnika, ki ga je včeraj omenil dr. Ferenc in čigar žrtev kot talca zasluži spomin bodočih generacij. Primer, kako smo s popularizacijo gradili karizmo namesto pietetnega spomina na žrtve.

ŽIVA VIDMAR

Letos je minilo znamenitih šestdeset let, odkar je bila ustanovljena Osobodilna fronta slovenskega naroda. Impozantna številka – številka, ki v resnici obsega najmanj tri generacije: babic ali dedov, staršev in (nas) otrok. V resnici pa vendar ne spadam v tretjo generacijo, ampak v drugo. Namreč, moj oče bi mi bil lahko dedek, saj je bil štiriinpetdeset let starejši od mene in dvaindvajset let starejši od moje mame, torej sem rojena po vojni in tako pravzaprav spadam v tretjo generacijo. Ta, tretja generacija pa ni zaznamovana le z »drugo« generacijo, ampak je ostala v nekem zgodovinskem vakuumu, ker je bila vzgajana v nevednosti, posledica tega pa je bila, da medgeneracijska vprašanja sploh niso bila nikoli odprta niti kakorkoli razreševana.

Prvič sem se seznanila z očetovo zgodovinsko dejavnostjo v drugem razredu osnovne šole: učiteljica me je prosila, naj moj oče napiše kratek spomin na pot v Jajce, tj. drugo zasedanje Avnoja. Kaj je to Jajce ali Avnoj, nisem imela pojma. To je bil zame prvi zgodovinski pouk. O znamenitem sestanku Osvobodilne fronte v očetovem stanovanju sem slišala šele veliko kasneje za tem, v šoli pa šele proti koncu, verjetno šele, ko je 27. april postal republiški praznik. Tako je takrat pač bilo: nič zgodovinskih dejstev, nič imen, samo »gibanje«.

In o gibanju smo se učili, da je Partija sklicala 27. aprila 1941 sestanek v Vidmarjevi hiši (hiši mojega deda Josipa Vidmarja, v kateri je moj oče gostoval v stanovanju v I. nadstropju) na Večni poti 3 in da so se ga udeležili predstavniki Partije, skupine sokolov, krščanskih socialistov in zavednih intelektualcev. Nič imen, samo Boris Kidrič.

Seveda sem takrat začela zasliševati očeta, kaj je to sploh bilo. Najprej sem izvedela, da znameniti sestanek ni bil v nedeljo, 27. aprila, ampak v soboto, 26. aprila. To se je zgodilo zato, ker sta Vidmar in Kidrič čez nekaj mesecev, ko je bilo treba zapisati uradni datum, popolnoma pozabila, kateri dan je bil: sobota ali nedelja. Šele, ko je leta 1943 prišel na (ne v!) Bazo 20 moj polbrat Tit, sta izvedela, da sta se zmotila v dnevu. Namreč, Tit ju je opozoril, da sestanek ni bil v nedeljo, marveč je bil že v soboto. Titkova mama je bila tajnica generalnega direktorja Trboveljske premogokopne družbe in je ni bilo doma, ker je bila v službi. Torej je to bila sobota, 26. aprila 1941.

Druga stvar, ki sem jo morala izpuliti iz očeta, je bila, kdo je bil na tem znamenitem sestanku in kaj se je v resnici tam dogajalo. Morda so bila ta moja vprašanja na neki način povod, da je oče napisal knjigo *Srečanje z zgodovino*, ki je izšla prav na mamin rojstni dan, 27. maja 1963, zato ji jo je oče posvetil s temi besedami: »Ker v knjigi ne stoji, pred knjigo stoj: v tem srečanju je srečanje s Teboj. Jože.«

Ampak kljub tej knjigi, ki mi je bila vse moje življenje zgodovinski kažipot za to prelomno obdobje, so mi ostala marsikatera vprašanja odprta. Na primer, zakaj se je zgodovinski sestanek vršil prav v očetovem stanovanju. Jože Hartman mi je veliko let pozneje razlagal, da je bila ustanovitev Osvobodilne fronte sprva mišljena pri njih, za Bežigradom, a da je bila tik pred zdajci ta lokacija preklicana. Verjetno je k spremembi pripomogla očetova angažiranost v Društvu prijateljev Sovjetske zveze. O tem in o »nenedelji« pravi Vidmar v uvodu h knjigi *Srečanje z zgodovino*: »Naposled se je zadnjo soboto tega usodnega meseca aprila dopoldne oglasil pri meni tovariš Kidrič. Dejal mi je, da bo ostal pri meni, ker da bodo v primernih konspirativnih razmakih prišli za njim še drugi tovariši, s katerimi se imamo pogovoriti o važni zadevi. In res so prihajali z enournimi presledki drug za drugim: dr. Aleš Bebler, Boris Zihherl, Jože Rus, Tone Fajfar, dr. France Šturm, Fran Albrecht in Ferdo Kozak, skratka, družba, ki se je sestajala že kot pripravljalni organ za *Društvo prijateljev Sovjetske zveze*.« [Josip Vidmar: *Srečanje z zgodovino*, str. 17.]

V šoli smo se učili, da so se sestale stranka in določene skupine. Stranka je bila seveda Komunistična partija Slovenije, toda zakaj so se ustanovitvi Osvobodilne fronte pridružili prav sokoli, krščanski socialisti in neopredeljeni intelektualci, je bilo v šolskih knjigah zamolčano. Meni je danes jasno, da so imeli eno samo skupno točko: slovensko preživetje holokavsta druge svetovne vojne. To je bila tista rdeča nit, ki je bila moji generaciji zamolčana, prezrli so jo tudi mojim otrokom, danes pa je popolnoma zamegljena v slovenski temeljni državljanski vzgoji. Partija se je podala na okope nacionalne rešitve že na Čebinah. Krščanski socialisti so bili brez Kocbeka veliko bliže komunizem. Šele Kocbekova razmišljanja in politične kombinacije so jih kasneje potisnile na stopnjo »sopotnikov«. Za sokole imam predstavo po svojem stricu Stanetu Vidmarju, da so bili trdni Slovenci, vendar s priokusom današnje Drnovškove liberalne demokracije. Vidmar se je opredelil do nacionalnega vprašanja že leta 1932 s knjižico *Kulturni problem slovenstva*. Leta 1941 je bil star šestinštirideset let, torej ni imel ne vem kakšnih osebnih apetitov (kakor tudi drugi kulturniki) in mu ni bilo potrebno ustvarjati nekega posebnega političnega vtisa. Skratka, videti je, da ustanovna skupina sploh ni imela tako

raznolikih dilem, kot jim jih danes nekateri želijo pritakniti. Videti je tudi, da so se pravzaprav začele dileme šele z vključitvijo in s »prevzemom oblasti (pri krščanskih socialistih)« Edvarda Kocbeka nekaj mesecev pozneje.

Na ustanovnem sestanku je bila dilema pravzaprav v tem: Oboroženi upor – da ali ne? Vidmar o tej dilemi v uvodu k *Srečanjem* [str. 17] pravi: »Kakor sem sprejel vse, kar je Kidrič razložil, moram priznati, da sem ob njegovem zaključnem predlogu o takojšnjem oboroženem odporu osupnil in se kratkomalo prestrašil. Obšla me je tesnoba. Ali je vse to zares razumno in premišljeno? Mali slovenski narod, na drugi strani pa ogromni vojaški stroji kar treh okupatorjev. Neusmiljena resnica. Toda moral sem premisliti vse za in proti. Dobro, če ne partizanstvo, kaj tedaj? Nekakšna ilegalna deklarativna organizacija? To ne more biti nič in nedvomno bi to vodilo v nič, v močvirje takega ali drugačnega sožitja z okupatorjem. A kljub temu takle partizanski boj, v katerega mora biti zapleteno vse prebivalstvo dežele. Koliko žrtev! Da, toda ali ni prav ta strašna zadolženost tudi edino zares učinkovito sredstvo za dokončno prebujanje jasne narodne zavesti med Slovenci? Vsaka zgodovina, vsako osvobajanje terja na žalost kri, samo z njo se bomo osvestili in osvobodili. (...) Neznansko tveganje, toda ali ni to tveganje edinstvena prilika za osvoboditev vseh Slovencev, in ne samo to, temveč tudi za istočasno izvedbo socialne revolucije, socialne osvoboditve? Začetek povsem nove ere v naši zgodovini? Žrtve bodo, nemara mi sami – prve. (...) Nekako tak je bil moj notranji dialog in razgovor nas, kulturnih delavcev na tem zgodovinskem sestanku s tovarišem Kidričem. Rezultat je bil sprejetje njegovega predloga v celoti: ustanovitev obrambne organizacije, ki naj pripravi in vodi takojšen oborožen odpor. Sklep je bil storjen v imenu slovenskega naroda, kateremu je bil nato v trdi resničnosti predložen v odobritev. Narod ga je potrdil.«

Josip Vidmar je to nacionalno dilemo sklenil z besedami: »Bil sem v vodstvu organizacije, ki se je v kratkih mesecih razrasla v vsenarodno osvobodilno gibanje, v edinstven pojav v vsej naši zgodovini. To je bila zadolžitev, spričo katere je moralo odpasti vse osebno, vse, kar ni bilo v zvezi z njo, se je moralo umakniti v ozadje. Celo literarni interesi so mi pričeli bledeti spričo tega razbeljenega žarišča vsega našega življenja.« To so bile besede, ki so izžarevale narodnoosvobodilno navdušenje, vendar tudi realnost slovenske usode. In če primerjamo razmišljanje, ki ga je izrekel Edvard Kocbek dva meseca po ustanovitvi Osvobodilne fronte: »Več dni zapored sem intenzivno diskutiral z znanci in prijatelji. Prišli smo do konca. Utemeljili smo spoznanje, da v današnjem položaju med levico in desnico ni mogoče zgraditi niti veljavnega koncepta niti organizirati uspešne politične sile.« Ter pozneje še, zakaj se ne mo-

re tem procesom prepustiti z vsem srcem: »Zakaj ne? Zato ne, ker ne morem odobravati hegeljanskega racionalizma (...) ki so ga marksisti izoblikovali v aprioristično abstrakcijo, ki kot definitivna doktrina ne more rešiti nobenega velikega vprašanja. Za reševanje svojih družbenih vprašanj potrebuje človeštvo odprto metodo, ne potrebuje pa zaprtega in končno veljavnega miselnega sistema (...)« In če k temu dodamo Vidmarjevo lastno opredelitev, zakaj se je podredil komunistični partiji (v katero je vstopil šele leta 1948, po Kominformu), potem si lahko ustvarimo precej realno sliko – sliko, ki je še dolgo ne bodo posredovali našim otrokom in drugim potomcem. Njegova dediščina je bila: »V stari Jugoslaviji je bil vsak misleč človek postavljen pred zelo preprosto in jasno dilemo: ali fašizem ali komunizem. Konceptcija evropske demokracije je pri nas predstavljala samo še nevzdržno in resnično sramotno realnost stare Jugoslavije. Pri tej dilemi pa za nas seveda ni bilo izbiranja. Vsakomur je bilo jasno, da je ena izmed temeljnih tendenc fašizma oziroma nacizma usmerjena prav zoper vzhodne in južne slovanske narode, ki so bili po Hitlerjevi misli ocenjeni kot pripadniki inferiornega plemena in določeni za suženjsko službo gosposkemu in edinemu gospodujočemu narodu. Tako se je komunizem popolnoma naravno pokazal kot edini izhod, kot edino upanje, več kot to, kot sploh edino možno nadaljevanje smiselne zgodovine za naše narode. Vsa naša narodna zavest nam je pokazala pot k njemu, saj je v svojem internacionalizmu priznal vsem narodom sveta pravico do obstanka in do svobodnega, kulturnega in političnega razvoja.

Za nas Slovence pa je pomenil odrešilno smer še v čisto posebnem smislu. Kdor je opazoval in čutil tedanji razvoj našega klerofašizma, razvoj ideološke nestrpnosti, ki se je stopnjevala iz dneva v dan vse do fanatizma, dasi ji je bilo naše sorazmerno liberalistično javno mnenje vendarle nekak jez, da nas ni mogla kratkomalo preplaviti, se je moral zamisliti nad temi pojavi. Klerikalne organizacije, kakor Katoliška akcija in Straža v viharju, so pričele kazati zelo grozečo voljo, da bi uvedle med nami duhovni in kulturni teror. Po svoji omejenosti in po svojem mračnjaštvu ta resnično ne bi zaostajal za najhujšimi primeri, ki smo jih poznali iz kulturne preteklosti. Komunizem pa nam je bil s svojo znanstveno utemeljeno miselnostjo tudi glede umske orientacije jamstvo za svoboden in na razumnosti sloneč napredek.

Taki so bili razlogi za orientacijo h komunizmu v dilemah takratnega časa, razlogi, ki so izvirali iz našega konkretnega položaja. Za njimi ali nad njimi pa so eksistirali še drugi, splošnejše človeški, ki pa seveda niso nič manj odločilni in nič manj važni od prvih (...)« To je Vidmarjeva dediščina – dediščina, ki se je razrasla v vse pore narodnoosvobodilnega boja in bila v tem zgodovin-

skem spopadu odločilna, dediščina, ki je pravzaprav odrinila na drugi, nepotrební tir dogodke, kot so bili vojvodstvo v NOB, Dolomitsko, nato Pugledsko izjavo in tako dalje. Temelj naše samostojnosti je bil postavljen prav aprila 1941 in prav s temi devetimi pogumnimi svobodnjaškimi možmi.

BOŽIDAR GORJAN

V povojnem času sem kot diplomatski predstavnik Jugoslavije deloval v tujini in nikoli nisem imel težav s prepoznavnostjo našega prispevka k zavezniški zmagi. Vedelo se je za Tita in za partizane. Ob praznovanju petdesetletnice konca vojne me je vodstvo slovenske borčevske organizacije poslalo v Združene države Amerike in v Veliko Britanijo z nalogo, da pridobim njihove uradne predstavnike za udeležbo na naši proslavi. O britanskem stališču je že spregovoril dr. Dušan Biber, zato omenjam samo svoje izkušnje v Washingtonu.

V Pentagonu me je sprejel general, ki je bil odgovoren za enako proslavo v ZDA. Obljubil je njihovo udeležbo pri nas, razstavo o zavezniškem prispevku slovenske narodnoosvobodilne borbe in, kar je bilo izven naših pričakovanj, uvrstil nas je v zbirko informativnih izdaj o njihovih pomembnih bitkah in prispevkih k zmagi v drugi svetovni vojni. Prosil je za podatke o našem sodelovanju z ameriško vojsko in njihovimi vojaškimi delegacijami med vojno ter o pomoči, ki smo jo prejeli partizani, s tem da je opozoril, da bo redakcija njihova, kajti iz Pentagona gredo v svet samo podatki, ki jih preverijo njihovi zgodovinarji in dokumentalisti. Tako so v Pentagonu izdali »Fact sheet« o narodnoosvobodilnem boju Slovenije, ki so ga nato razposlali vsem ameriškim šolam in veteranskim organizacijam. To se je zgodilo v času, ko so naši zgodovinarji še oklevali, na kakšen način naj predstavijo narodnoosvobodilni boj v slovenskih šolah. V ZDA so uradno obravnavali narodnoosvobodilni boj Slovenije kot naš osvobodilni boj in pomemben prispevek malega evropskega naroda k skupni zavezniški zmagi. Nobenih pomislekov niso imeli o neki državljanski vojni pri nas. Kolaboracijo so prištevali k nemškim okupacijskim silam in nič več kot to. Ravno tako ni bilo izrečenih nobenih dvomov glede sodelovanja slovenskih komunistov v narodnoosvobodilnem boju. Bili smo pač sestavni del osvobodilnega boja.

O povojni ukinitvi slovenske vojske pa še tole: v Sloveniji smo verjeli, da bomo obdržali neko obliko slovenske vojske. To naj bi pripadalo naši, slovenski državnosti, kakor smo jo oblikovali že med vojno. Govora je bilo tudi, da je Tito obljubil naši delegaciji na Avnoju, da jo bomo obdržali. Navsezadnje se je zato tudi načelnik štaba Slovenske vojske, general Jaka Avšič, trudil, da bi

dosledno uvažal poveljevanje v slovenščini. Priča sem bil našemu pričakovanju še po vojni, da bomo obdržali neko obliko neposrednega sodelovanja v organiziranju življenja jugoslovanske vojske na tleh republike.

Še poleti 1945 smo v Sloveniji poskušali obdržati komande mesta, področna zaledna poveljstva, sestavljena iz samih slovenskih častnikov, ki naj bi predstavljala nekakšno zaledje za jugoslovanske armade na slovenskem ozemlju. To zaledje naj bi skrbelo za materialno plat vojske, organiziralo ali vsaj sodelovalo naj bi pri reševanju prehranjevanja in skrbelo za nekakšne »public relations«, za odnose z javnostjo. Te službe naj bi sicer bile vse usklajene s potrebami vojske, vendar bi bile pod neposredno ingerenco slovenske vlade. Doživljal sem pregovarjanja za uveljavitev te službe, vendar v vojski niso bili naklonjeni takemu sodelovanju z republiškimi oblastmi. Hoteli so biti neodvisni in predpostavljam, da so imeli v tem smislu vertikalno podporo vse tja do Vrhovnega poveljnika.

Potrebno je bilo omeniti ta naš poskus, da bi obdržali vpliv na vojsko, ki je bila nastanjena v Sloveniji, da bi jo na tak način še naprej doživljali kot »našo«, kot naslednico Slovenske partizanske vojske, in da bi na ta način zaposlili tudi del častniškega kadra, ki je po ukinitvi partizanske vojske ostal nerazporejen.

LADO KOCIJAN

Svoje razmišljanje bi najprej navezal na razpravo Boga Gorjana. Dopuščam, da je bil kakšen razgovor o tem, da bi ob koncu vojne slovenska zaledna vojno-teritorialna organizacija prevzela preskrbo enot Jugoslovanske armade, ki so izvajale dejstva končne operacije. Toda res dvomim, da bi nekdo to »preprečil z nekimi namerami«. Po mojem prepričanju je bilo to objektivno nemogoče udejanjiti.

V Sloveniji je bilo v raznih obdobjih narodnoosvobodilnega boja 21 vojnih področij in 44 komand mesta. Vse te enote so predstavljale zaledno vojno-teritorialno organiziranost. Nekatere so obstajale krajši, nekatere daljši čas, odvisno predvsem od taktično-operativne situacije. Vse pa so v času svojega delovanja imele preskrbovalne organe izključno samo za lastne potrebe, nikoli niso bile preskrbovalni organ operativnih enot.

Ob koncu druge svetovne vojne so bile v Sloveniji 1., 2. in 3. armada na Štajerskem, to je okoli 450.000 mož. Vse armade, divizije in brigade so imele svoje zaledne enote, ki so delovale od formiranja enot, armadne pa od marca 1945, ko so bile ustanovljene armade. Na terenu so takrat kot vir preskrbe uporabili ogromen vojni plen, ki so ga te enote že imele v svojih rokah.

Od naše zaledne teritorialno-vojne organizacije sta v tem času obstajali na Štajerskem komandi mesta Maribor in mesta Celje, vsaka z okrog 70 ljudi za zaščito objektov in oblastnih organov. Komanda Štajerskega (mariborskega) vojnega področja je bila ustanovljena šele konec junija, ko je tja prispel podpolkovnik Dušan Švara, ki je formiral komando.

Na operativnem prostoru VII. korpusa so bile tri komande vojnih področij: za Dolenjsko, Belokranjsko in Notranjsko vojno področje, po končani vojni pa je bilo ustanovljeno še vojno področje Ljubljana. Tu je bilo večje število komand mesta, vendar samo z aparatom za lastno preskrbo.

Zaledni organi Glavnega štaba Slovenije so imeli samo aparat za upravljanje, ne pa enot za preskrbo operative, saj so imele vse divizije in brigade lastne preskrbovalne enote.

Na Primorskem je bilo Vipavsko, na Gorenjskem pa Škofjeloško vojno področje, ki sta imela podobno funkcijo in možnosti kot vojno področje na Dolenjskem.

Četrta armada, ki je pokrivala operativno področje VII. in IX. korpusa, je takrat štela okrog 90.000 mož in je imela izredno razvit in usposobljen zaledni del z okrog 3.000 možmi in komando na čelu s polkovnikom Peko Bogdanom, ki je zaledne organe Glavnega štaba Slovenije takoj vključil v svoj sistem.

Torej, četudi bi zaledna vojno-teritorialna organizacija v Sloveniji dobila nalogo preskrbe štirih armad, to je okrog 600.000 mož, objektivno ne bi zmogla sprejeti te naloge taka, kakršna je bila po svoji organiziranosti in možnostih.

Naslednje, kar bi želel dopolniti, je teza dr. Guština v zvezi s posebnostmi NOB v nekih krajih Jugoslavije, da so bile izvedene vojaške okrepitve s prihodom enot iz drugih pokrajin.

Tudi pri nas, v Sloveniji, je bilo več primerov prehoda enot prek naše meje, a nikoli nismo smatrali, da je bilo to zaradi okrepitve ali krize narodnoosvobodilnega gibanja pri nas ali na Hrvaškem oziroma v Italiji – Furlaniji.

Spomladi 1942 pri nas še nismo imeli razvite bolniške baze, zato so posebno iz enot na področju Gorjancev in Bele krajine v dogovoru z vodstvom hrvaškega osvobodilnega gibanja na tem področju pošiljali ranjence v bolnico v Sošicah na Žumberku.

Med italijansko ofenzivo 1942 so naše in hrvaške enote manevrirale po Gorjancih in Žumberku, odvisno od taktične situacije, ne glede na meje.

Prvo osvobojeno ozemlje na Kočevskem je bilo ustanovljeno spomladi 1942 po skupnem dogovoru med štabom Kočevskega odreda, ki je čistil teren Kostela, in štabom Primorsko-goranskih enot, ki so čistile širše področje zgornjega dela Kolpe.

Konec novembra 1942 je po dogovoru med štabi prišla v Belo krajino 13. hrvaška (Žumberska) brigada. Skupaj s Cankarjevo brigado in Belokranjskim odredom je pod poveljstvom skupnega operativnega štaba napadla in zavzela italijansko-belogardistično posadko na Suhorju.

Konec januarja 1943, ko se je začela četrta ofenziva, je Vrhovni štab izdal povelje za ofenzivno delovanje vseh enot v zaledju sovražnika. Tako je prišlo na Žumberku do koncentriranja dveh hrvaških brigad – 13. (Žumberske) in 4. (Kordunaške) – ter Cankarjeve in Gubčeve brigade. Te enote so izvršile skupne napade v zaledju italijanskih enot in nemške 7. SS-divizije, ki so izvajale ofenzivo v smeri Karlovac–Bosanski Petrovac. Za skupne akcije je bil oblikovan skupen operativni štab pod poveljstvom poveljnika Dolenjske operativne cone Milovana Šaranovića.

Konec aprila 1943 sta Žumberska in Kordunaška brigada prešli po skupnih bojih na Žumberku in Gorjancih v Šentjernejsko dolino ter z Gubčevu in Cankarjevo brigado skupaj zavzele belogardistično postojanko Pleterje. Nato so vse štiri brigade prečkale Krko in v Mirenski dolini napadle italijansko-belogardistični postojanki Mokronog in Šentrupert – predvsem zaradi ekonomske akcije, saj so bile tam velike zaloge hrane za okupatorske enote. Ves plen so transportirali v centralno bolnišnico na Rogu, ki je bila že v veliki stiski. Grupi teh brigad je poveljeval štab Dolenjske operativne cone.

Gubčeva brigada je v nemški ofenzivi jeseni 1943 ne glede na mejo manevrirala po Gorjancih in Žumberku in se tako uspešno prebila iz nemškega taktičnega obkoljevanja.

Pozno jeseni 1943 je 14. divizija napadala Kočevje. Pri tem so jo resno ogrožale sovražne postojanke v dolini Kolpe. Štab VII. korpusa je tja napotil 18. divizijo, ki je v sodelovanju s hrvaškimi Primorsko-goranskimi enotami napadla in zavzela najmočnejšo sovražno postojanko Mrkopalj in očistila več manjših postojank. Po izvršeni nalogi se je divizija vrnila in prevzela položaje 14. divizije, ki je odšla na Štajersko.

Štirinajsta divizija je na pohodu na Štajersko izvršila obhodni manever na mesec dni dolgi poti globoko prek hrvaškega ozemlja, od Suhorja do Sedlarjeva, kjer je zopet vstopila v Slovenijo. Na vsej poti je bilo sodelovanje s hrvaškimi enotami ves čas izredno.

Februarja 1944 je 30. divizija IX. korpusa pod operativnim vodstvom namestnika poveljnika Glavnega štaba generala Jake Avšiča izvršila na povelje Glavnega štaba Narodnoosvobodilne vojske Slovenije globok prodor prek Soče v Furlanijo do skrajnih meja slovenskega narodnostnega ozemlja. Cilj prodora je bil predvsem vplivati na nacionalno in politično zavest slovenskega osvobodilnega gibanja in dati moralno podporo slovenskemu in italijanskemu protifašističnemu gibanju na tem področju.

Sredi leta 1944 je bilo že ocenjeno, da bo Slovenija potrebovala koridor za povezavo med Belo krajino in Dalmacijo, za materialno preskrbo enot in prebivalstva, še posebej na osvobojenem ozemlju, pa tudi za evakuacijo dela prebivalstva iz Bele krajine v Dalmacijo. Nemško-ustaška posadka v Bosiljevu je bila pri tem največja ovira. Po skupnem dogovoru med štaboma VII. korpusa in IV. Hrvaškega korpusa je bil sprejet načrt napada na Bosiljevo, ki ga je konec junija uspešno izvedla Cankarjeva brigada ob podpori ostalih enot 15. divizije in zaščiti enot IV. korpusa. Koridor je bil odprt za povezave. Akcijo je vodil skupen operativni štab.

Kot povratni ukrep za Bosiljevo so Nemci in ustaši sredi julija z močno grupacijo iz območja Karlovca izvršili napad na osvobojeno ozemlje Bele krajine in izvedli prodor proti Metliki. Enote 15. divizije so s hudimi napori zadržale prodor, nato pa prešle v protinapad skupaj z deli enot IV. Hrvaškega korpusa, ki so iz smeri Žumberka udarile sovražniku v bok. Akcijo je vodil skupen operativni štab, ki je tako zaščitil osvobojeno Belo krajino in bazo slovensko-hrvaške partizanske bolnice na Žumberku.

V veliki nemški ofenzivi marca 1945 na operativnem področju IX. korpusa je italijanska partizanska divizija Garibaldi doživela težko krizo in velike izgube. Nemci so si še posebej prizadevali, da bi jo uničili, ker so ocenili, da je povsem pod vplivom ter poveljstvom IX. korpusa. Interes slovenskega vodstva pa je bil, da bi jo usposobili, da bi skupaj s slovenskimi enotami delovala v končnih operacijah, še posebej na narodnostno mešanem področju Slovenskega primorja. Zato in mogoče še iz katerega drugega razloga so jo prerazporedili na Dolenjsko, kjer se je borbeno uredila, se popolnila z italijansko brigado Fontanot, ki je bila do tedaj v sestavi 18. divizije, ter kot drugi ešelon VII. korpusa delovala v končni operaciji korpusa za osvoboditev Ljubljane, 20. maja pa je odšla v Trst.

Slovenija je že v jeseni 1944 uporabljala pomožno bazo materialne zavezniške pomoči v Topuskem na Kordunu, kamor so odhajale naše enote, da bi prinašale obleko, obutev in orožje z municijo. Od februarja 1945 do konca vojne je v Biogradu na moru delovala baza Glavnega štaba Narodnoosvobodilne vojske Slovenije za sprejem materialne zavezniške pomoči, ki jo je od tam transportirala v Slovenijo po vzpostavljenem koridorju prek Like in Korduna. V Zadru pa sta bila slovenska bolniška baza, v katero so evakuirali del ranjenecv z Roga, in begunsko taborišče, kamor so evakuirali del prebivalstva iz Bele krajine.

Za nobenega od opisanih prehodov slovenskih meja ni niti naša niti hrvaška niti italijanska stran smatrala, da je bil izveden kot pomoč zaradi krize protifašističnega gibanja. Vsi ti prehodi so bili povezani s taktično ali operativno situacijo, ki je zahtevala premike ne glede na meje, ali pa so jih pogojevali strateški vojno-politični cilji kakor tudi tedanje razmere materialne preskrbe.

ZDRAVKO KLANJŠČEK

V okviru razprave tretjega tematskega sklopa tega posveta se želim le na kratko vključiti v razpravo o vprašanjih, ki so bila omenjena v njej.

Prvo vprašanje je bilo, ali lahko v slovenski zgodovini govorimo o državljanski vojni z vsestransko trdnostjo dokazov. Menim, da je potrebno ločiti, ali je ta problem obstajal v Jugoslaviji kot celoti in ali o njem lahko sploh govorimo v zvezi s Slovenijo, ki je bila nekoč sicer res del Jugoslavije, od leta 1941 pa jo je od glavnine države ločevala Neodvisna država Hrvaška in sama ni več obstajala kot njen del, tj. kot Dravska banovina, ki je bila del Kraljevine Jugoslavije. Slovenija je bila razkosana med tri okupatorje.

Če Slovenci nismo imeli svoje države med okupacijo in je bila vsa Slovenija podrejena tujim agresorjem, ki so jo hoteli potujčiti, raznaroditi, razseliti velik del njenega prebivalstva, jo oropati njenih dobrin in imetja, ali je v tem primeru mogoče govoriti, da je bil boj proti okupatorjem, in seveda tudi obratno, državljanska vojna?

Ko so ti okupatorji v okviru svojega policijskega ali vojaškega aparata za boj proti upornim Slovincem oblikovali pomagaške enote z različnimi imeni kot Prostovoljna protikomunistična milica ali MVAC, Slovensko domobranstvo, Slovenski narodni varnostni zbor in Gorenjska samozaščita – formacije, ki so jih oboroževali, oblačili in hranili, plačevali in jim tudi poveljevali, potem skupnega boja okupatorjevih in kolaborantskih enot proti slovenski narodnoosvobodilni vojski ne moremo imenovati državljanska vojna. To je bil le boj okupatorja in njegovih enot proti nasprotnikom okupacije.

• • •

Naslednje vprašanje, ki ga je potrebno vendarle natančneje postaviti in prikazati, je vprašanje značaja kolaborantskih formacij in njihove natančnejše opredelitve v slovenski zgodovini druge svetovne vojne.

Mnogi pisci, tudi zgodovinarji, pristopajo k temu vprašanju, namerno ali nenamerno, zelo površno in zgolj s stališča protipartizanskih slovenskih sil.

Znano je, da je bila kolaborantska formacija v prvem delu vojne na Slovenskem organizirana le v okviru italijanskih okupacijskih sil v Jugoslaviji, in

sicer je to bila Prostovoljna protikomunistična milica ali MVAC. Te niso ustanovili le v Sloveniji, temveč v vsej italijanski okupacijski coni v Jugoslaviji.

Po kapitulaciji fašistične Italije nemški okupator ni želel v celoti prevzeti enot MVAC. Njene pripadnike je razoroževal in jih sprejemal v službo le kot posameznike.

Nato so na ozemlju Slovenije nastale tri vrste kolaborantskih formacij, ki so vse bile podrejene policiji SS in gestapu. V Ljubljanski pokrajini so oblikovali Slovensko domobranstvo, v Slovenskem primorju Slovenski narodni varnostni zbor, na Gorenjskem pa Gorenjsko samozaščito. Na Štajerskem so za boj proti slovenski narodnoosvobodilni vojski uporabili enote Wehrmannschafta.

Nekateri avtorji in tudi zgodovinarji vse te oblike pomagaštva prikazujejo enotno, kot domobranstvo. Stvarnost pa je bila drugačna: okupator ni priznaval enotnosti domobranstva, čeprav je dopuščal njihova povezovanja. To je bilo zategadelj, ker ni odstopal od svoje politike genocida nad slovenskim narodom, ker ni dovolil, da bi imeli Slovenci skupno in enotno javno politiko. Dopuščal je le toliko protipartizanske aktivnosti, kolikor je to bilo v skladu z njegovimi cilji in s položajem v določeni pokrajini.

Lahko le dodamo, da okupator ni pristajal na slovensko enotnost niti v primeru, ko so se pristaši njegove okupacije bojevali za njegove koristi.

IVAN JAN

V svoji razpravi bi rad opozoril:

1. na medsebojni vpliv višjih partizanskih poveljnikov, ki so krojili taktiko v posameznih pokrajinah in enotah, in sicer na specifičnosti;
2. na pojmovanje komunizma – stalinizma (in podal predlog za obdelavo tega vprašanja); in
3. na neizkoriščeni in (delno) ohranjeni arhiv nekaterih radijskih oddaj
»Še pomnite, tovariši«.

Najprej: čeravno naj bi razprava govorila o razmerah v začetku okupacije, o razmerah v letu 1941, ter o času in pogojih snovanja Osvobodilne fronte z zgoraj omenjeno tematiko, česar sem se skušal držati včeraj, so se razprave in delno tudi uvodni prispevki zlasti danes in z mojim vred razširili na številne probleme in vprašanja iz vsega štiriletnega narodnoosvobodilnega boja. Je pa tudi res, da posameznih vprašanj ni mogoče razčlenjevati brez poseganja v leta 1942–1945. Še posebej, ko gre za vprašanje kolaboracije, izdajstva ter kvistlinških enot.

1.

Torej, na kaj ciljam z vplivi višjih partizanskih poveljstev na nižje?

Najprej na vplivanje Vrhovnega štaba na Glavni štab Slovenije, zlasti s prihodom načelnika Vrhovnega štaba Arse Jovanovića. Opozarjam samo na dejstvo, da je Arsa Jovanović (in njegovi) skušal način, taktiko bojevanja in organiziranja partizanskih enot prenesti tudi na slovenska tla. Zaradi vseh okoliščin (zgodovinskih, ekonomskih, vojaških, kulturnih, geografskih) in predvsem zaradi nacistično-fašističnih-kolaborantskih sil v Sloveniji nismo imeli in nismo mogli uporabljati »južne« taktike.

Vendar je tudi Glavno poveljstvo Slovenske partizanske vojske večkrat ponavljalo podobne napake: premalo je upoštevalo, recimo, razliko med zasedbo Mussolinijevih in Hitlerjevih enot in razliko glede sovražnikove moči. Tako je bilo, na primer, pri odločanju za zimsko vstajo na Gorenjskem. [Prim. posnetek razprave »Dražgoška bitka ali premalo pretehtano in preoptimistič-

no odrejanje 2. grupe odredov poleti 1942 prek Gorenjske na Štajersko«. Glej še Ivan Križnar: *Jeseniško okrožje med nacistično okupacijo in NOB*, Ljubljana 2000, str. 111, 159]. Tudi posamezna odredna in celo bataljonska partizanska poveljstva so zaradi zgledov, neznanja, podcenjevanja in tako dalje kar naprej ponavljala podobne slabosti: po Dražgošah Kostanjska planina, Udin boršt septembra 1942, Pohorski bataljon januarja 1943 – to so zelo poučni dogodki za stvarno prenašanje izkušenj na mlajše generacije. Pouk: premalo znana in upoštevana nacistična moč.

In vendar, kljub hudim udarcem (Prešernova brigada itd.) je bilo partizansko gibanje, partizanstvo in upor, neuničljivo. To je jeseni 1942 najbolj plastično in prepričljivo ugotovil italijanski general Vittorio Ruggero, ko je škofu Rožmanu dejal: »... Sicer se pa partizanov po gozdovih sploh ne da uničiti.«

Seveda je treba opisati delovanje protipartizanskih in proti-OF organizatorjev že v letu 1941, kar je bilo sicer prikazano že v včerajšnjih predavanjih. Pohvalno.

2.

Ker se kar naprej ponavlja in na različne načine komentira, češ da je »komunizem uničen«, da se je »komunizem« pokazal kot »popolnoma neustrezen« (gospodarsko itd.) sistem, bi rad predlagal samo naslednje: komunizma doslej še ni bilo nikjer, bili so le poskusi socializma, katerega so pač začeli poimenovati na obeh straneh – po Stalinu in tako dalje. Toda ti poskusi niso bili komunizem, pač pa so le izkoriščali ta pojem za stalinizem, ki je oblika in praksa nasilja najhujše vrste. Preveč časa bi potreboval, če bi hotel razširiti to vprašanje, a ni preveč, če ponovno povem, da komunizma, tistega pravega (ideja, praksa itd.), dotlej ni bilo še nikjer. Dokaz, kako se ga velekapitalizem in imperializem nepopisno bojita, je prav v njunem strahu. Zato kar povprek nekaj krstijo za »komunizem« (na primer v ZDA). Bilo bi zelo pohvalno, če bi se tega vprašanja lotilo neko močno, ustrezno ime (ali več njih), ker je še neobdelano in je tu luknja.

3.

Tu samo predlagam in ponujam nekaj shranjenih kopij iz radijskega arhiva »Še pomnite, tovariši« z avtentičnimi govori Josipa Vidmarja, Josipa Rusa, Toneta Fajfarja in drugih. Morda bi to gradivo (brezplačno, seveda) kdaj objavila revija *Borec*.

Naj povzamem: iz razvojno naglega sporazumevanja predstavnikov raznih strank, struj in njihovih vodstev (vpliv Komunistične partije Slovenije) je nastala in se krepila Osvobodilna fronta z vsemi že opisanimi specifičnostmi in dejanji, iz česar naj bi se učili tudi dandanašnji politiki in »politiki«.

In še: predavatelji – zgodovinarji so na spoštovanja vreden način in na zelo ustrezni strokovni ravni pokazali veliko znanja in pravo smer v nadaljnjem delu. Tudi misel dr. Zdenka Čepiča o vlogi zgodovinarjev in zgodovine (kot da bi dogodke »fotografirali«) je bila zelo pohvalna. To lahko pravim zato, ker se tudi sam ukvarjam z njo ljubiteljsko.

TONE FERENC

Ko smo pripravljali to okroglo mizo, smo izbrali zanjo samo tri teme, o katerih naj bi se izčrpnije in zelo strokovno pogovarjali, še zlasti tisti, ki to zgodovino, te teme proučujemo. Zdaj vidim, da je šlo malo čez rob. Če bi hoteli obravnavati samo eno vprašanje, mislim, da ga ne bi rešili do kraja. To vidim zlasti glede Dolomitske izjave. Prepričan sem, da bom prej umrl (pa bi rad živel še vsaj dvajset let), da ne bo soglasja o njenem značaju, saj ga ni niti med takrat »isto mislečimi«, kaj šele med drugimi. Mislim, da je treba pri vzrokih za Dolomitsko izjavo upoštevati več dejavnikov, če hočemo vsaj približno ugotoviti resnico. Na enega je tukaj opozoril v razpravi že Zdravko Klanjšček. To so mednarodne razmere. Nekoč sem opozoril na »darlanizem«. Tega izraza si nisem izmislil sam, temveč so ga uporabljali med vojno. Morda gre pri Dolomitski izjavi tudi za bojazen komunistov, da se ob morebitnem zavezniškem izkrcanju na Jadranu ne bi zgodilo to, kar se je v severni Afriki novembra 1942, ko so zavezniki imenovali za guvernerja admirala Darlana, enega najožjih Pétainovih sodelavcev. Mislim, da je poleg drugega šlo tudi za enotnost v Osvobodilni fronti. Do sedaj so bile napisane razprave in celó knjige o Dolomitski izjavi, pa se to še ne bo nehalo.

Tukaj se je uporabljal izraz »likvidacije«. Jaz uporabljam zanje ustrežnejši izraz – »usmrčitve«, tako kot za okupatorje ne uporabljam izrazov »Nemci«, »Italijani« in »Madžari«, temveč ustrežnejše izraze, ki ne enačijo okupacijskih dejavnikov z narodi. Kako bi se mi počutili, če bi kdo uporabljal namesto »domobranci« ime »Slovenci« ali namesto »ustaši« »Hrvati«?

Rad bi še odgovoril na očitek dr. Veljka Rusa glede neupoštevanja nas, zgodovinarjev, da je bil Josip Rus prvi predsednik Osvobodilne fronte. Zgodovinarji nismo zamolčali imena Josipa Rusa kot prvega predsednika Osvobodilne fronte. Delovni ali nato Izvršni odbor OF do januarja 1943 ni imel predsednika, temveč sekretariat treh članov: komunista, sokola in krščanskega socialista. Predsednik sekretariata je bil Josip Rus. Njega sem dvakrat visoko izpostavil, ko sem predaval in pisal o delu članov predsedstva ASNOJ in NKOJ v Sloveniji v začetku leta 1944. Josip Rus se je pri tem delu in tudi v nekem neobjavljenem članku zavzemal za prednost suverenosti federalnih enot pred suverenostjo federacije, za prednostno veljavo zakonov fe-

deralnih enot pred zakonodajo zvezne države, česar po vojni, kot vemo, niso uresničili.

Glede usmrtitev na osvobojenem partizanskem ozemlju leta 1942 naj opomnim, da sem o tem pisal v svoji prvi knjigi o ljudski oblasti na Slovenskem v NOB, ki je izšla leta 1987, ko si še nikakor nisem mislil, da bo prišlo do spremembe družbenega sistema. Navajal sem celo imena krivcev, povedal, da je vodstvo sicer ukrepalo, vendar prepozno in premilo do krivcev. Pred nekaj leti mi je nekdo očital, da v knjigi piše »o napakah« in ne »o zločinih«, čeprav so res bili tudi zločini. Šlo je namreč tudi za poboje celih družin z otroki vred. Zdaj sem bral, da tudi Katoliška cerkev, ko je obžalovala svoje negativne zadeve (inkvizicijo, usmrtitve »čarovnic« itd.), ni uporabljala besede »zločin«, ampak »napake«.

Omenil bi še eno zadevo. Neki vernik mi je nekoč rekel, da čim več bere Sveto pismo stare zaveze, tem manj veruje. Zase bi lahko rekel: čim več dokumentov berem, čim več razprav poslušam na simpozijih itd., tem manj vem. Zlasti še, če kdo navaja izjave, ki se ne ujemajo z dejanji tistega, ki jih je izrekel. Nekaj takšnih izjav je bilo navedenih tudi tukaj.

FRANCI ŠALI

Leto 1991 kot vzporednica letu 1941

Želim povezati leto odpora Osvobodilne fronte z letom njenega razcveta in v določenem pogledu tudi sesutja. Poprej pa mi dovolite še kratek premislek v zvezi z naslovom tega dvodnevnega posveta.

Naslov okrogle mize *Odpor – nujnost ali ne* lahko napelje na misel, da se je treba o odporu kot nujnosti ali nenujnosti izjasniti. Ker gre za znanstveno raven omizja, naj bi torej na to vprašanje dala odgovor znanost, njene družboslovne stroke. Zastavlja se mi vprašanje, katera družboslovna disciplina je sposobna nanj odgovoriti? Recimo, zgodovina najbrž lahko zelo podrobno razišče okoliščine, ki so pripeljale večino Slovencev do tega, da so bili v letih 1941–1945 subjekti najrazličnejših oblik narodnoosvobodilnega odpora, lahko seveda natančno razišče tudi odpor sam in posledice ter na podlagi vsega tega in drugih dejstev pokaže novo stanje po končani drugi svetovni vojni. Enako lahko s svojim znanstvenim aparatom to počnejo tudi druge družboslovne in tudi nedružboslovne stroke, nobena od njih pa ne more o nujnosti odpora govoriti na način spraševanja, ne da bi zašla iz stroke kot stroke.

Odpor je namreč dejstvo, je dogodek, ki se je Slovincem zgodil, in sicer v zelo tragični obliki – ne le kot odpor, ampak tudi kot upor odporu. Ali drugače povedano, na rodoljubni odpor Slovencev so se odzvali okupatorji, a tudi tisti Slovenci, ki se z nečim v odporu niso strinjali. Subjekt odpora se je torej razklal in se spopadel sam s sabo. Rekel bi, da se je od njega odčesnila iver in se vanj zadrla v trenutku, ko je bil zaradi tujcev ogrožen njegov obstoj. Moral si je torej izdreti iver, ki ga je slabila v odporu, in se hkrati otresti okupatorja, ki mu je namenil počasno smrt. Oboje je narod storil, odpor je uspel proti zavojevalcu in proti upornikom v lastnih vrstah, ki so se pač povezali z zavojevalci; a zanj zgodba še ni končana, saj ta še vedno traja tako na narodnem kot na socialnem področju. Obe vprašanji sta namreč še vedno ključni, če ne usodni, in to ne le za Slovence, pač pa za prihodnost vsega človeštva.

Odpor je torej posledica takšnih okoliščin, stanj, razmer, v katerih je do njega pač moralo priti. Zastavljati si vprašanje o nujnosti ali nenujnosti do-

godka, ki se je zgodil, kot se je Slovincem odpor do okupatorjev, najbrž ni smiselno in ne modro. Preveč je še takih razmišljanj, ki se naravnost trudijo napeljevati vodo na svoj mlin, kako bi Slovenci lahko koristno preživeli drugo svetovno vojno brez boja z okupatorjem, ne nazadnje pa s tem vprašanjem posamezne stroke tudi nimajo kaj početi. Lahko pa si vsaka stroka na svoj način zastavi vprašanje, zakaj se je Slovincem nujno zgodil, saj se ni vsem okupiranim narodom ali vsaj ne tako kot nam. Seveda lahko nekatere stroke presvetlijo tudi etične razsežnosti in etično bit tega dejanja in tudi njegove druge plasti, recimo biološke, ideološke, politične, a vsaka le v smislu preučevanja dejanja kot takega, odkrivanja vzrokov zanj in seveda posledic.

Naš odpor okupatorju razumem kot stvarno nujnost v takratnih razmerah in okoliščinah; takrat to spontano in hkrati organizirano kolektivno dejanje ni bilo navzoče kot nekakšna abstraktna možnost niti ne le kot stvarna možnost, pač pa kot nuja, če hočete, kot neizbežna nuja, ker se sicer ne bi zgodilo.

Ne nameravam razmišljati ali nizati dokazov o nujnosti odpora niti ne osvetljevati karkoli v zvezi z njegovim potekom, temveč si zastaviti vprašanje, ali je bilo vse, kar se je v okviru odpora okupatorju dogajalo slovenskemu narodu, zgolj nujnost ali pa je bilo marsikaj od tistega vendarle posledica idealne ali realne priložnosti, da se izpolni Slovincem kot narodu in kot socialno razklani skupnosti. V mislih imam takratna nerešena nacionalna in socialna vprašanja slovenskega občestva.

V zvezi s tem vprašanjem postavljam naslednjo tezo:

Če je bil leta 1941 odpor nas, Slovencev, proti okupatorju nujen, je to bila hkrati priložnost, prvič, da v skupni državi Jugoslaviji zaokrožimo tudi tisto svoje etnično ozemlje, ki je do takrat bilo v tujih rokah, drugič, da si njeni državljani kot narodi ali etnične skupnosti uredijo odnose na načelih enakosti in suverenosti, in tretjič, da si ljudje uredijo družbene odnose na načelih ekonomske pravičnosti in socialne solidarnosti.

Takšni cilji so bili tedaj programi socialno in narodnostno naprednih političnih strank ali gibanj, seveda najbolj komunistov in krščanskih socialistov. Pristaši teh dveh političnih usmeritev – zlasti pa komunisti, so torej začutili in uvideli priložnost, da v času odpora okupatorju izpeljejo nekatere neuresničene nacionalne cilje Slovencev, poleg tega pa tudi socialne v smeri pravičnejše družbene ureditve.

Dejstvo je, da je odpor uspel, a z njim so bili v precejšnji meri uresničeni tudi nacionalni in socialni cilji. Slovenija je dobila nazaj pomemben del svojega ozemlja, žal manj, kot je bilo pričakovati ali kot je bilo opredeljeno s cilji

odpora, hkrati pa je na povsem novih temeljih uredila odnose z drugimi narodi v novi Jugoslaviji in prav tako vsi delovni ljudje na ozemlju te države odnose na področju človekovih političnih, ekonomskih in socialnih pravic. Seveda so bili za našeto postavljeni zgledni pravni temelji, toda pot do zgleadne stvarne prakse se je šele začela, a žal – neizpolnjena retrogradno končala.

Danes ni mogoče reči, da jugoslovanski socializem po svojih socialnih in nacionalnih rešitvah ter prizadevanjih, da v vseh kriznih stanjih najde ustreznejšo rešitev za nadaljnji razvoj v duhu socialistične demokracije ali demokracije, temelječe na človeku kot nosilcu artikuliranja nacionalnih in socialnih odnosov, ni bil obetaven, obče človeško zanimiv družbeni projekt, kateremu pa so žal spodrezale korenine notranje razmere v usodnih procesih kapitalistične globalizacije sveta, ki poteka pod taktirko liberalnega kapitalizma. Teh razmer kot politična družba nismo zmogli ustvarjalno razrešiti na ravni skupne države Jugoslavije, se pravi brez prelivanja krvi premisliti o mednacionalnih odnosih in sodobnih vprašanjih človekovih pravic.

Postavlja se mi vprašanje, kaj je bila leta 1991 nuja za Slovence. Je bila ustanovitev lastne države? Je bila nuja vrnitev v kapitalizem? Je bila nuja razpad Jugoslavije v njenih tedanjih mejah?

In zdaj prihajam k drugi tezi:

Če je bil odpor leta 1941 nuja in hkrati priložnost za uresničitev nekaterih nacionalnih in socialnih političnih ciljev, kot so zaokrožiti v republiki Sloveniji narodnostne meje, urediti odnose z drugimi narodi v Jugoslaviji, izpeljati socialistični princip ekonomske in politične demokracije, pa je bilo leto 1991 priložnost, da si Slovenci zaradi nastalih nacionalno-razvojno neproduktivnih razmer, zlasti zaradi srbskega unitarizma in nacionalizma, ustvarimo zase lastno državo in tako ohranimo lastne nacionalne koristi. Medtem ko je bila lastna država neizbežnost, pa je bila sprememba družbenega sistema, vrnitev v kapitalizem, zgolj priložnost, ki so jo izkoristili tisti, ki jim že leta enainštirideset niso šli v račun socialni cilji narodnoosvobodilnega boja, katere so imeli politično najbolj izoblikovane takratni komunisti, in tisti, ki jim je postal bližji kapitalistični liberalni princip človekovih pravic kot pa socialistični.

Protirevolucionarne sile iz obdobja narodnoosvobodilnega boja so tako imele precej tihe ali glasne podpore tudi med retrogradno socialistično in komunistično levico. Za svojo državo, Republiko Slovenijo, smo šli na plebiscit (in prav je bilo), za spremembo družbene ureditve pa ne. Ni bila izvedena narodna anketa, ali hočemo ukiniti socialistično družbeno ureditev ali ne. In tako smo spet pristali v kapitalizmu. Volitve, na katerih je zmagal Demos, so

pomenile ob razbiti, zbledeli, prebarvani levici ne le odpravo socialističnega sistema, ampak tudi opustitev enega od ciljev narodnoosvobodilnega boja. Pokopali smo dosežke ljudske revolucije, torej eno od vrednot odpora, in pristali na tako imenovanem okleščnem rodoljubju. Imeti rad slovenski rod pa ne pomeni le biti mu narodno zvest, temveč temu rodu, vsaki njegovi generaciji, omogočati življenje iz dela na načelih ekonomske pravičnosti in ekonomske socialne solidarnosti. A naše rodoljubje dandanes tega ne zmore, je nekaj takega, kot ga je pred vojno videl Fran Albrecht in o katerem je zapisal, da je njegova glavna poteza perifernost. Na obrobju pa je, kot vemo, življenje razblinjeno, daleč stran od dogajanj v vročem jedru, kjer je edino mogoče heroično delovanje ali, če hočete, biti scela in pokončno v areni življenja.

Da, rodoljubje je že prava beseda, a to mora biti izpričano v njegovem narodnem in socialnem jedru kot kritika in boj, da bi Slovenci ne živeli v kvaziprijazni družbi, ampak v ekonomsko in socialno pravični skupnosti svobodnih, v delu in življenju demokratično združenih posameznikov. To pa pomeni, da rodoljubje ne sme pozabiti na geslo »Delu čast in oblast«. Zbrati mora pogum in moč in stopiti v vroče jedro današnje družbene stvarnosti.

Tako imenovane leve sile so v letih druge svetovne vojne na Slovenskem in v Jugoslaviji izkoristile fašistoidno imperialistično svetovno konfliktno sceno in izpeljale tudi svoj socialno-politični program, v osemdesetih in devetdesetih letih kapitalistične globalizacije sveta pa ga niso bile več sposobne obraniti, še več, pomagale so ga celo rušiti. Njihov revolucionarni naboj se je do kraja izčrpal.

Ali bi tem silam, komunistom in socialistom, brez druge svetovne vojne uspelo ukiniti kapitalistični sistem? Vsaj za kratek čas, kot je to uspelo Allen-deju v Čilu! Zdaj sem na področju špekulacije: izhajajoč iz teze, da je bil splošni, vsenarodni odpor proti okupatorjem v drugi svetovni vojni priložnost za levico, da izpelje svoj socialni program, ker se je ob njej ali v njej skoncentrirala zadostna količina politične moči tudi za njegovo izvedbo, se mi ponuja odgovor, da bi najbrž bili Slovenci danes obrobna točka globalnega kapitalizma brez vmesne, socialistične faze družbenega razvoja.

Čas je, da rodoljubje premisli, kaj se je zgodilo s socialistično ali družbeno napredno dediščino slovenskega naroda, da pravzaprav odgovori na vprašanje, kaj si misli o njej in kaj ji ta pomeni. Brez odgovora na to vprašanje rodoljubje ne bo ugledalo svoje samopodobe v pravi luči ali tej samopodobi ne bo vrnilo njenih enobejevskih značajskih črt.

Spet se pojavljajo haloški viničarji, spet so tu izkoriščani mezdni delavci, množice nezaposlenih, spet je za mnoge golob le na strehi, spet so tu mali

grabežljivci in veliki bogatini, ki si gradijo stvarne gradove na račun tistih, katere izkoriščajo, spet je bogastvo vrednota, status ugleda, revščina pa sramota, bolečina, ne pa da bi bilo namesto obeh skrajnosti vrednota kakovostno življenje na podlagi lastnega dela. Spet je na pohodu usmiljenje namesto socialne pravičnosti, spet postajamo kot narod navznoter boleče razslojeni, človeško izničeni, navzven pa vse bolj žrtev mehkih prijemov novodobnega kapitalizma, svetovnih multinacionalk in ljubeznive, pretkane politične pokvarjenosti tistih političnih sil v Evropi, ki so od nekdaj imele z nami posebne račune.

Mar bomo navzven zmogli dovolj pokazati svoje rodoljubje, če si ne bomo v lastni hiši zgradili socialnih in duhovnih temeljev odpornosti, če ta ne bo temeljila na človekovih pravicah, kot jih pojmuje socialistična socialna etika, ne pa etika kapitalističnega liberalizma?

Morda se premalo zavedamo tega, da so ljudje, ki so oropani svojih ekonomskih pravic, nezadovoljni, da marsikaj, kar se šopiri na njihov račun, težko prenašajo. Tarejo jih skrbi, bojazni, strah, kar vse tiščijo v sebi ali izpovedujejo na zasebni ravni, nikakor pa ne javno, še zlasti ne v jeziku uporništva ali formulirane politike, če seveda odmislimo štrajke, prekinitve dela ali sindikalne manifestacije – vse to ima zgolj značaj mezdnega revolta, vendar ne v smislu odprave mezdnega dela, ampak ohranjanja vsaj minimalnih oziroma zakonsko zagotovljenih pravic iz takšnega dela. Niso namreč redki primeri, ko novopečeni mali podjetniki nadurnega dela, dela ob prostih dnevih, praznikih, ne izplačujejo v skladu s predpisi, poleg tega pa ga večkrat izplačujejo v okrnjeni obliki delavcem kar na roke, tudi regres za letni dopust in podobno. Država pa nič! Kot da ni sposobna narediti reda. Mar naj rodoljubje spregleduje državi njeno nekorektno delo, naj ji kar slepo služi?

Ključno vprašanje je, seveda, kdo ima pravico do dobička? Del tega se praviloma deli le delničarjem, generacijam nekdanjih samoupravljalcev, ki so bile vključene v proces lastninjenja tako imenovane družbene lastnine, ne pa tudi novim generacijam zaposlenih v lastninjenih, privatiziranih ali v novonastalih zasebnih podjetjih, čeprav ga ustvarjajo tudi ti – novi mezdni delavci – in so torej do njega prav tako upravičeni v obliki delnic in izplačila dividend, deleža od ustvarjenega dobička.

Mar naj si rodoljubje pred takim prilaščanjem nove vrednosti oziroma dobička, ki pravzaprav pomeni neupravičeno, krivično prilaščanje rezultatov dela drugega, kratko malo zatiska oči in si maši ušesa, in to samo zaradi ljube-ga miru in gmotnih koristi? Naj zavoljo tega ostane bolj na obrobju in zmer-no napredno ali pa vendarle uporno, upoštevajoč duha narodnoosvobodilne-ga odpora?

Z državo, kakršna je in kakor deluje, in z ekonomskimi odnosi, kakršni so, se ne kaže kar strinjati; rodoljubje mora zbrati moč za demokratično pot takšne družbene prenove, da ne bo nikomur na Slovenskem kratena katera-koli pravica, še posebej ne tista, ki mu pripada na podlagi narodne oziroma etnične pripadnosti ali iz pošteno in uspešno opravljenega dela!

Naj strnem svoj prispevek: odpor leta enainštirideset je bil nujnost, izraz središčne pozicije rodoljubja; le upornost ga lahko ohrani tam, kjer je bilo takrat, v žgočem družbenem jedru.

POVZETEK

UDK 355.425(497.4) "1941"

ODPOR 1941

Borec, Ljubljana, LIII, 2001, št. 588-590, slov. (angl.)

Zbornik referatov in razprav z okrogle mize »Odpor – nujnost ali ne« je posvečen 60. obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte. Posvet je pripravil Glavni odbor Zveze združenj borcev in udeležencev NOB Slovenije v sodelovanju z Muzejem novejšje zgodovine in je potekal 21. in 22. februarja 2001 v Cekinovem gradu. Namen posveta ni bil le spominska počastitev jubileja, kot je povedal predsednik ZZB NOB Slovenije Ivan Dolničar, temveč s časovne oddaljenosti šestdesetih let poglobljeno presoditi temeljna dejstva o dogajanjih tedanjega obdobja in odgovoriti na naslovno dilemo razprave, ki se še vedno postavlja tudi v nekaterih znanstvenih krogih in zlasti v javnih nastopih in publicistiki nasprotnikov odpora in osvobodilnega boja 1941–1945.

Gradivo je razdeljeno na tri tematske sklope: *Odpor proti italijanski, nemški in madžarski okupaciji Slovenije, Programi političnih strank in družbenih skupin v prvem letu okupacije, Posebnosti in značilnosti NOB na Slovenskem* – poseben del tega sklopa zajema predstavitev vloge osebnosti, ki so prispevale k oblikovanju izvirne strategije in taktike slovenskega narodnoosvobodilnega boja (Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Edvard Kocbek, Josip Vidmar, Josip Rus, Tone Fajfar in Franc Rozman - Stane). Referatom vsakega tematskega sklopa sledi razprava udeležencev posveta.

Okoliščine okupacije, organiziranje odpora proti okupatorjem in značilnosti ter posebnosti narodnoosvobodilnega boja, zraslega iz tega odpora, so prikazani predvsem iz vidika zgodovinopisja, vojaško-pravnega in družbeno-ekonomskega vidika. Posebej pomembni za širši vpogled v čas odpora 1941 so prispevki in razprave, ki izpostavljajo poleg faktografskih podatkov predvsem moralno-etična vprašanja osebne odločitve posameznika za odpor proti okupatorjem – poudarki, ki osvetljujejo psiho-socialne mehanizme nujno-

sti odpora 1941: ekstremna grožnja – izbris naroda – je vzbudila izjemno domoljubje in prizadevanje za socialno pravičnost, ki sta, kot pravi dr. Janko Kostnapfel, primerljiva z močjo in veličastnostjo vulkanskega izbruha. Potreba po pravičnosti, zatiranju krivice in zla je elementarna potreba človeka kot presežnega bitja in vznika iz njegovega odnosa do narave, zemlje kot eruptivne sile. Vprašanja o družbeno-ekonomski ureditvi, o socialnih ciljih narodnoosvobodilnega boja itd., ki jih postavlja marsikateri razpravljavec, so tudi vzporednica z današnjimi družbeno-ekonomskimi in političnimi razmerji sil in vrednostna ocena razmer v procesih globalizacije sveta, v katerih je občutno premalo poudarka na razvijanju čuta za solidarnost in osebno odgovornost.

Avtorji referatov: Dušan Biber (*Nemška manjšina na Slovenskem - vprašanje naciifikacije, NOB Slovenije v zavezniških dokumentih*), Zdenko Čepič (*Programi političnih strank in družbenih skupin v prvem letu okupacije - Uvodni poudarki, Revolucionarnost Osvobodilne fronte, Prispevek vodstva in vloga osebnosti v oblikovanju izvirne strategije ter taktike upora in NOB - Uvodni poudarki*), Vida Deželak - Barič (*Avtonomnost OF in odzivi osrednjega jugoslovanskega vodstva NOG, Vloga Edvarda Kardelja v osvobodilnem boju in revoluciji*), Tone Ferenc (*Nemške imperialistične zahteve do slovenskega ozemlja, Položaj slovenskega naroda ob okupaciji*), Bojan Godeša (*Nekateri vidiki razmerja med vsejugoslovanskim in slovenskim razvojem v času druge svetovne vojne, Tone Fajfar in njegov pogled na Osvobodilno fronto*), Vekoslav Grmič (*Etična dilema - upreti se ali ne?*), Damijan Guštin (*Bistvene razlike med razvojem NOB na vojaškem področju v Sloveniji in drugih jugoslovanskih pokrajinah ter sosednjih narodih*), Matjaž Kmecl (*Slovenstvo Josipa Vidmarja*), Peter Kovačič Peršin (*Kocbekovo partizanstvo*), Dušan Nečak (*Politične in socialne razmere v Evropi in svetu ob začetku druge svetovne vojne*), Jurij Perovšek (*Odnos političnih strank in skupin do fašizma in nacizma pred drugo svetovno vojno*), Janko Pleterski (*Odpor - nujnost ali ne?, Posebnosti in značilnosti NOB na Slovenskem - Uvodni poudarki, Mednarodna uveljavitev NOB Slovenije*), Božo Repe (*Odpor proti italijanski, nemški in madžarski okupaciji Slovenije - Uvodni poudarki, Stališča evropskih odporniških gibanj o nujnosti političnih in družbenih sprememb v povojni ureditvi*), Boris Kidrič - glavni tvorec in »motor« Osvobodilne fronte), Veljko Rus (*Prispevek Josipa Rusa in slovenskega Sokola k nastanku Osvobodilne fronte*), Cvetka Tóth (*Upornišтво kot volja do življenja*), Nevenka Troha (*Imperialistične zahteve Italije do Jugoslavije*), Anka Vidovič - Miklavčič (*Seznanjenost z bistvom fašizma*

in nacizma ter njune zasedbene politike pred drugo svetovno vojno), Marjan Žnidarič (*Franc Rozman - Stane: vojak in človek*).

V razpravah, ki so sledile vsakemu tematskemu sklopu, so sodelovali: Tone Ferenc, Božidar Gorjan, Ignac Gregorač, Vlado Habjan, Ivan Jan, Zdravko Klanjšček, Lado Kocijan, Janko Kostnapfel, Ivan Križnar, Franc Miklavčič, Karlo Nanut, Bogdan Osolnik, France Perovšek, Janez Stanovnik, Franci Šali, Živa Vidmar in Marko Vrhunec.

Predavatelji in razpravljavci so si bili kljub določenim razlikam v pogledih in interpretacijah nekaterih vprašanj enotni: odpor je bil nujen in z njim smo ubranili najvišji nacionalni interes – moralno, kulturno, državotvorno in tudi fizično ohranitev slovenstva.

SUMMARY

UDC 355.425(497.4)“1941”

RESISTANCE 1941

Borec, Ljubljana, LIII, 2001, No. 588-590, Slovene (English)

This collection of papers and discussions from the round table “Resistance – Necessity or Not” is dedicated to the 60th anniversary of the Liberation Front foundation. The round table was organised by the Republic Committee of the Union of the Veterans of the National Liberation Struggle Associations and the Museum of Recent History. It took part between 21st and 22nd February 2001 in the Cekinov grad in Ljubljana. Its goal was not only to honourably celebrate the jubilee, but – as the president of the Union Ivan Dolničar has said – from the time distance of 60 years to judge profoundly some basic facts of the events in that time, as well as to answer the discussion’s title dilemma, which is still present in certain scientific circles and public appearances and publications of the NLS’s opponents.

The material is divided in three parts: *Resistance against Italian, German and Hungarian Occupation of Slovenia*, *The Programmes of Political Parties and Social Groups in the First Year of Occupation*, and *Particularities and Characteristics of National Liberation Struggle in Slovenia*. A special part of the third theme discusses about the role of personalities and their contribution to the constitution of an authentic strategy and tactics of the resistance and Slovenian national liberation struggle – NLS (Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Edvard Kocbek, Josip Vidmar, Josip Rus, Tone Fajfar and Franc Rozman - Stane). A discussion of the conference participants follows after each section.

The circumstances of occupation, the organisation of resistance, and characteristics and particularities of the national liberation struggle, which has risen from the resistance, are foremost represented from the historical point of view, but also from the military-juridical and socio-economic ones.

Especially important for the in-depth analysis are those contributions and papers, which beside factual data emphasise morally-ethical dilemmas of one's personal decision for resistance against the occupiers – emphasises which throw light on the psycho-social mechanisms of necessity of the resistance in 1941: the extreme threat – the elimination of Slovene nation – has agitated extreme patriotism and strive for social justice, which can be, with the words of Dr Janko Kostnapfel, compared with power and glory of volcanic eruption. The need for justice, suppression of injustice and evil is an elementary need of a man as a transcending being and grows from his attitude towards nature, earth as an eruptive force. The questions about social-economic arrangement, about social goals of the national liberation struggle etc., which have been asked by many participants, are also a parallel to the today's social-economic and political power relations and a kind of judgement of conditions in the process of world globalisation, in which one finds considerable lack of emphasise on the development of a sense for solidarity and personal responsibility.

The authors of papers: Dušan Biber (*German Minority in Slovenia – the Question of Nazification, National Liberation Struggle of Slovenia in Allied Documents*), Zdenko Čepič (*The Programmes of Political Parties and Social Groups in the First Year of Occupation – Introduction, Revolutionary Elements in Liberation Front, The Contribution of Leadership and the Role of Personality in the Constitution of Authentic Strategy and Tactics of the Resistance and National Liberation Struggle – Introduction*), Vida Deželak - Barič (*The Autonomy of Liberation Front and Responses of the Yugoslav National Liberation Movement Leadership, The Role of Edvard Kardelj in Liberation Struggle and Revolution*), Tone Ferenc (*The Imperialistic Demands of Germany towards Slovene Territory, The Situation of Slovene Nation at the Beginning of Occupation*), Bojan Godeša (*Some Aspects of Relation between the Development in Yugoslavia and Slovenia during WW II, Tone Fajfar and his View on Liberation Front*), Vekoslav Grmič (*The Ethical Dilemma – to Resist or Not?*), Damjan Guštin (*Some Essential Differences between the Development of NLS on Military Domain in Slovenia and other Yugoslav Provinces and Neighbouring Nations*), Matjaž Kmecl (*Josip Vidmar's View on Slovene Nationality*), Peter Kovačič Peršin (*Kocbek's View on the Partisan Movement*), Dušan Nečak (*Political and Social Circumstances in Europe and World at the Beginning of WW II*), Jurij Perovšek (*The Relation of Political Parties and Groups towards Fascism and Nazism before WW II*), Janko Pleterski (*Resistance – Necessity or Not?, Particularities and Characteristics of National*

Liberation Struggle in Slovenia – Introduction, The International Recognition of Slovenian National Liberation Struggle), Božo Repe (*Resistance against Italian, German and Hungarian Occupation of Slovenia – Introduction, The European Resistance Movements Standpoints about the Necessity of Political and Social Changes in After-War Systems*), Boris Kidrič – *The Main Actor and “Engine” of Liberation Front*), Veljko Rus (*The Contribution of Josip Rus and Slovenian Sokol Organisation to the Commence of Liberation Front*), Cvetka Tóth (*Rebellion as a Will to Life*), Nevenka Troha (*Imperialistic Demands of Italy towards Yugoslavia*), Anka Vidovič – Miklavčič (*Acquaintance with the Essence of Fascism and Nazism and their Occupation Policy before WW II*), Marjan Žnidarič (*Franc Rozman – Stane: a Soldier and a Man*).

Discussions which followed were contributed by Tone Ferenc, Božidar Gorjan, Ignac Gregorač, Vlado Habjan, Ivan Jan, Zdravko Klanjšček, Lado Kocijan, Janko Kostnapfel, Ivan Križnar, Franc Miklavčič, Karlo Nanut, Bogdan Osolnik, France Perovšek, Janez Stanovnik, Franci Šali, Živa Vidmar and Marko Vrhunec.

In spite of some differences in views and interpretations of some questions, the lecturers and debaters were united: the resistance in 1941 was necessary and through it we have defended the highest national interest – a moral, cultural and physical preservation of Slovenes as a nation.

SEZNAM PREDAVATELJEV IN RAZPRAVLJAVCEV

Predavatelji:

dr. Dušan Biber, znanstveni svetnik v pokoju, SI-1000 Ljubljana, Celovška cesta 263

dr. Zdenko Čepič, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

dr. Vida Deželak - Barič, asistentka-doktorica, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

dr. Tone Ferenc, znanstveni svetnik v pokoju, SI-1000 Ljubljana, Pod bresti 13

dr. Vekoslav Grmič, naslovni škof, upokojeni redni profesor Teološke fakultete, SI-2000 Maribor

dr. Bojan Godeša, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

dr. Damijan Guštin, znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

dr. Matjaž Kmecl, upokojeni redni profesor Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in član SAZU, SI-1000 Ljubljana

Peter Kovačič Peršin, publicist, glavni in odgovorni urednik Revije 2000, SI-1000, Ljubljana, Križevniška ulica 16

dr. Dušan Nećak, redni profesor Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva cesta 2

dr. Jurij Perovšek, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

dr. Janko Pleterski, akademik, upokojeni redni profesor Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Štefanova ulica 13

dr. Božo Repe, izredni profesor Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva cesta 2

dr. Veljko Rus, akademik, upokojeni redni profesor Fakultete za družbene vede, SI-1000 Ljubljana

dr. Nevenka Troha, znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

dr. Cvetka Tóth, redna profesorica Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, SI-1000, Ljubljana, Aškerčeva cesta 2

dr. Anka Vidovič - Miklavčič, znanstvena svetnica v pokoju, SI-1000 Ljubljana, Brilejeva ulica 16

dr. Marjan Žnidarič, direktor Muzeja narodne osvoboditve, SI-2000 Maribor, Ulica heroja Tomšiča 5

Razpravljavci:

Božidar Gorjan - Bogo, politik, diplomat, nekdanji predsednik ZZB NOB Slovenije, upokojen, Ljubljana

Ignac Gregorač, nosilec Partizanske spomenice 1941, upokojeni univerzitetni diplomirani inženir arhitekt, Ljubljana

Vlado Habjan, pisatelj in upokojeni zgodovinar, Ljubljana

Ivan Jan - Srečko, publicist in zgodovinar, upokojen, Kranj

Zdravko Klanjšček, upokojeni zgodovinar, izredni profesor za vojaško zgodovino na Fakulteti za družbene vede – Katedra obramboslovja, Ljubljana

Lado Kocijan, upokojeni general, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede – Katedra obramboslovja, Ljubljana

dr. Janko Kostnapfel, specialist za nevropsihiatrijo, upokojeni redni profesor na Medicinski fakulteti v Ljubljani, Ljubljana

Ivan Križnar, upokojeni profesor zgodovine, raziskovalec NOB, Ljubljana

Franc Miklavčič, upokojeni diplomirani pravnik, nekdanji sodnik, Ljubljana

Karlo Nanut, profesor zgodovine in sociologije, podpolkovnik, Center za vojaškozgodovinsko dejavnost v Centru vojaških šol pri Ministrstvu za obrambo RS, Ljubljana

Bogdan Osolnik, publicist, upokojeni redni profesor Fakultete za družbene vede v Ljubljani, nekdanji član Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS), Ljubljana

France Perovšek, nosilec Partizanske spomenice 1941, nekdanji generalni direktor RTV Ljubljana, zvezni in republiški poslanec, upokojen, Ljubljana

Janez Stanovnik, profesor Ekonomske fakultete v Ljubljani, izvršni sekretar Ekonomske komisije OZN za Evropo, nekdanji predsednik Predsedstva SR Slovenije, upokojen, Ljubljana

Franci Šali, profesor sociologije, Vavta vas pri Novem mestu

Živa Vidmar, urednica v Cankarjevi založbi, Ljubljana

dr. Marko Vrhunec, doktor ekonomskih ved in pravnik, diplomat, upokojen, Ljubljana

Borec, LIII, 2001, št. 588–590

Revija za zgodovino, literaturo in antropologijo

Zbornik s posveta ob 60. obletnici Osvobodilne fronte slovenskega naroda
»Odpor – nujnost ali ne« v Cekinovem gradu v Ljubljani 21.–22. februarja 2001

ODPOR 1941

Izdala

Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, Glavni odbor
Zveze združenj borcev in udeležencev narodnoosvobodilnega boja Slovenije

Uredila

Zdenko Čepič, Tanja Velagič

Uredniški odbor

Zdenko Čepič, Ivan Dolničar, Tone Ferenc, Bogdan Osolnik, Božo Repe, Cvetka Tóth

Lektorirala

Tanja Velagič

Oblikovanje

Peter Gedei

Tisk

Euroraster, d.o.o.

Naklada

1000 izvodov

Uredništvo in uprava

1104 Ljubljana, Zemljemerska 12, p. p. 2056, telefon (01) 434 42 43, fax 434 41 17

Naročniška cena 2.800 SIT, cena v prosti prodaji 3.400 SIT

Žiro račun pri NLB, d. d., Ljubljana

50100-678-000-0093214

Devizni račun pri NLB, d. d., Ljubljana

50100-620-133-900-27491-705-112270/3

UDK 949.712+82(05)

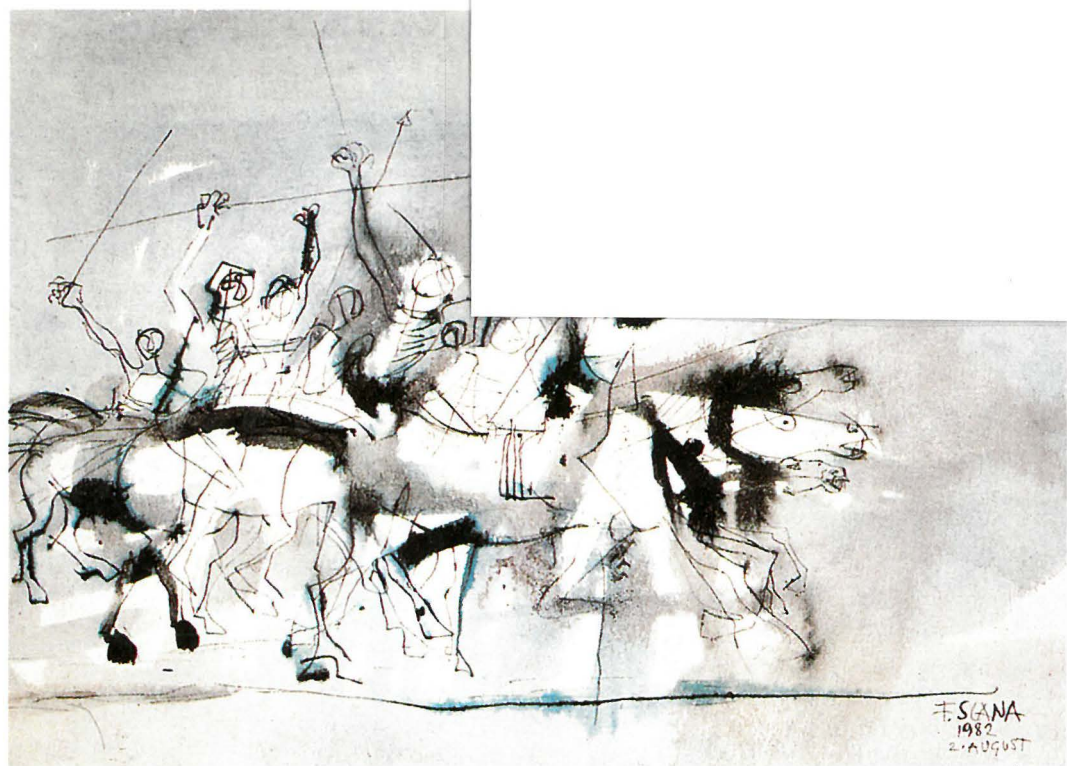
ISSN 0006-7725

Revija Borec izhaja ob denarni podpori Ministrstva za kulturo Republike Slovenije.
Na podlagi Zakona o davku na dodano vrednost (Ur. l. RS 89/99) sodi revija Borec
med proizvode, za katere se plačuje 8% DDV.

Natis zbornika so omogočili tudi

Mobitel, Petrol in Slovenska investicijska banka.

1. ODPOR PROTI ITALIJANSKI, NEMŠKI IN MADŽARSKI OKUPACIJI
2. PROGRAMI POLITIČNIH STRANK IN DRUŽBENIH SKUPIN V PRVEM LETU OKUPACIJE
3. POSEBNOSTI IN ZNAČILNOSTI NOB NA SLOVENSKEM
- 3A. PRISPEVEK VODSTVA IN VLOGA OSEBNOSTI V OBLIKOVANJU IZVIRNE STRATEGIJE TER TAKTIKE UPORA IN NOB

borec